

Massmedium i miniformat

En översikt över den svenska kistebrevsproduktionen

Nils-Arvid Bringéus

År 1961 utgav V.E. Clausen *Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1565–1884*. Detta arbete var förebildligt, varför intendenten för Kulturhistoriska museet i Lund Bengt Bengtsson och jag, föreståndare för Folklivsarkivet i Lund, år 1975 tog initiativet till en svensk motsvarighet. Med medel från Humanistiska forskningsrådet registrerade fil.kand. Bengt Jacobsson 1975–1976 kistebrev såväl i bibliotek och museer som i privat ägo. Sedan Bengtsson avlidit och Jakobsson övergått till annan verksamhet fick jag själv slutföra projektet med att analysera och publicera de svenska kistebreven. Eftersom de visade sig vara så pass många att de inte rymdes i en enda volym har jag behandlat dem tryckeri för tryckeri i fristående publikationer och årsboksuppsatser liksom i separata studier av enskilda motiv. När denna uppgift nu är avslutad är det dags för en sammanfattning som komplement till den översikt av kistebrevs-genren som jag lämnat i Signums svenska konsthistoria (Bringéus 1999a).

Terminologi

Kistebrev är den svenska benämningen på de kolorerade ettbladstryck som prydde allmogehemmen i gången tid. De kallades så eftersom de ofta klistrades upp på insidan av de stora klädkistornas välvda lock. Ordet har gammal hemvist i Skåne och angränsande trakter (Bringéus 1995:23 f.). Den danska ordboken upptar i stället beteckningen ”Kistebillede” i

betydelsen ”billede til at klebe paa indersiden af kistelaag”. I norra Tyskland talar man om ”Kistenbilder”, i södra om ”Kastenbilder”. ”Truhenbilder” är numera den gängse tyska benämningen.

”Brief-Mahler” var yrkestiteln för dem som framställde tryckta, handkolorerade kistebrev i Tyskland. Den förste kände boktryckaren som utförde kistebrev i Sverige kallade sig ”formsnidare och brefmålare” (Nilsson 2001:173).

Breven kunde också fästas upp på väggarna med eller utan ram. Denna tradition stod i god överensstämmelse med Martin Luther, som manade folk att dagligen ha bilderna för ögonen i sina stugor. Om julen var det vanligt att fästa upp kistebrev i långa rader, varför de även kallades julabrev, julark och liknande. Vissa forskare anser att beteckningen kistebrev enbart har sitt berättigande när det handlar om material som verkligen sitter i kistlocken (Nodermann 1994:158; jfr Nilsson 1977:36), men kistebrev har numera blivit ett allmänt känt begrepp och brukas även som terminus technicus på museerna och i antikhandeln.

Utförande

Kistebreven är ettbladstryck med bild och text på ena sidan av arket. Bilderna är träsnitt, som trycktes med formar (stockar) av hårt trä med bilder skurna av boktryckarna själva eller vanligen av särskilda formskärare. Denna teknik

Kung Gustav IV Adolf och drottning Fredrika Dorothea Wilhelmina. Kistebrev tryckt hos Berling i Lund. Efter Bringéus 1995:175.

möter redan i den första bok som trycktes i Sverige, *Dialogus creaturarum moralizatus*, av tysken Johan Snell i Stockholm 1483. Enstaka kistebrevsliknande ettbladstryck har endast text (Bringéus 1999a:29 f.; 2000).

Kistebreven trycktes i handpressar ark efter ark. Tack vare att tryckåren är angivna på de svenska kistebreven kan man få en uppfattning om det ungefärliga antalet upplagor i vilka de tryckts. Populära motiv kunde tryckas upp emot 20 gånger med samma stock. Från tryckerierna i Lund finns uppgifter om inalles 362 upplagor och från Jönköping 767 upplagor. Totalt betyder det omkring 362 000 respektive 767 000 exemplar. Kistebreven nådde alltså ut i vida kretsar, dock framförallt inom allmogen, medan kopparstick var vanligare bland städernas borgerskap.

Ursprungligen trycktes endast en bild på varje ark, men efter hand blev det vanligt med två bilder, exempelvis av en kung och en drottning. Därigenom rationaliserades tillverkningen samtidigt som man sparade papper. Kistebrevsbilderna är vanligen episodiska. Undantagsvis kunde en bildberättelse (t.ex. Asinus Vulgi) skildras i en serie fristående bilder.

Texten kunde skäras in i själva stocken, men i allmänhet sattes den upp med lösa typer under bilden. Sedan tryckarken torkat färglades de med eller utan schablon. Detta var vanligen ett legoarbete som utfördes av kvinnor och barn. Man lade på en färg i taget och sedan ett antal exemplar målats fortsatte man med en ny färg. Vanligen färglades endast valda delar av bildfältet, vilket snarast ökade effekten

(Bringéus 1995:47 ff.; 1999a:250 ff.).

Eftersom texterna till kistebreven sattes upp med lösa typer kunde de ändras eller moderniseras när man tryckte nya upplagor. Danska kistebrevstexter översattes lätt till svenska även om enstaka danismer avslöjar ursprunget. Nästan alla Berlings kistebrevstexter utgörs av sex- eller åttaradiga alexandriner. Detta versmått åtnjöt stor popularitet under 1700-talet. Rimställningen är vanligen a, a, b, b, men kan vid strofisk uppdelning även variera, oftast a, b, a, b. I kistebrev utgivna efter 1819 hämtades texterna ofta från den Wallinska psalmboken.

De första kistebreven

De äldsta kistebreven i Sverige är importerade. I bouppteckningen efter en skotsk konsthandlare i Malmö 1617 upptages inte bara kopparstick i olika storlekar utan också ”malen breffue” (Bringéus 1995:21). I en kista från Forssa i Hälsingland, nu i Nordiska museet, finner man två kistebrev med motiven *Ecce Homo* respektive *Mater Dolorosa*, som är utförda i August Schmidts (1667–1744) formskärarverkstad i Augsburg (Nodermann 1994). Ett annat exempel är käringvarnen (Bringéus 1981:139 ff.). I Danmark förekom en betydande import av kistebrev från Augsburg (Clausen 1985:13). Danska kistebrev förekom i sin tur i södra Sverige (Bringéus 1974a).

I Forssakistan finns även en bild av den korsfäste Kristus omgiven av fyra evangelister och tolv apostlar, tryckt hos Petter Lorens Hoffbro i Stockholm (Nodermann 1994). År 1744 ansökte boktryckargesällen Hoffbro om att

få fritt och obehindrat utskära former i trä, till ett så kallad brefmåleri eller hvarjehanda ritningar dem han sedermera illuminerade är sinnad at til salu hålla (Bringéus 1995:21 f.).

Redan våren 1747 hade Hoffbro för ansenlig kostnad skaffat 40 à 50 sorters större och

Den korsfäste Kristus omgiven av fyra evangelister och tolv apostlar. Tryckt hos Petter Lorens Hoffbro, som drev sin verkstad vid Hornsgatan i Stockholm från 1744. Efter Nodermann 1994:150.

mindre former. Men han hade samtidigt fått konkurrens genom importerade målningar från utlandet ”som allmänt försålles både i bodar och på gatorna i staden”. Han besvarade sig hos hall- och manufakturrätten i Stockholm, men det dröjde till den 16 maj 1749 innan förbudet mot införsel av ”the gemenare och med träformar tryckte pappers- eller brefmålningar” utkom av trycket (Nilsson 1976a).

Efterhand började utländska boktryckare slå sig ned i Sverige och trycka kistebrev. Tysken Johan Ernst Kallmeyer erhöll 1734 tillstånd att anlägga ett tryckeri i Göteborg. Inga av hans kistebrev är kända, men i bouppteckningen efter hans död 1747 upptages bland annat ”träformar till allehanda slags bilder” till ett värde av 25 daler (Bringéus 2003:14). En annan var hans efterträdare Johan Georg Lange i Göteborg/Stockholm. Den främste kistebrevstryckaren av tyskt ursprung var dock Carl Gustaf Berling, som började

trycka kistebrev i Lund 1759.

Till skillnad från de danska kistebreven är de flesta svenska försedda med uppgifter om tryckår. Undantag utgör vissa kistebrev från Göteborg. Tryckuppgifterna visar att de svenska kistebreven producerades under perioden 1736–1860.

Motiven

Liksom i Danmark är det främst fyra kategorier av motiv som förekommer på de svenska kistebreven: bibliska, religiösa, kungliga samt allegoriska eller folkliga. De bibliska motiven börjar med skapelsen och syndafallet och fortsätter med en rad dramatiska händelser i Gamla testamentet. De nytestamentliga bilderna börjar med de fyra evangelisterna. Därpå följer berättelser från Jesu barndom, liknelser och motiv från passionshistorien. Hos bröderna Lundström i Jönköping utökades repertoaren med liknelser, underverk och tecken samt bilder ur Apostlagärningarna och Uppenbarelseboken.

Till de religiösa bilderna hör Lammet med korsfanan, Himladrottningen, En husvälsigelse samt Den gudfruktiga tjänstepigan. De kungliga motiven visar porträtt av samtida svenska kungar och drottningar, men även av kända utländska regenter. Tryckerierna i Nyköping och Gävle utförde nästan enbart kungliga motiv (Bringéus 2006, 2008). De

allegoriska genremotiven tillhör de ofta återkommande, som byxekriget, hanrejen, käringkvarnen och ålderstrappan. I Jönköping trycktes även nio historiska motiv.

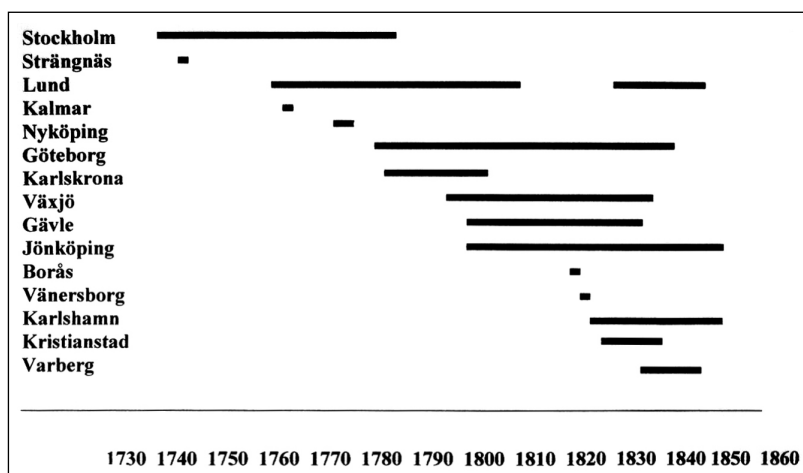
Motivfrekvensen vid det största kistebrevstryckeriet i Jönköping visar att de religiösa motiven var klart dominerande:

Kategorier	Motiv	Upplagor
Religiösa	96	557
Folkliga	21	108
Kungliga	22	48
Historiska	9	45
Djur	3	4
Panorma	1	9
Summa	152	771

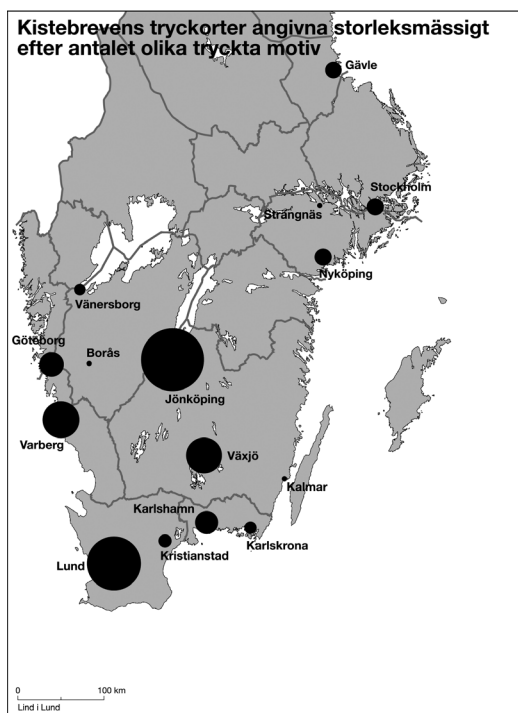
Kistebreven ger exempel på sega bildstrukturer. Det finns sålunda motiv av senmedeltida karaktär som Jesus på korset med Maria och Johannes, korsfästelsebilderna med pinoredskapen (arma Christi) liksom Lammet med korsfanan.

Boktryckarna

Kistebreven har som regel uppgift om tryckort och boktryckare. Att främst de sydsvenska städerna är representerade sammanhänger med att de flesta tryckerierna fanns här. Tryckerierna gick ofta i arv, vilket också återspeglas av kistebreven. På Berlingska boktryckeriet i

Kistebrevens tryckorter och produktionstid.

Kistebrevens tryckorter angivna storleksmässigt efter antalet tryckta motiv. Efter Bringéus 1999.

Lund producerades de exempelvis av tre generationer boktryckare. Det förekom också att anställda tryckare etablerade egna tryckerier och tryckte kistebrev såsom N.P. Lundberg och J.P. Lönnegren, som båda varit anställda hos Berlings i Lund. Inalles har jag påträffat 32 boktryckare i Sverige som efterlämnat kistebrev. Antalet torde dock ha varit något större eftersom det finns kistebrev som endast har uppgift om tryckorten.

Kistebreven trycktes när det rådde arbetsbrist eller då lagret av ett gångbart motiv började ta slut. Upplagorna tycks i de flesta fall ha varit 1 000 exemplar. Antalet motiv som trycktes varierade starkt. Från några tryckerier är endast enstaka motiv kända. De största utgivarna var Berlings i Lund och bröderna Lundström i Jönköping.

Produktionstid enligt uppgifter på kistebreven
Stockholm: 12 motiv

Utan tryckeriuppgift 1736, 1 motiv

Petter Lorens Hoffbro 1750–1754, 10 motiv

Johan Georg Lange 1754, 1788, 1 motiv

Strängnäs:

1 motiv 1740 (Bringéus 1995:158)

Lund: 123 motiv

Carl Gustaf Berling 1756–1780, 65 motiv

Christian Fredrik Berling 1781–1804, 8 motiv

Carl Fredrik Berling 1811–1816, inga nya motiv

N. P. Lundberg 1839–1854, 50 motiv

Kalmar:

1 motiv 1758

Magnus Pettersson 1788 (Bringéus 1999:147)

Nyköping: 12 motiv

Erik Hasselrot 1772–1776, 12 motiv

Göteborg: 25 motiv

Immanuel A. Smitt – 1781, utan år, 11 motiv

Lars Wahlströmm – 1794 och utan år, 6 motiv

Samuel Norberg utan år, 7 motiv

Anders Magnus Lindgren 1854, 1 motiv

Karlskrona: 6 motiv

G. Åberg 1783, 2 motiv

Utan angiven tryckare 1796–1807, 4 motiv

Växjö: 46 motiv

Anders Thetzell, 16 motiv

Christina Thetzell och Sven Rask, 1 motiv

Sven Rask 1800, 3 motiv

Beata Rask 1825–1837, 10 motiv

Nimrod Schmidt 1840, 1 motiv

Joh. P. Lönnegren 1836–1847, 11 motiv

Anders Gustaf Deurell 1847, 3 motiv

Anders Gustaf Deurells änka 1849, 1 motiv

Gävle: 11 motiv

Ernst Peter Sundqvist 1800–1802, 10 motiv

Anders Petter Landin 1845, 1 motiv

Jönköping: 180 motiv

Sara Christina Falk 1803, 3 motiv

J. P. Lundström 1811–1851, 109 motiv

Nils Eric Lundström 1829–1844, 61 motiv

J.A. Björk 1852–1857, 7 motiv

Fredrik Bergman 1856–1860, 0 motiv

Borås: 1 motiv

Nils Erik Lundström 1627, 1 motiv

Vänersborg: 5 motiv

Johan Qvist 1827–1829, 3 motiv

Boktryckeriet i Vänersborg utan år, 2 motiv

Karlshamn: 22 motiv

J. M. Stenbeck 1830–1860, 22 motiv

Kristianstad: 7 motiv

F. F. Cedergréen 1832–1844, 7 motiv

Varberg: 57 motiv

Lars Gullbransson 1842–1854, 57 motiv

Försäljning

Tryckuppgifterna på kistebreven visar att de ofta såldes i boktryckeriet. Ibland är även priset angivet. Vanligen avsattes dock större partier kistebrev till gårdfarihandlare, som även kunde använda dem som bytesvaluta mot lump. Kistebrev såldes även av bokbindarna på marknaderna. Från en polisrapport vet vi att Stockholmsboktryckaren Petter Lorens Hoffbro reste på landsbygden och att han hade hundratals tryck till salu i sin kappsäck (Nilsson 2001:171).

Funktion

Kistebreven fyllde naturligtvis en ekonomisk funktion för boktryckarna och kistebrevsförsäljarna. Men också i hemmen hade de stor betydelse. Texterna till de bibliska bilderna

har vanligen en tillämpning och förmedlar därmed ett direkt budskap till betraktaren. Den fromma tjänstepigan som varje stund hade Frälsaren i sina tankar fungerade som en personlig förebild för många i hennes roll.

Ettbladstryck av detta slag kunde betraktas som en tillgång för ägaren och rent av säljas som ett slags ”avlatsbrev”. I ingressen till den så kallade Husvälsignelsen med Salvator Mundi heter det: ”Eho som detta blad hafwer i sit Hus och lefwer därefter honom lyckas al ting wäl” (Bringéus 1995:162).

”Biblisk rese-karta” med den breda och den smala vägen manar betraktaren att betänka sitt eviga väl (Bringéus 1985). Pietistiska drag är annars inte särskilt vanliga bland kistebrevstexterna.

Kistebreven hade även en viktig informativ roll. Genom dem kunde man bilda sig en föreställning om kungarnas och drottningarnas liksom prinsarnas och prinsessornas utseenden. De anslutande texterna var därtill ägnade att förstärka rojalismen.

Moralen lyser i många kistebrevstexter. ”Af denna tafla kan man lära” heter det till exempel i textingressen till framställningen av syndafallet på ett kistebrev tryckt i Växjö (Bringéus 1998c:35). Kistebrevet med de spinnande svinen och den sovande pigan varnade för lättjan. Ett blad med Gustav III och Sofia Magdalena i den svenska dräkten kan otvivelaktigt betraktas som ett led i den kungliga dräktpropagandan (Bringéus 1998b:28 f.). N.E. Lundström och J.P. Lundström tryckte vardera ett kistebrev som varnade för dryckenskap (Bringéus 1999b:367 ff.). Även N.P. Lundberg i Lund använde ett par av sina kistebrev i nykterhetspropagandan (Bringéus 1995:253, 272). Att inte minst barnen hade glädje av kistebreven i en i övrigt bildfattig tid finns det många vittnesbörd om. Kistebreven fungerade ofta som den första läroboken i läskonsten. Många pedagogiska bilder hade samtidigt en roande funktion. Det gäller redan det medeltida Asinus Vulgi-motivet liksom

Struensee och djävulen, kistebrev tryckt hos Berlings i Lund. Efter Bringéus 1995:195.

Kistebrev med husvälsignelse, tryckt hos Samuel Norborg i Göteborg 1784. Efter Bringéus 2003:65.

bilden av de spinnande svinen.

Bengt Jacobsson har i ett par intressanta studier visat hur de danska kistebreven fick en stor massmedial betydelse i samband med den bekanta Struensee-skandalen, som utmynnade i att det tidigare danska statsrådet Johann Friedrich Struensee, av tyskt ursprung, och hans vän greve Enevold Brandt avrättades 1772, medan Struensees älskarinna, drottningen Caroline Mathilde, utvisades ur landet (Jacobsson 1980, 1986). Även Berling i Lund tryckte ett sådant kistebrev så fort han fått den danska förebilden i sin hand (Bringéus 1995:194 ff.).

Man får inte heller glömma den estetiska funktion som kistebreven fyllde. De återspeglar den grafiska konstens uttrycksformer under olika tider. De äldsta kistebreven är ofta försedda med en ornamentik liknande den som förekom i persontrycken med pyramider och obelisker liksom basunblåsande änglar.

Varje bildark utgjorde ett typografiskt konstverk. Sådana blad kunde användas som lyckönskningar i samband med bröllop och andra tillfällen. Sedan man börjat trycka två bilder på samma ark minskade utrymmet för utsmyckningar.

Kistebrevens förlagor

Frågan om kistebrevens förlagor leder in på den komparativa bildforskningen och återspeglar i sin tur de internationella kontakterna boktryckarna emellan. I en studie av kistebrevsmotivet Spinnande svin och en sovande spinnerska har jag visat att det förekommer i fem länder: Holland, Tyskland, Ryssland, Danmark och Sverige. I Sverige har det tryckts i tre olika tryckerier och utgivits i tolv upplagor (Bringéus 1974b). De svenska boktryckarna har därvid varit den mottagande parten samtidigt som de inom landet berikat kistebrevsproduktionen genom lån eller köp av kistebrevsstockar.

Av renässansens stora mästare tjänade framförallt Rafaels bibliska bilder som förlagor för

kopparstick och träsnitt (Nilsson 1976b). Hit hör Maria, de lidandes tröstarinna, Kristus överlämnar himmelrikets nycklar till Petrus och Petrus botar den lame. Förebilderna är i detta fall Rafaels kartonger till gobelängerna i Sixtinska kapellet.

Huvudföreträdaren för träskärraditionen i Augsburg var Marx Anthony Hannas, verksam 1625–1680. År 1630 utgav han de båda motiven Gubbkvarnen och Käringkvarnen (Bringéus 1981:141, 146), som båda trycktes av Berling i Lund.

Två andra tyska boktryckare i Augsburg vars blad efterbildats är Abraham Bach den äldre (1654–1702) och den yngre (1680–1702) (Künart 1997: 1205 ff., 1242; Bringéus 1994). Från dem stammar en svit bilder från Jesu barndom. De omfattar Josefs uppenbarelse i drömmen, Flykten till Egypten, Vilan under flykten till Egypten, Återkomsten från Egypten, Måltiden i Nasaret samt Aftonen i Nasaret. Dessa har alla tryckts av Berling i Lund från 1759. Denne har kopierat Thieles kistebrev, som i sin tur går tillbaka till Borups tid (Bringéus 1992; 1995:134ff.).

Ett annat exempel på en tysk förlaga lämnar Hoffbros framställning av Kristus omgiven av fyra evangelister och tolv apostlar. Detta kistebrev är direkt övertaget från Albrecht Schmidt (1607–1744) i Augsburg (Nodermann 1994:151). Ytterligare ett kistebrev som hämtats från Schmidt är Jesus smädas (Bringéus 1995:150 ff.). Andra motiv är Hanrejen och Käringkvarnen (Bringéus 1981:140ff.; 1995:204, 207). Schmidts blad var välkända i Danmark, vilket bland annat framgår av Frederik V:s atlas (Clausen 1985: 12 f.).

P. Fürsten i Augsburg utgav 1652 ett kopparstick med motiven "Neuer Ratschluss der Dienst-Mägde". Det utgavs efter honom i något omarbetad form av boktryckaren L. P. Lönnegren i Växjö 1846 (Bringéus 1981:28).

Johan Friedrich Leopold (1668–1726) var en känd kopparstickare i Augsburg. Hans kopparstick, som visar den goda respektive

Vilan under flykten till Egypten. Kistebrev tryckt hos Berlings i Lund från 1759. Efter Bringéus 1995:141.

den onda hushållningen, utgjorde förlagor för kistebrev av Johan Jørgen Høpfner verksam i Köpenhamn mellan 1720 och 1759. Høpfners kistebrev kopierades i sin tur av Carl Gustaf Berling (Bringéus 1989; 1995:202 f.).

Berling i Lund började sin kistebrevsproduktion 1759 samma år som den store danske kistebrevsmakaren Johan Georg Høpfner avled. Han har till allra största delen hämtat sina förlagor från Borups verkstad (Bringéus 1974a). Denna övertogs av Thiele 1771 och när den upphörde köptes stockarna av N.P. Lundberg i Lund, som år 1839 började använda dem för kistebrev med svensk text fram till 1854. Stockar till enskilda kistebrevsmotiv har inte sällan lånats från ett tryckeri till ett annat, ibland beroende på släktskapsförbindelser mellan boktryckarna. Samtidigt finner man att en och samma kistebrevsstock återanvänts och utgivits med nya texter. Ibland har samma stock rentav brukats för att illustrera olika kungheter.

Kistebreven som förlagor

Kistebreven har i sin tur använts som förlagor, i någon mån av dalmålarna, men framförallt av de sydsvenska bonadsmålarna. Exempel lämnar motiven ur Jesu barndoms historia (Bringéus 2004), men också bilder ur passionshistorien (Bringéus 2002).

Även brodöser har använt kistebreven som förlagor. Detta påvisades tidigt av textilforskaren Märta Lindström (1959). I uppsatsen "Himladrottning i kyrkskjutsen" visar jag hur ett yllebroseri från Torna härad i Skåne 1827 har utförts efter ett kistebrev som trycktes hos Berlings i Lund 1759–1800. Man kan i detalj efter detalj se beroendet av förlagan (Bringéus 1998a).

Kistebrevssamlingar och utställningar

Inte sällan inlevererade boktryckarna kistebreven till Kungliga biblioteket i Stockholm och Universitetsbiblioteket i Uppsala tillsammans med övriga pliktleveranser. De är ibland även förtecknade av boktryckarna själva på tryckta eller handskrivna leveranslistor. Kistebreven i museerna – främst Nordiska museet i Stockholm – har som regel tidigare tillhört privatpersoner och bär ofta spår av användningen, vilket ger dem ytterligare en dimension. Nordiska museet äger dessutom en stor samling tryckstockar från Jönköping och Kulturhistoriska museet i Lund har de flesta stockar som brukats på Berlings boktryckeri i Lund. Smålands museum har en samling stockar från Växjö.

Spår av avrivna kistebrev i bevarade kistor i museer och enskild ägo vittnar om hur vanligt det tidigare varit att pryda kistorna med kistebrev. Under senare delen av 1800-talet utkonkurrerades de emellertid av importerade färgbilder framför allt från Neuruppin. Kistebreven förvandlades därmed till museiföremål. Endast undantagsvis har de blivit samlarobjekt hos enskilda personer.

Omkring sekelskiftet 1900 väcktes intresset för kistebreven som grafiska produkter.

Jesu och hans föräldrars bortflykt till Egypten. Matth. 2: 13-15.
 Här mit Guds enda Son med det yremuel lära,
 Att man på jorden hör et Himmelst, linne håra,
 Zhen jamne Fribens först i Weiden freidts år,
 Hwad frid och ro är rå för trodta Christna här?

Förlagan till föregående kistebrev, kopparstick av Johannes Sadeller i München från perioden 1589–1595 efter en målning av Christoph Schwartz. Efter Bringéus 2001: 13.

Föreningen för originalgrafik gav ut en mapp med nytryck (dock endast av träsnitten). På Skansen liksom på Kulturen i Lund utfördes nytryck efter de ursprungliga stockarna alltifrån 1930-talet.

Den första kistebrevsutställningen arrangerades av Nationalmuseum i Stockholm julen 1934. Sommaren 1998 arrangerades en utställning på Österlens museum med en rekonstruerad kistekammare och år 1999 på Jönköpings läns museum i anledning av den nyutkomna boken *Kistebrev tryckta i Jönköping*. På Universitetsbiblioteket i Lund anordnades en utställning i oktober 2000 i anslutning till det internationella bildsymposiet Popular Prints and Imagery. Forskningen om kistebreven och de publicerade utgåvorna har

otvivelaktigt ökat allmänhetens medvetande om kistebrevens värde, något som också kvalitetsauktionerna visar.

I *Signums svenska konsthistoria* har kistebreven även beretts utrymme, ett bland många tecken på att kistebreven integrerats i bildvetenskapen (Bringéus 1999a).

Senast har professorn i konstvetenskap Lena Johannesson definierat kistebrevet som en hybrid mellan folkkonst och folklig konst.

Ifråga om folkkonsten förutsättes en delaktighet i ett samhälle och dess värderingar och sedvänjor. Kistebrevens motivkrets avslöjar just detta. Med folklig konst kan man mena något som uppskattas av många och som kan produceras utan samhörighet med lokalkulturen.

Kistebreven var ett massmedium i miniformat (Johannesson 2007:20).

Nils-Arvid Bringéus, professor emeritus
Lund

Källor och litteratur

- Bringéus, Nils-Arvid 1974a: Borups och Berlings tavlor. *Sydsvenska Dagbladet* 5/6 1974.
- Bringéus, Nils-Arvid 1974b: Sömnens och lättjans skamlighet. Ett sedelärande bildmotiv i jämförande belysning. *RIG*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1981: *Bildlore. Studiet av folkliga bildbudskap*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1985: Biblisk resekartan. Ett bildmotivs vandring och omvandling. *Blekingeboken*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1989: "Ond hushållning". *Kulturen*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1992: Dygnet tider. En kistebrevssvit. *Vetenskaps societetens i Lund Årsbok*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1994: Abraham Bach in Augsburg regt skandinavische Buchdrucker an. *Innovation und Wandel. Festschrift für Oskar Moser zum 80. Geburtstag*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1995: *Skånska kistebrev*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1997: Die geistliche Hausmagd? Ein Idealtyp persönlicher Frömmigkeit? I: Ruth-E. Mohrmann (red.) *Individuum und Frömmigkeit. Volkskundliche Studien zum 19. und 20. Jahrhundert*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1998a: Himladrottning i kyrk-skjutsen. *Hemslöjden 1998/1*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1998b: Kistebrev, tryckta i Blekinge. *Blekingeboken*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1998c: *Kistebrev tryckta i Växjö*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1999a: Kistebrev och träsnittstavlur. *Signums svenska konsthistoria. Karl Johans-tidens konst*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1999b: *Kistebrev tryckta i Jönköping*.
- Bringéus, Nils-Arvid 2000: Boktryckare Berlings dyg-deregler. *Dialekter och folkminnen. Hyllningskrift till Maj Reinhammar den 17 maj 2000*.
- Bringéus, Nils-Arvid 2001: Introduction. *Popular Prints and Imagery. Proceedings of an International Conference in Lund 5-7 October 2000*.
- Bringéus, Nils-Arvid 2002: *Sven Erlandssons bonads-målningar i Håcksviks klockaregård*.
- Bringéus, Nils-Arvid 2003: *Västsvenska kistebrev*.
- Bringéus, Nils-Arvid 2004: Änglavakt. *Flicka i blått. Vänbok till Birgit Rausing*.
- Bringéus, Nils-Arvid 2006: Kistebrev tryckta i Nyköping. *Sörmlandsbygden*.
- Bringéus, Nils-Arvid 2008: *Kistebrev tryckta i Gävle*.
- Clausen, V.E. 1961/1985: *Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1565-1884*.
- Clausen, V.E. 1973: *Folkelig grafik i Skandinavien. Dialogus creaturarum moralizatus 1483*. Faksimil. 1983.
- Jacobsson, Bengt 1980: Luxdorps Struensee-billeder. *Carlsbergfondet Frederiksborgmuseet. Ny Carlsbergfondet Årsskrift*
- Jacobsson, Bengt 1986: A Scandal of 1772 as Reported in Pictures. I: Nils-Arvid Bringéus (red.) *Man and Picture. Papers from the First International Symposium for Ethnological Picture research in Lund*. (också i *Ethnologia Scandinavica* 1985).
- Johannesson, Lena 2007: Om folkkonst, massbildsproduktion och andra visuella moderniteter. I: Lena Johannesson (red.) *Konst och visuell kultur i Sverige*.
- Künart, Hans-Jörg 1997: Augsburgs Buchdrucker und Verleger. [Anhang in] *Augsburger Buchdruck- und Verlagswesen. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Red. Helmut Gier und Johannes Jannotta im Auftrag der Stadt Augsburg. Wiesbaden.
- Lindström, Märta 1959: Kistebrev som förebild. *Kulturen*.
- Nilsson, Sten Åke 1976a: Petter Lorens Hoffbro och frihetstidens bildmanipulationer. *Vetenskapsso-*

- tetens i Lund årsbok.*
- Nilsson, Sten Åke 1976b: Rafael tillrättalagd – myten sönderslagen. *Studiekamraten nr 9–10.*
- Nilsson, Sten Åke 1977: Populärkonst som "kistebrev". *RIG.*
- Nilsson, Sten Åke 2001: On Heroes and Traitors. The First Popular Prints in Sweden. *Popular Prints and Imagery. Proceedings of an International Conference in Lund 5–7 October 2000.*
- Nodermann, Maj 1994: Kistan från Forssa. *Fataburen.*
- Tellenbach, Margareta 1990: *Bonadsmålningar och kistebrev.* Småskrifter från Etnologiska Sällskapet i Lund.

SUMMARY

Mass Medium in Mini-format

A Survey of the Production of Hand-coloured Broadsheets in Sweden

The article provides a survey of a now completed project concerning Swedish hand-coloured broadsheets which were chiefly produced in the towns of southern Sweden. These broadsheets have been catalogued by the author in picture and text according to the place of printing, published in separate volumes and annuals, as specified in the bibliography. The map on page 133 shows the places where the broadsheets were printed, with the size of the symbol reflecting the number of motifs. The diagram on page 132 illustrates the time of production in the different towns. The dates on the broadsheets show that this comprises the period 1736–1860. Many of the broadsheets were copies of original motifs from Denmark and Germany. The majority of the motifs are

biblical, but there are also general religious motifs as well as royal and folkloristic images. The broadsheets were sold by the printing houses and by peddlers, the main buyers being the rural peasantry. Apart from the compulsory deliveries to copyright libraries, the Royal Library in Stockholm and Uppsala University Library, there are collections of hand-coloured broadsheets chiefly in the Nordiska Museet, Stockholm. In the home these broadsheets were pasted on the inside of chest lids (hence the Swedish name *kistebrev* or "chest-print") or hung on the walls. In the latter part of the 19th century they were unable to compete with colour prints, mainly imported from Germany.

Är det modernare idag än igår?

Om åldern på lantbrukets byggnader

Ulrich Lange

I min förra artikel (RIG 2007:3) presenterade jag ett antal rikstäckande kunskapsunderlag som behandlade landsbygdsbebyggelse utifrån dess tillkomsthistoria.¹ Det rörde sig om stora projekt som hade sammanfört detaljerad kunskap om snart sagt alla byggnader på landsbygden alltifrån 1930-talet till idag. Gemensamt för dem är att de stelnade, samtidigt som de genomfördes, och blev till en bild av förhållandet vid en viss tidpunkt. Inget av innehållet i projekten, möjligen med undantag för det idag verksamma *Bebyggelseregistret*, har kunnat leva vidare i ett föränderligt samhälle. Däremot har det blivit ett användbart källmaterial inom kulturmiljövård, byggnads- och bebyggelsehistoria.

I den här artikeln vill jag ge exempel på hur dessa källor kan användas som historiskt källmaterial. Underlagen har använts för att undersöka byggnaders ålder i ett tjugotal socknar vid tre tillfällen under 1900-talet. Undersökningen har genomförts med utgångspunkt i bokverken *Svenska Gods och Gårdar* och *Sveriges bebyggelse* samt i Riksantikvarieämbetets *LiM-byggnadsinventering*, och är begränsad till en byggnadstyp, ladugården. Med en sådan avses den byggnad där nötkreaturen står under stallningsperioden. Ladugården är en av de mest intressanta av den traditionella gårdens byggnader, inte minst då den kan studeras i många perspektiv, till exempel teknik, mentalitet och arbetsfördelning mellan kvinnor och män.

Det första tidsskiktet i undersökningen visar förhållandena kring år 1939 – tiden för andra världskrigets utbrott. Det andra skiktet visar förhållandena vid 1950-talets mitt – tiden då den stora jordbruksnedläggningen kommit igång på allvar. Det tredje skiktet visar förhållandena i början av 1990-talet – en tid då jordbruket avsågs frikopplas från den gällande regleringspolitiken.

För odlingslandskapets del brukar man mena att den expansiva omvälvningen var en utdragen process som inleddes med den så kallade agrara revolutionen. För bebyggelsens vidkommande kom ett omfattande nybyggande till stånd vid tiden för skiftena under 1800-talet och det fortsatte med stark intensitet ända fram till 1930-talet. Genom den nya jordbrukspolitikens fastställande 1947 började däremot en omfattande jordbruksnedläggning och nybyggandet skedde mer koncentrerat och i en mindre omfattning.

För att kunna följa bebyggelseförändringarna har den så kallade LiM-inventeringen (1992) bestämt vilka geografiska områden som ska undersökas. I denna ingår 20 församlingar som alla finns representerade i *Svenska Gods och Gårdar* (1939). En jämförelse har således kunnat göras 50 år tillbaka i tiden. Däremot finns inte alla representerade i *Sveriges bebyggelse* (1955).

Metoden

För att genomföra undersökningen har samt-

liga ladugårdars byggnadsår registrerats. Därefter har medelåldern beräknats liksom andelen av gamla (mer än 90 år) och nya byggnader (högst tio år). I diagram redovisas avslutningsvis dessa kategorier tillsammans med ytterligare två kategorier, byggnader med en ålder av 11–50 år, respektive byggnader med en ålder av 51–90 år.

Inga dateringar före 1850 har tagits med, dels därför att så gamla ladugårdar är mycket få, dels därför att dateringarna i de flesta fall är osäkra. Alla angivna årtal före 1850 har därför registrerats på detta år. Uppgifter som ”1870-talet” eller ”1890-talet” har registrerats på 1875 och 1895. ”1800-talets senare

del” och ”1800-talets slut” har registrerats på 1880 respektive 1890. För medelvärdena spelar denna generalisering naturligtvis en viss roll, men antalet osäkra dateringar är inte så omfattande att värdena förskjuts i någon större utsträckning. Genom att sätta in fem- och tiotal i periodernas mitt uppkommer heller ingen överrepresentativitet för några decennier.

Alla registrerade ladugårdsbyggnaderna var i drift vid inventeringstillfället.

Ladugårdarna i slutet av 1930-talet

Den första sammanställningen har jag gjort för tiden strax före andra världskrigets utbrott. Tidsskiktet ligger i slutet av den ”klas-

Tabell 1. Referensförsamlingarnas ladugårdar omkring 1940.

Församling	År	Antal	Represen- tativitet %	Byggnadsår/ Medelålder	90 år %	10 år %
Bjälbo	1940	27	67	1892/46	9	4
Burs	1940	46	34	1905/33	7	9
Börstil	1938	191	38	1906/32	6	16
Eldsberga	1939	36	33	1901/37	6	27
Forsa	1940	68	18	1888/50	32	10
Källstorp/Ö.Klagstorp	1936	27	22	1891/47	0	17
Leksand	1940	680	49	1902/36	7	8
Luttra	1941	35	71	1915/23	0	22
Lysvik	1936	35	6	1906/32	0	11
Nysätra	1942	92	13	1915/23	4	23
Näshulta	1938	101	15	1894/44	10	8
Odensvi	1939	51	35	1892/46	0	11
Offerdal	1939	288	55	1905/33	1	19
Rytterne	1940	41	53	1897/41	10	7
Skee	1943	268	53	1911/27	2	23
Stenåsa	1939	31	42	1887/51	16	0
Viby	1939	104	23	1903/35	2	11
Virestad	1942	240	42	1901/37	11	17
Örkelljunga	1937	10	2	-	-	-
Övertorneå	1942	137	23	1911/27	2	17
Totalt		2508	35	1900/37	6	14

Kommentar: Tabellen skall läsas på följande sätt: Boken om Bjälbo publicerades 1940. I den finns uppgifter om 27 ladugårdar. Dessa representerar 67 % av samtliga ladugårdar i socknen vid denna tid. De representativa ladugårdarna var i medeltal byggda 1892 och var således 46 år gamla. 9 % av ladugårdarna var äldre än 90 år och 4 % var högst tio år. Inga beräkningar har gjorts i Örkelljunga på grund av den låga representativiteten. Källa: *Svenska gods och gårdar*.

siska bondeepoken”, präglad av den levande landsbygd som förmedlats till efterkrigstidens generationer i form av skolplanscher, barnböcker och inte minst familjefilmer om allt som hörde till det glada livet på bondgårdarna. Att slutet nalkades för denna tid, då havren växte sig mogen på alla gårdar, karlarna slog med lien och kvinnfolket räfsade, hässjor och skylar bar den torkande skörden, hästarna drog redskapen, ladugårdarna var fyllda med kor som mjölkades för hand och då tuppen gol från dyngstackens topp och väckte grisar och katter, visste ingen. Ett världskrig låg i vardande och det kom att förlänga förhållandena. Men med freden 1945 kom den nya tiden med strukturrationalisering, nedläggning och avfolkning.

Tabell 1 framgår att ladugårdarna vid andra världskrigets utbrott till 14 % bestod av nybyggda och till 6 % av mycket gamla byggnader. Tabellen visar också att ladugårdarnas ålder i medeltal var 37 år. Åldern avvek i några socknar från medelvärdet. Ladugårdarna i Bjälbo på Östgötaslätten, Forsa i Hälsingland, Källstorp och Östra Klagstorp på Söderslätt i Skåne, Odensvi i Småland och Stenåsa på Öland var i medeltal tio år äldre än riksgenomsnittet. I Luttra i Västergötland, Nysätra i Västerbotten, Skee i Bohuslän och Övertorneå i Norrbotten var ladugårdarna däremot mer än tio år yngre än riksgenomsnittet.

Kan man av detta dra slutsatser, till exempel att kreatursskötseln i allmänhet hade en relativt ålderdomligare prägel i norra Hälsingland, på Söderslätt och på södra Öland än vad fallet var till exempel i övre Norrland omkring 1940? Eller hade mjölkproduktionen mindre betydelse på Västgötaslätten än i Övertorneå? Kan man dra slutsatsen att en påfallande modern ladugårdsbebyggelse vid samma tid fanns i trakter som Falbygden, Bohuslän, i norra Uppland samt i hela norra Sverige, Hälsingland undantaget? Eller enklare uttryckt: Speglar ladugårdarnas ålder vid en viss tidpunkt hur modern kreatursskötseln var

på platsen och hur viktig den var för traktens ekonomi? Metoden att sammanställa uppgifterna kan ge en fingervisning härom. Frågorna är medvetet litet provocerande, men avsikten är att visa att sammanställningar som denna mycket väl kan och bör knytas till ekonomiska och samhällsliga förhållanden.

Ladugårdarna i början av 1950-talet

Den andra sammanställningen behandlar situationen under 1950-talet. Uppgifterna är färre och bygger på bokverket *Sveriges bebyggelse*. Delar av Sverige är dåligt redovisade och för att på något sätt få Norrland representerat har Nysätra ersatts av Selånger och Virestad i Småland har ersatts av intilliggande Vislanda. Dessa har likheter i omfattning, företag och naturtyper med de socknar de får representera.

Uppgifterna i *Sveriges bebyggelse* samlades in i en brytningstid. Skiktet 1955 bör därför kunna spegla den snabba nedläggningen av gårdar under denna tid. Fortfarande var dragkraften till stor del knuten till hästar och mjölkningen var ännu ett handarbete på många mindre gårdar, men samtidigt präglades jordbruket av stora förändringar i såväl driftsformer som mekanisering.

1947 års jordbrukspolitik hade delat in alla landets gårdar i fyra kategorier med avseende på storlek: *ofullständiga jordbruk* (mindre än 10 ha), *basjordbruk* (10–20 ha), *normjordbruk* (20–30 ha) och *övriga* (mer än 30 ha). De ofullständiga jordbruken skulle så snart som möjligt läggas ned och jorden överföras till andra gårdar varpå fler basjordbruk kunde bildas. För Norrlands vidkommande fanns undantag. Här bidrog staten med både speciell prissättning och stöd för bildande av större gårdar, så kallade KR-jordbruk (koncentrerad rationalisering) och senare SR-jordbruk (särskild rationalisering).

De nya lantbruksnämndernas viktigaste verksamhet blev den så kallade *yttre rationaliseringen* som skulle omstrukturera

jordägandet och jordbrukandet till färre men större enheter. Nya instrument gav lantbrukarnämnden möjlighet att få bort ofullständiga jordbruk. Jordförvärvslagen kom att användas som regleringsinstrument så att bara de som av staten ansågs lämpliga som jordbrukare kom i besittning av jorden genom en så kallad förvärvsprövning. Staten hade förköpsrätt till jord, liksom expropriationsrätt, och med en aktiv inköps- och försäljningspolitik kunde förändringarna styras på önskvärt sätt (Flygare, I. A. & Isacson M. 2003).

I jämförelse med de generella slutsatserna för 1939 märks några tydliga skillnader. Byggnadernas medelålder hade 1955 ökat med nästan tio år, från 37 till 46. Andelen nybyggda ladugårdar hade samtidigt minskat, från 14 % till 6 % samtidigt som andelen riktigt gamla ladugårdar hade ökat, från 6 till 11 %. Sammanställningen visar otvetydigt på ett händelseförlopp som kan kopplas till 1947 års jordbrukspolitik och dess effekter i form av färre men större gårdar. Moderniseringen inbegrep dock inget omfattande nybyggande.

Ladugårdarna i början av 1990-talet

År 1990 tillkom ett nytt jordbrukspolitiskt beslut, den så kallade nya livsmedelspolitiken (prop. 1989/90:146 rskr.327). Den syftade

tvärt emot 1947 års politik till total avreglering och anpassning till världsmarknaden inom en femårsperiod. Istället för att staten skulle styra näringen mot bestämda mål skulle näringen själv anpassa sig och rätta in sig på en företagsekonomiskt riktig nivå. Enligt beslutet skulle 500 000 hektar åkermark ställas om till något annat. Mjölproduktionen skulle minska genom 50 000–100 000 färre mjölkkor.

Avregleringen förväntades få enorma följder för kulturlandskapet och regeringen uppdrog åt Naturvårdsverket att, i samråd med Jordbruksverket och Riksantikvarieämbetet, följa och utvärdera effekterna av densamma. Bland de värden som omfattades av miljömålen i beslutet, som nu skulle följas, fanns landskapets kulturvärden till vilka bebyggelsen räknades. Mängder med byggnader antogs komma att förlora sin funktion och för att kunna följa denna negativa utveckling tillkom den så kallade LiM-byggnadsinventeringen. Med den för handen tänktes kulturmiljövården kunna signalera fara till regering och riksdag i framtiden, om händelseförloppet tenderade få alltför stora konsekvenser för landskapet.

Genom att Sverige redan ett par år senare sökte inträde i den Europeiska Unionen

Tabell 2. Referensförsamlingarnas ladugårdar 1955.

Församling	År	Antal	Represen- tativitet %	Byggnadsår/ Medelålder	90 år %	10 år %
Börstil	1955	385	77	1910/45	5	6
Luttra	1955	43	88	1912/43	12	5
Lysvik	1960	408	100	1924/36	2	6
Nysätra (Selånger)	1949	157		1912/37	6	10
Näshulta	1949	95	90	1895/54	12	2
Odensvi	1957	92	64	1895/62	16	3
Stenäsa	1959	43	59	1921/38	19	11
Viby	1960	246	54	1902/58	13	1
Virestad (Vislanda)	1966	130		1912/43	13	9
Totalt/medeltal		1328		1909/46	11	6

För läsanvisning, se tabell 1. Källa: Sveriges bebyggelse.

och förband sig att ingå i dess gemensamma jordbrukspolitik, CAP (Common Agricultural Policy) blev det inte mycket kvar av ett marknadsanpassat jordbruk. Istället återkom subventioner och regelverk på ett nytt sätt.

I undersökningen har LiM-inventeringen använts på samma sätt som för bokverken och således har motsvarande sammanställningar, tabeller och diagram kunnat konstrueras.

I jämförelse med de tidigare sammanställningarna visar tabellen att den trend mot äldre byggnader som åskådliggjordes i tabellen för 1955 hade fortsatt. Få ladugårdar hade byggts och den samlade bebyggelsen hade således blivit äldre för varje år. Medelåldern på ladugårdarna var nu hela 74 år. Andelen nybyggda ladugårdar var bara någon enstaka procent medan andelen riktigt gamla ladugårdar

var 32 %. 1947 års jordbrukspolitik hade inneburit ett konserverande eller begränsande handlingsätt beträffande jordbruksnäringens bebyggelsemiljö. Ett ständigt ”lappa och laga” hade 1992 resulterat i att en stor andel använda ladugårdsbyggnader framstod som kolossalt ålderdomlig.

Ladugårdarna idag

Det har nu gått drygt 15 år sedan LiM-inventeringen genomfördes och även den är historia. Den visade att medelåldern på ladugårdarna hade ökat mellan 1939 och 1992 med nästan 40 år, att de nybyggdas antal hade minskat från 14 % till 1 % och de riktigt gamla hade ökat från 6 % till 32 %. Ett rimligt antagande är nog att byggnadernas medelålder har ökat ytterligare efter 1992 och att den också kom-

Tabell 3. Referensförsamlingarnas ladugårdar 1992.

<i>Församling</i>	<i>År</i>	<i>Antal</i>	<i>Represen- tativitet %</i>	<i>Byggnadsår/ Medelålder</i>	<i>90 år %</i>	<i>10 år %</i>
Bjälbo	1992	35	100	1904/88	63	0
Burs	1992	46	100	1916/76	26	0
Börstil	1992	37	100	1925/67	16	0
Eldsberga	1992	32	100	1923/69	25	0
Forsa	1992	72	100	1916/76	39	0
Källstorp/Ö.Klagstorp	1992	43	100	1898/100	60	0
Leksand	1992	77	100	1916/76	35	3
Luttra	1992	24	100	1925/67	8	0
Lysvik	1992	100	100	1929/63	5	0
Nysätra	1992	116	100	1940/52	6	3
Näshulta	1992	39	100	1897/95	67	3
Odensvi	1992	43	100	1897/95	70	2
Offerdal	1992	128	100	1916/76	34	3
Rytterne	1992	28	100	1908/84	25	0
Skee	1992	129	100	1933/59	12	2
Stenåsa	1992	41	100	1920/72	27	2
Viby	1992	76	100	1911/79	42	4
Virestad	1992	100	100	1922/70	26	4
Örkelljunga	1992	109	100	1919/73	30	3
Övertorneå	1992	69	100	1935/57	17	1
Totalt		1 344	100	1918/74	32	1

Källa: LiM-inventeringen.

Diagram 1.
Ladugårdarnas ålder 1939

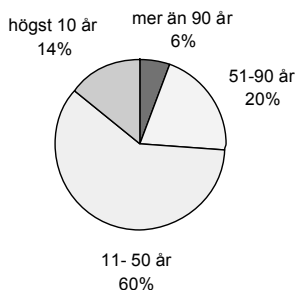

Diagram 2.
Ladugårdarnas ålder 1955

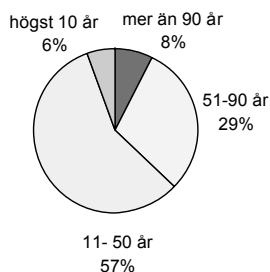
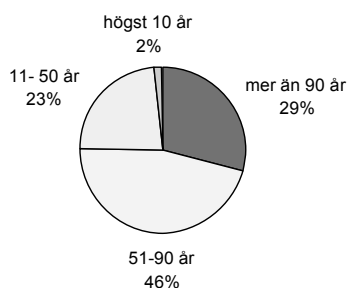

Diagram 3.
Ladugårdarnas ålder 1990

mer att göra så framdeles. Medelåldern kan bara minska genom att gamla byggnader som är i bruk rivs och ersätts med nya, men så ser knappast framtidsbilden ut. Det hela ger istället ett intryck av ett slags historiskt bokslut.

Att jämföra uppgifter om sammanlagt drygt 4 000 ladugårdsbyggnader i landet vid tre tillfällen under 1900-talet ger en tydlig bild av en näring i stark förändring. De allt färre nya och de allt fler gamla byggnaderna bidrar till att bebyggelsen i landskapet i ökande utsträckning speglar ett jordbruk som inte längre bedrivs. Med andra ord speglar dagens lantbruksbebyggelse gårdagens jordbruk. De tre diagrammen ger en kanske skrämmande bild av bebyggelsens karaktär idag, inte minst med tanke på de obefintliga möjligheterna till omfattande bevarande av byggnader som historiska betydelsebärare i odlingslandskapet.

Diagrammen ger närmast en övertydlig fingervisning om kulturmiljövårdens och byggnadsvårdens framtida arbetssituation. Arbetsuppgifter och kostnader tycks kunna anta en näst intill övermänsklig omfattning i det fall samhället avser att satsa på vård och bevarande av äldre byggnader på landsbygden.

Sverige modernast 1939

Kanske kan man säga att inte någon gång under 1900-talet har det funnits så många moderna ladugårdar som fallet var för 70 år sedan. Det är ingen överdrift att påstå att Sverige i detta avseende aldrig har varit så modernt som det var 1939. En konsekvens av ett sådant uttalande är, att aldrig har det heller varit så omodernt som det är idag. Avslutningsvis kan man fråga sig om detta också gäller för andra byggnader inom andra näringar eller verksamheter.

Idag byggs det som aldrig förr, tror vi åtminstone och tänker på storstädernas Norra älvstrand, Turning Torso och Hammarby sjöstad. Men mycket åldras också. Bostäderna från rekordårens miljonprogram är numera generellt sett äldre än vad ladugårdarna ge-

nomsnittligt var i slutet av 1930-talet. Kanske lever vi inte i alla avseenden i den modernaste av alla tider. Möjligen kan man istället vända på perspektiven och fundera på om vi i själva verket lever i en tid där vi i Sverige aldrig tidigare i historien haft att förvalta så många gamla byggnader som idag.

Jag har med den här artikeln givit ett exempel på hur de storskaliga källmaterialen *Svenska gods och gårdar*, *Sveriges bebyggelse* och *LiM-inventeringen* kan användas för att göra utsagor om förhållandena på landsbygden vid olika tidpunkter. Det har bara handlat om en byggnadstyp och en variabel, ladugården och dess ålder. Artikeln har visat prov på sammanställning av ett stort antal jämförbara enheter, i det här fallet antal och årtal, och utgör ett helt igenom kvantitativt arbetssätt. Jag har velat peka på hur ett sådant arbete kan leda till kvalitativa infallsvinklar på byggandets intensitet i tid och rum, på olika bygders skilda utveckling och inte minst på begreppet modernitet.

Källmaterialet i sig, i synnerhet bokverken *Svenska gods och gårdar* och *Sveriges bebyggelse*, rymmer förutom ett enormt kvantitativt stoff också mycket kvalitativt sådant, vilket framgått av min förra artikel i RIG 2007:3. Innehållet kan var för sig, och tillsammans, nyttjas för att göra storskaliga sammanställningar också om mycket annat. För den agrara bebyggelsens vidkommande går det att med den metod som jag har använt att göra liknande beräkningar och sammanställningar om byggnadernas antal, funktioner och byggnadsmaterial. Källmaterialet är dock användbart också i vidare sammanhang, till exempel för undersökningar om jordbruksdrift, arealer, djurslag, dragare och antal djur. Den metod som jag har använt torde således kunna användas även på andra byggnadstyper för att ställa motsvarande och andra slags frågor.

Det var emellertid inte alla människor på landsbygden som var lantbrukare, vare sig på 1950-talet, 1930-talet eller tidigare. Om deras

liv finns också konkreta uppgifter att hämta ur bokverken, bland annat alla husägares yrken. Metoden är därför också användbar för att studera vad landsbygdsborna levde av i konkret bemärkelse under stora delar av 1900-talet.

Ulrich Lange, fil. dr, universitetslektor
Institutionen för kulturvård, Göteborg

Noter

- 1 Projekten var Svenska Gods och Gårdar och Sveriges bebyggelse samt i Riksantikvarieämbetets LiM-byggnadsinventering och Bebyggelseregistret.

Källor

Arkiv

Riksantikvarieämbetet, Stockholm. LiM-byggnadsinventering.

Offentligt tryck

Prop. 1989/90:146, rskr. 327

Sveriges offentliga statistik, Jordbruk med binärningar. Stockholm 1958.

Sveriges offentliga statistik, Jordbruk med binärningar. Stockholm 1941.

Internet

http://www.bebyggelseregistret.raa.se/webbhus2/welcome_public.asp (2007 08 21)

Litteratur

Ahlén, Berit 1998: *Uddevalla som bok- och tidningsstad – människorna bakom. En dokumentation över bokbindare, bokhandlare, tidningsägare och boktryckare i Uddevalla från 1600-talet till nutid*. Uddevalla: Mediaprint.

Förändringar i jordbrukets byggnadsbestånd. Sammanställning av 1996 års byggnadsundersökning. 1997. Riksantikvarieämbetet.

Flygare, Irene & Isacson, Mats 2003: *Jordbruket i välfärdssamhället 1945–2000. Det svenska jordbrukets historia*, band 5. Stockholm: Natur och Kultur.

Jordbrukets byggnader Kulturvården i landskapet. 1993. Riksantikvarieämbetet.

Kulturmiljövårdens bebyggelseregister. Inventeringshandbok. 1998. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

LiM-projektets slutrapport. Utvärdering av livsmedelspolitikens miljöeffekter. 1997. Stockholm: Naturvårdsverket, Jordbruksverket, Riksantikvareämbetet.

Lindström, Catarina & Rentzhog, Sten 1987: *Byggnadstraditioner på den svenska landsbygden.* Stockholm:

Riksantikvarieämbetet.

Svenska gods och gårdar. 1935–1949. 46 volymer. Uddevalla: Svenska gods och gårdar.

Sveriges bebyggelse. 1946–1966. 52 volymer. Uddevalla: Hermes.

SUMMARY

Is it more modern today than yesterday?

Buildings and Modernization of the Swedish Countryside

By using information from the two book series *Svenska gods och gårdar* and *Sveriges bebyggelse*, together with the database (LiM) from the National Heritage Board it has been possible to reconstruct how old farm barns were in Sweden at three historical points during the 20th century. The first point in time is just before the Second World War representing the end of the era of traditional farming, the second point occurs in the mid 50s when the modernizing was going on, and the last point is around 1990, representing our time today, the most modern time of all, as we might think.

The starting point is the database of information about farm buildings in 20 parishes all over Sweden around 1990. The same information has been collected from the book series. I have registered the year of construction. The main question has been if it is possible to see

when the total mass of this building was in average most modern.

The result is that just before the Second World War, the average age of a barn was about 37 years. The recently built barns, up to ten years old, were 14 % and the oldest ones, over 90 years, were 7 %. In 1955 the average age of barns had increased to 46 years, the recent buildings were reduced to 8 % and the old ones had increased to 10 %. Around 1990 the average age of barns was 74 years, the recent buildings were down to 1 % and the 90 years old buildings had increased to 31 %.

On the one hand, we have today a more modern farming situation than ever before, but, on the other hand, we also have more old redundant buildings than ever. In that respect you might say that we are living in a more ancient environment than ever.

DEBATT

Replik till Håkan Eles

Jag är mycket glad att Håkan Eles valde att följa upp min debattartikel i RIG 1/2008. Han är inte bara kun-
nig och insatt utan också vänlig i det sätt han väljer att
tala om detta på. Det kunde ju tänkas att mitt tvärsäkra
uttalande om att det ”i dagsläget endast finns två säkra
publicerade fall, där vilda vargar har dödat människor,
belagda i kyrkobokföringen” skulle ha förtjänat en något
skarpare tillrättavisning. Man bör alltid gå till källan,
vilket jag missade i detta fall, eller också välja att uttala
sig i mindre bergsäkra ordalag.

Innan jag diskuterar Håkan Eles insiktsfulla arbete
med kyrkobokföringen vill jag bara kort kommentera
något om de etnologiska uppgifter som kommer fram
i Eles artikel. I de frågelistsvar som jag gått igenom
förekommer åtminstone i ett svar att ett yngre syskon till
det förolyckade barnet förutsätts drunkna i badbaljan.
Tvagningen av det yngre syskonet är i första rummet den
orsak som gör att det något äldre barnet inte kan följas
av någon vuxen när vederbörande skall gå på huset.
Samtidigt höjer ju detta andra dödsfall ”sentimentali-
tetsgraden” avsevärt, som Eles så riktigt påpekar.

I mitt material förekommer också ett singulärt be-
lägg för historien om soldaten, vilken blev ihjälrviken
av vargar, då hans bajonett frusit fast andra gången han
blev attackerad och han ånyo skulle värja sig. Säggen är
nedtecknad i Hedesunda socken i Gästrikland och i detta
fall var han en vinternatt på hemväg från ett bröllop. Min
f.d. botanik- och dendrologilärare på Skogshögskolan,
Börje Drakenberg, fick läsa manuset jag skickat till RIG
och lät brevledes mig prompt få veta att han hört en
variant av denna sägen under fältarbete i just Jämtland.
Den skulle vara absolut sann enligt ortsbefolkningen.
Han fick platsen utpekad för sig.

Mitt etnologiska material visar helt och fullt upp
samma bild som den som Håkan Eles anför om björnen.
Björnen bör behandlas med respekt och är också det
rovdjur som står för skador på vallhjon i frågelistsvaren.
Ett par tre svar på ULMA:s fäbodlista (Västerbotten och
Lappland) innehöll vidare samstämmiga uppgifter om

att man gärna skickade ut två barn att valla – istället för
normalt ett – då björn siktats i grannskapet. Detta för
att vallhjonen skulle känna sig tryggare och ha stöd av
varandra om björnen kom.

Mot bakgrund av Håkan Eles egna källforsknings-
i dödböckerna talar han för att ”sakligt redovisa vad vi
vet om vargangrepps sällsynthet”, oavsett om vi är för
eller emot vargen. Detta är en hedervärd och högst ärlig
åsikt som jag själv skulle vilja se realiserad i ett större
tvärvetenskapligt projekt.

Här skulle tyngdpunkten ligga i arkivforskning, dels
i geografiskt avgränsade områden som är så pass stora
att de till ytan omfattar åtminstone 1500 km², vilket är
den yta som de sämsta vargreviren idag omfattar och
därmed hypotetiskt skulle kunna utgöra ett historiskt
vargrevir med tanke på den klenare vilttillgången jag
förutsätter rådde. Vidare skulle dessa ”historiska” varg-
revir rent geografiskt, till del, läggas i områden där Anna
Dahlström genomfört sina boskapsberäkningar. Dels
skulle en del av projektet fokusera rikstäckande på alla
uppgifter om dödsfall orsakade av varg. Här skulle både
folkminnesmaterial samt släktforskningsföreningar ut-
nyttjas. Målsättningen är att med hjälp av bl.a. kyrko-
bokföring söka kontrollera uppgifternas sanningshalt
på samma sätt som Håkan Eles arbetat.

Ett dylikt projekt – naturligtvis i samarbete med popu-
lationsekologer – skulle möjligen kunna föra frågan om
vargens farlighet för människan vidare. Rent politiskt
tror jag att det är nödvändigt att ha ett sådant underlag till
reds när beslut skall tas om den framtida vargstammens
förvaltning. Ytterligare attitydstudier av det slag som
hittills har utförts kommer inte i sak att tillföra kvalitativt
sett större kunskap. Jag har själv under de senaste fyra
åren försökt äska medel för historiskt inriktade projekt
av ovan beskrivna typ – utan framgång. Surt så räven
– eller kanske vargen?

Örjan Kardell, Vattholma

Låt oss tala om klass!

I RIG nr 4/2007 recenserar docent Lena Martinsson min doktorsavhandling *Om vi nu ska bli som Europa. Könsskapande och normalitet bland unga kvinnor i transitionens Polen* (Lindelöf 2006). Liksom vid disputationen på Stockholms universitet ett och ett halvt år tidigare lyfter Martinsson i artikeln fram olika brister och förtjänster med avhandlingen, precis som opponent- och recensentrollen påbjuder. En aspekt lyfts dock fram i recensionen som mer central än övriga teman, vilket jag inte uppfattade vid disputationen men gärna vill diskutera vidare i detta sammanhang. Det gäller frågan om klass.

Martinsson skriver att hon på senare tid har uppmärksammat att det teoretiska intresset för klass är mycket lågt. På denna punkt håller jag både med henne och har vissa invändningar. Det finns ett antal nya och pågående etnologiska studier där klassaspekter teoretiseras, problematiseras och sätts i relation till andra kategoriseringar på intressanta sätt. Martinsson är själv en av aktörerna på området och kanske den som har gjort detta tydligast, t.ex. i boken *Jakten på konsensus* (2006). Eva M. Karlsson, som i maj 2008 disputerade på avhandlingen *Livet nära döden* vid Stockholms universitet, är en annan. Doktoranderna Sofi Gerber och Beate Feldmann vid Södertörns högskola – som studerar identitetskonstruktioner bland ”östtyskar” i det förenade Tyskland respektive omvandlingen av samhällen på Gotland, Rügen och Ösel från militära till civila – utgör ytterligare exempel. Därutöver arbetar Mats och Beatriz Lindqvist med ett projekt om ”Global kapitalism och vardagliga motståndformer i gränssnittet mellan Öst och Väst”, där klass också aktualiseras. Vid Nordiska museet har platsforskning med intresse för klass, med inspiration från bl.a. Saskia Sassen, under ett antal år bedrivits av Birgitta Svensson och Beate Feldmann (t.ex. Feldmann 2008, Feldmann & Svensson 2006). Vid museet arbetar också Kristina Lund med ett projekt som undersöker en urban elit i Stockholm och även där är klassaspekter centrala. Det finns säkert många fler exempel.

Däremot är det en korrekt iakttagelse att klass inte är huvudfokus, och därmed blir underteoretiserat, i min avhandling. Inte desto mindre är klass en spännande kategori att fördjupa sig i. I avhandlingen visar jag också på flera ställen hur de unga kvinnorna gör medelklass – närmare bestämt *europaisk medelklassfemininitet* – på ett synnerligen performativt och elaborerat sätt. Det

gäller exempelvis den sportigt eleganta Monika, som gång på gång skapar och manifesterar en europeiskt gångbar övre medelklassposition och -identitet. Jag visar bl.a. hur hon gör detta under en seglingssemester i det mazuriska sjösystemet, där hon klär sig som en filmstjärna och drömmer om champagne och det ljuva livet på Rivieran, men också i intervjuer där hon talar om eftersträvanvärt kvinnligt utseende och respektabilitet i kontrast mot dem som har ”mycket smink och bröstet utanpå kläderna”, som Monika formulerar det. Hon, liksom de andra intervjupersonerna, drar hela tiden upp gränser mot andra slags polacker: andra klasser, andra generationer, landsbygdsbor – och konstituerar därigenom sig själv som medelklass, 70-talist, urban. Självklart är detta ett görande i paritet med könsskapandet, och alla dessa aspekter hade förtjänat samma teoretiska och analytiska uppmärksamhet som kön. Nu blev det inte så. Trots det vill jag hävda att jag *faktiskt* visar på ett kontinuerligt klasskapande bland de unga välutbildade storstadskvinnor i Polen som avhandlingen kretsar kring.

Men visst behövs ett mer utvecklat teoretiserande kring klass inom svensk etnologisk (och antropologisk m.m.) forskning generellt. På den punkten är Martinssons initiativ lovvärt. Det behövs en avancerad post-marxistisk diskussion om klass – som subjeksposition, identitet, diskursiv struktur. Men också ett intresse för klass från andra teoretiska riktningar, precis som de könsteoretiska perspektiven är många och brokiga. En bred inventering är nödvändig: Vilken forskning pågår? Vad har gjorts redan? Hur går diskussionerna om detta i det övriga vetenskapssamhället – nationellt och internationellt? Vilka talar och skriver om klass? På vilka sätt? Vilka förståelseramar och begrepp kan vi låna in till svensk etnologi? Hur kan vi översätta detta till våra forskningsintressen och kontexter? Och hur kommer det sig att klass återigen har seglat upp som ett angeläget begrepp för kulturforskare? Lena Martinsson har själv påbörjat detta inventeringsarbete (t.ex. i Martinsson 2005), men för att teoretiserandet om klass ska kunna utvecklas i likhet med köns- och etnicitetsfältet behövs ett bredare anslag. Hur som helst är det en angelägen diskussion som Martinsson har initierat, och i den vill jag gärna medverka. Låt oss tala om klass!

Karin S. Lindelöf, Södertörns högskola

Referenser

Feldmann, Beate 2008: ”Identitet och tillhörighet i in-

- nerstadslandskapet. Chinatown i Stockholm city". I: Forsell, Håkan (red.) *Den kalla och varma staden. Migration och stadsförändringar i Stockholm efter 1970*. Stockholm: Stockholmia.
- Feldmann, Beate & Birgitta Svensson 2006: "Männskor i centrum. Om de stadsetnologiska perspektivens användbarhet". I: Larsson, Stefan (red.) *Nya stadsarkeologiska horisonter*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Karlsson, Eva M. 2008: *Livet nära döden. Situationer, status och social solidaritet vid vård i livets slutskede*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Lindelöf, Karin S. 2006: *Om vi nu ska bli som Europa. Könsskapande och normalitet bland unga kvinnor i transitionens Polen*. Stockholm & Göteborg: Makadam.
- Martinsson, Lena 2005: "Är klass en kategori bland andra?". I: Martinsson, Lena & Paulina de los Reyes (red.) *Olikhetens paradig. Intersektionella perspektiv på o(jäm)likhetskapande*. Lund: Studentlitteratur.
- Martinsson, Lena 2006: *Jakten på konsensus. Intersektionalitet och marknadsekonomisk vardag*. Malmö: Liber.

Underteoretiserad klassforskning

Karin S. Lindelöf och jag är eniga om mycket. Vi vill exempelvis båda betona betydelsen av att studera och teoretisera klasskonstruktioner. I sin replik på min recension av hennes avhandling listar Lindelöf upp en rad arbeten om klass som pågår, eller är nypublicerade. Jag vill dock understryka att min kritik inte handlar om att man inte skriver om klass, att klass inte finns med i olika projekt. Vad min kritik handlar om är att det allt för ofta – men inte alltid – behandlas styvmoderligt teoretiskt, eller kanske snarare att det behandlas som om det vore något så fundamentalt och givet att det inte behöver teoretiseras. Lindelöfs avhandling var ett exempel på detta. Klass har, för att använda ett uttryck från de postmarxistiska tänkarna Chantal Mouffe och Ernesto Laclau, blivit ett "objektivt faktum". Klass (liksom kapitalism) tycks i dessa sammanhang vara en enkel variabel, en empirisk kategori, medan exempelvis kön och etnicitet är något som görs, instabila repetitioner som bär på möjligheter för viktiga felciteringar.

Ojämligheten som kommit att uppstå mellan analyserna av olika kategorier är problematisk, vilket jag poängterade i min recension. Ofta är det en naturaliserad

marxistisk förståelse, som genom denna naturalisering förlorat sin kritiska potential, som upprepas och skapar förutsägbara berättelser i berättelsen. Det marxistiska tänkandet är viktigt att känna igen, strida för och emot och inte minst – om man nu använder sig av det – relatera till studiens övriga eller huvudsakliga teoretiska perspektiv. Vilka konsekvenser för marxistiska klassanalyser får exempelvis ett poststrukturalistiskt feministiskt perspektiv? Är de överhuvudtaget möjliga att förena? Krävs ett postmarxistiskt perspektiv? Finns klass? Görs klass? Frågorna öppnar för nya fält och nya förståelser av intersektioner mellan exempelvis klass och genus.

Ekonomi är också ett område som ofta lever ett underteoretiserat liv. Som diskursteoretiker fascinerar jag av att studera hur ekonomi skiljs ut och begrips i exempelvis marxistiska, kapitalistiska eller liberala diskurser. Att diskutera hur man som forskare förstår ekonomi – som diskursiv materialiserad/ande effekt eller som en utgångspunkt, som något som är – saknar jag i en mängd studier som säger sig diskutera klass och ekonomi.

Jag skulle också vilja se en breddning av klasstematiken i den kultur- och genusvetenskapliga forskningen. Mycket av den forskning om klass som pågår idag handlar om identitet. Man uppehåller sig vid hur olika människor i olika klasser är och att de gör på olika sätt. Man söker skillnader utifrån ett klassperspektiv, finner dem (föga oväntat) och visar triumfatoriskt upp dem. Alternativt utgår man bara, utan att förklara det närmare, från att vissa beteenden, exempelvis att vara trevlig, är medelklassiga. Upprepas trevlighetsnormen av andra riskerar dessa få höra att de desidentifierar sig med sin klass, vilket förstås som ett problem. Klasskategorier tycks vara fasta boxar med olika innehåll och forskarens uppgift blir då att tala om vad som finns i dessa boxar. Bourdieus habitusbegrepp används slentrianmässigt och ofta alltför okritiskt och bidrar snarare till ett återskapande av klasskillnader än ett utmanande av dem. Att istället diskutera hur föreställningar om klass återskapas, utmanas och felciteras och vilka konsekvenser detta får för naturaliserandet eller utmanandet av ojämlikheter är, menar jag, ett betydligt intressantare tilltag. Vilka maktordningar möjliggörs och naturaliseras exempelvis i forskares och teoretikers diskussioner om klassidentitet? Vad naturaliseras i vår tids tal om den viktiga ledaren? Vilka föreställningar skapas om klass och individualitet i högskoleverkets arbete mot social snedrekrytering? Eller för att återanknyta till Lindelöfs avhandling och till en fråga som hon hade kunnat ställa

men aldrig riktigt ställde: Hur normaliseras och utmanas konstruktioner av ekonomi i människors förståelse av jämställdhet, kön, kärlek och sexualitet?

I Karin Lindelöfs avhandling fanns en rad sådana ansatser till denna nya typ av frågor. Jag noterade dem avslutningsvis i min recension. Dessa ansatser gav mig aha-upplevelser. Jag kan bara hoppas att Lindelöf och andra fortsätter att arbeta med dessa och andra frågor relaterade till konstruktioner av ekonomi och klass. Det finns mycket som behöver utmanas, prövas och utvecklas, men också återerövas.

Lena Martinsson, Göteborg

Friluftsmuseer

Vad ska en recension i RIG innehålla? Åtminstone jag läser RIG för att få en bedömning av innehåll och kvalitet på nyutkommen litteratur. Om fler gör så undrar jag över nyttan med recensionen i RIG 2008/1 av min bok *Friluftsmuseerna. En skandinavisk idé erövrar världen* (2007).

Det enda som framgår är att recensenten djupt ogillar friluftsmuseer, som han uppfattar som antimodernistiska och teatraliska. Dessutom anser han att jag är partisk. Att han arbetar vid Kulturen verkar snarast ha förstärkt hans negativa inställning.

Man kan undra om det hade varit möjligt att skriva så om boken hade handlat om inomhusmuseer eller litteratur. Kanske hade författarens engagemang rentav setts som något positivt.

Det är ett problem att det finns så många fördomar mot friluftsmuseer, tydligen så stora att inte ens en bok om dem blir tagen på allvar. Uppenbarligen har det retat recensenten att jag inte tagit kritiskt avstånd från mina historiska exempel. På annat sätt går det inte att förklara hans påstående att ”författaren menar att friluftsmuseernas främsta uppgift fortfarande är att fungera som medicin mot modernitetens faror och förslappning”.

Han måste ha hoppat över beskrivningen av hur dagens friluftsmuseer arbetar med dagsaktuella frågor, och hur alltfler har som en av sina främsta ambitioner att visa 1900- och 2000-talen.

I stället för att klaga över att ”allt låter positivt” kunde han ha diskuterat min metod att låta var och en tala för sig själv, oavsett vad vi tycker i dag, mitt försök att

förstå genom att inta en tillåtande attityd i stället för den i akademiska arbeten vanligtvis dömande.

Vari består sedan mitt ”subjektiva tyckande”? När han triumferande avslutar med att förutspå friluftsmuseer ”som överges och sakta men säkert sjunker ned i myllan”, förbiser han att ett minst lika mörkt framtidsperspektiv finns i boken (s. 367). Skillnaden är att jag menar att inomhusmuseer och andra kulturinstitutioner är minst lika hotade, och att jag går vidare och diskuterar hur man i stället kan få en positiv utveckling.

Man hade därför kunnat förvänta sig att recensenten hade fäst läsarnas uppmärksamhet på den museihandbok på 150 sidor som följer, inte minst därför att så mycket av innehållet är tillämpligt också på inomhusmuseer.

Om boken är subjektiv är recensionen det i ännu högre grad. Recensenten verkar ha blundat för allt som strider mot hans förutfattade mening. På annat sätt går det inte att förklara att han fortfarande tror att dagens friluftsmuseer har samma målsättning som för hundra år sedan, eller att han trots min omfattande analys av möjligheterna till undervisning genom underhållning utgår från att begreppen står i motsatsförhållande till varandra.

Det är tragiskt att friluftsmuseer ständigt ses över axeln. De behöver inte vara mer nationalistiska eller traditionalistiska än vilket inomhusmuseum eller vilken bok som helst. Alla tre är till för att bevara och förmedla kunskap, alla tre kan användas på många sätt, för vitt skilda budskap och för olika målgrupper.

Det finns bra och dåliga friluftsmuseer, bra och dåliga inomhusmuseer, bra och dåliga böcker. Som medel för lärande och undervisning kompletterar de varandra. Att friluftsmuseerna kan förmedla kunskap i full skala och för alla sinnen ger möjligheter de andra inte har.

Borde inte RIG:s läsare åtminstone ha fått reda på vad boken innehåller?

Borde inte recensionen bedöma om min historik är trovärdig, vad min kartläggning av kulturinflytande mellan olika länder och samhällssystem kan innebära, i vad mån min nya tolkning av Artur Hazelius och hans samtidas intentioner är tillräckligt övertygande, i vad mån mina framtidsperspektiv är intressanta?

Av en bokanmälan i RIG borde väl krävas något mer än att recensenten ger uttryck för sina personliga fördomar mot bokens ämnesområde?

Sten Rentzhog, Ås

NYA AVHANDLINGAR

Kristofer Hansson: *I ett andetag. En kulturanalytisk studie av astma som begränsning och möjlighet*. Critical Ethnography Press, Stockholm 2007. 184 s., ill. English summary. ISBN 978-91-628-7311-0.

I december 2007 disputerade Kristofer Hansson vid Lunds universitet på avhandlingen *I ett andetag. En kulturanalytisk studie av astma som begränsning och möjlighet*. Hans studie bör placeras in i ett expansivt etnologiskt fält som rör hur människor lever med sjukdomstillstånd eller hanterar ohälsa av olika slag. Avhandlingens syfte är tudelat: för det första att kulturanalytiskt undersöka vilka möjligheter det finns för ungdomar att ta ansvar för sin astma och vilka begränsningar som föreligger, för det andra att problematisera det sjukvårdsbegrepp som används inom sjukvården, till förmån för ett ansvarsbegrepp som har sin grund i människors relationer till varandra.

Det här syftet innebär att Hansson redan inledningsvis anger en tydlig normativ ton i sin undersökning. Och avhandlingen präglas också av ett ifrågasättande av hur människor med astma och/eller allergi bemöts i såväl sjukvården som andra sociala sammanhang. Syftet är klart och tydligt, men när det gäller formuleringens andra led hade förståelsen underlättats om det funnits en tydligare introduktion till såväl begreppet ansvar i sig som det ansvarsbegrepp inom sjukvården han kritiserar.

För att uppfylla dessa syften ställer Hansson fyra frågor: Hur presenterar läkemedelsföretagen och sjukvården patientens ansvar för sin sjukdom? Hur handlar och förhåller sig ungdomar med astma till detta ansvar? Vilka begränsningar finns som gör det besvärligt för ungdomar med astma att ta detta ansvar och slutligen hur uppstår dessa begränsningar?

Empirin består av 16 intervjuer med unga människor som diagnostiserats med astma och/eller allergi, observationer på en barn- och en vuxenmottagning för astma och allergi, fotodokumentation av mottagningar/väntrum, reklam/information från olika läkemedelsfö-

retag och slutligen 13 svar på en frågelista riktad till människor som lever med astma/allergi. Avhandlingen innehåller intressanta metodologiska grepp, t.ex. att låta informanter dokumentera sin egen vardag med hjälp av engångskameror. Dessa fotografier publiceras dock inte i själva avhandlingen, utan de bilder som förekommer i boken är Hansson själv upphovsman till. Dessa fotografier kunde ha introducerats bättre och kommenterats mer för att underlätta läsarens förståelse när det gäller såväl tolkning som urval.

Hanssons studie är teoretiskt eklektisk och innehåller tankar från en rad olika håll. Här ryms allt från klassiker som Mary Douglas, Erwin Goffman och Marcel Mauss till samtida teoretiker som Iris Marion Young och Michel Jackson. Två forskare lyfts dock fram specifikt i inledningskapitlet. Den ene är Michel Foucault och hans begrepp självteknologier. Hansson använder detta begrepp för att förklara hur medicinskt fastslagna behandlingar frivilligt införlivas av patienten och efterlevs även när patienten lämnat sjukvården. Med hänvisning till Foucaults resonemang om kunskap och makt sker detta genom att individen betraktas av andra, men framförallt lär sig att betrakta sig själv som ett kunskapsobjekt.

Hansson menar dock att en strikt tolkning av Foucaults resonemang om självteknologier är problematisk, eftersom det lämnar ett för litet utrymme åt ett agerande subjekt. För att komma åt detta subjekt använder Hansson istället Simone de Beauvoirs resonemang om begreppet situation. de Beauvoir beskriver subjektet som någon som alltid blir till i relation till de situationer individen befinner sig i. Kroppen spelar en central roll i det här sammanhanget; det är genom kroppen och de kroppsliga upplevelserna som individen tar plats och utforskar sin värld.

Något som skiljer de Beauvoir från t.ex. Jean Paul Sartre är, att de Beauvoir menar att människan i olika situationer kan vara förhindrad att förverkliga sina planer genom de sociala/kulturella förutsättningar som finns i ett visst sammanhang. De här hindren framträder genom att andra människor betraktar en som ett objekt och att

man därmed förhindras att framträda som ett subjekt. I praktiken innebär det här att de Beauvoir skiljer mellan mer eller mindre tvingande situationer. Hon menar alltså att det finns situationer där människans valfrihet är så kraftigt beskuren så att hon egentligen inte har några reella valmöjligheter och därmed också saknar möjligheter att ta ett ansvar för sitt liv. Detta är också en viktig poäng hos de Beauvoir som Hansson lyfter fram. Sammantaget innebär den här teoretiska ansatsen att Hansson försöker förena poststrukturalistiska resonemang med existensfenomenologiska tankegångar.

När Hansson förhåller sig till den etnologiska ämnesstraditionen är han noga med att påpeka att hans studie inte endast ska relateras till det vårdetnografiska fältet, utan att han betraktar sin undersökning som bredare än så. Trots denna uttalade ambition är det tydligt att Hansson ändå placerar in sin studie i ett vårdetnologiskt fält genom att hänvisa till i stort sett samtliga svenska studier som publicerats på detta område under senare tid.

Inklusive inledningen består avhandlingen av sju kapitel. Hansson går från det institutionella, läkemedelsföretagens information och sjukvården, till det mer individuella (de ungdomar han talat med och de frågelistor han fått svar på). Han menar att han på så sätt vill förhålla sig till tre olika relationer: ungdomar/läkemedel, patient/läkare och intervjuperson/forskare. Dispositionen präglas också tydligt av avhandlingens fyra frågeställningar.

Kapitel två, Ansvar för den osynliga sjukdomen, utgör avhandlingens mest intressanta kapitel. Här sker en konsekvent analys av ett material utifrån en specifik teoretisk idé, närmare bestämt en poststrukturalistisk analys av informationsmaterial från läkemedelsföretag. Här tillämpar Hansson Foucaults resonemang om självteknologier och visar på ett övertygande sätt hur materialet präglas av ett synsätt där individen antas ta ansvar över sin sjukdom, kropp och hälsa och bli medveten om risker för att på egen hand kunna kontrollera och bekämpa sjukdom.

För att diskutera dessa aspekter drar Hansson fram fyra teman som han menar förmedlas genom läkemedelsbolagens information: Det första, att synliggöra den osynliga sjukdomen, handlar om att patienten måste medvetandegöras om sin astma, lära sig att identifiera hur astman fortskrider och sedan handla för att förhindra att den förvärras. Hansson påpekar här att ansvaret på så sätt både vänds mot den egna kroppen och det omgivande samhället (för att undvika skadliga miljöer). Det andra temat kallar han den flexibla kroppen. Under den här

rubriken betonas ungdomarnas ansvar att leva upp till ett aktivt kroppsideal genom att ta sina mediciner. Under det tredje temat, den ständigt existerande kroppen, utvecklar han dessa tankegångar och understryker hur astmamedicinerna framställs som ett sätt att komma förbi de begränsningar astman kan leda till och hur preparaten framställs som ett medel för att få tillgång till kroppens alla möjligheter. Det sista temat är politiken över kroppen och här understryker Hansson hur materialet präglas av ett synsätt där människor både får ansvar att uppnå och vidmakthålla hälsa.

I Mötet med sjukvården tar Hansson upp frågor om hur patienten görs till ett objekt i mötet med sjukvården. Han argumenterar för att detta görs genom tre sammanlänkade processer: olika medicinska föremål, läkarens/sjukvårdspersonalens blick och slutligen genom diagnostisering. I detta sammanhang skiljer han också mellan två berättelser som han kallar för instrumentella respektive moraliska berättelser. Medan de förstnämnda behandlar frågor som hur mediciner ska tas, dosering och hur patienten ska sköta astman i sin vardag för att ta ansvar för sin sjukdom, så behandlar de sistnämnda vad patienten bör uppnå i sin vardag genom att följa behandlingen, t.ex. att kunna leva upp till olika kulturella värden. Kapitlet avslutas sedan genom att två patienter ställs mot varandra, där den ene visar förmågan att delta i skapandet av moraliska berättelser, medan den andre inte klarar av det.

Diagnosen och kroppen behandlar hur ungdomarna förhåller sig till sin diagnos och här använder sig Hansson av begreppet klibbigt tillstånd, som han lånat från Mary Douglas för att tydliggöra hur diagnoser och/eller kategoriseringar i sig påverkar en individs självuppfattning. Hans tillämpning av detta begrepp är inte helt oproblematiskt eftersom han hävdar att det är diagnostiseringar/kategoriseringar i sig som skapar en klibbighet som påverkar individens självmedvetande. Douglas använder inte det här begreppet för att hävda att kategoriseringar i sig skulle vara problematiska, utan hon kopplar klibbigheten till fenomen som är svåra att kategorisera på ett entydigt sätt, alltså det som skapar kulturell oro, det tvetydliga och svårdefinierbara. Hansson förenar sedan resonemanget om kategoriseringsproblematiska aspekter med de Beauvoirs situationsbegrepp och beskriver hur klassificeringen blir en del av individens självmedvetande.

I Den magiska inhalatorn behandlar Hansson hur ungdomarna i sitt vardagsliv förhåller sig till sin sjukdom och tar ansvar för sin behandling. Denna diskussion rör

framförallt läkemedlens verkan genom att människor tror på dess effekter. Läkemedel blir därmed ett medel för att organisera risker i vardagen, en dimension Hansson kallar magisk. För att diskutera denna magiska dimension anknyter han till klassisk antropologisk teori, närmare bestämt Marcel Mauss diskussioner om magi och skyddsföremål. Också i det här sammanhanget hade det behövts en tydligare diskussion om huruvida Mauss diskussioner om magi är tillämpligt på ett fenomen som astma. För att sammanfatta det övergripande temat för det här kapitlet handlar det om hur ungdomar på olika sätt försöker komma förbi de begränsningar läkemedlen ställer dem inför.

I Begränsningarnas dramaturgi tar Hansson upp hur begränsningar kan påverka människor med astma genom att de känner sig pressade att förhålla sig till omgivningens krav och hur de på olika sätt försöker dölja sin astma. Här behandlar Hansson hur lika intervjupersoner upplever det faktum att agerandet bland människor i omgivningen kan påverka deras hälsa och det faktum att de ibland kan behöva ta mediciner också i offentliga sammanhang. För att diskutera begränsningar av det här slaget använder han sig av olika teoretiska infallsvinklar, t.ex. Goffmans dramaturgiska perspektiv, de Beauvoirs diskussioner om hur subjekt omvandlas till objekt och Youngs diskussioner om kulturellt förtryck av sociala grupper. Här används väl många och olika teoretiska tankegångar och kapitlet hade tjänat på en teoretisk upprensning.

Förutom att anknyta till dessa olika teoretiker använder förf. metaforen kamouflagage för att diskutera hur ungdomarna anpassar sig till olika miljöer. Han använder sig av denna metafor på ett intressant sätt som verkligen bidrar till att förtydliga och förklara hur människor i praktiken arbetar för att smälta in i olika sociala sammanhang.

I det avslutande kapitlet, En skiss till en etnologisk etik, återkopplar Hansson dels till avhandlingens syfte/frågeställningar och sammanfattar de viktigaste resonemangen i varje kapitel, dels inleder han en ny diskussion om etnologins roll i relation till frågor som rör etik/moral. I det sammanhanget ställer han visserligen intressanta frågor, men eftersom de varken knyts till en redan pågående och omfattande diskussion om etnologi och etik/moral eller till resultaten i hans studie, så känns diskussionen väl fristående från avhandlingen i övrigt.

Hansson använder sig av en klar och tydlig framställning, även om han väl flitigt använder sig av retoriska frågor för att skapa övergångar mellan olika stycken.

Formalia och referenssystem väcker inga invändningar. Avhandlingen kunde dock ha haft tydligare referenser till etnologisk forskning i själva brödtexen.

En av avhandlingens viktigaste poänger är att ifrågasätta att patienter automatiskt internaliserar en diagnos och den behandling som kommer med den. Hansson driver istället tesen att människor snarare förhåller sig till diagnos/behandling på olika sätt beroende på olika situationer. Det här innebär att han vill betona och lyfta fram en syn på sjukdom (mer specifikt astma) som influerat av såväl valmöjligheter som sociala och kulturella faktorer. Denna ambition är berömvärd.

Hans användning av Simone de Beauvoir utgör ett intressant teoretiskt grepp, eftersom han genom att hänvisa till henne kan komma förbi den väl naiva tilltron till människans fria handlingsmöjligheter som präglar vissa fenomenologiska eller existensfenomenologiska studier.

Avhandlingens röda tråd rör hur klassificering och diagnos kan kopplas till objektiverande av människor. Det finns i studien en intressant spänning mellan å ena sidan föreställningen att en diagnos alltid innebär en klassificering som är förtryckande och å andra sidan att frånvaron av ett erkännande från allmänheten när det gäller det egna sjukdomstillståndet kan vara något som begränsar människors livsmöjligheter. I detta sammanhang framstår Hansson själv som ambivalent. I vissa avsnitt framställs diagnosticeringen i sig som ett problem, i andra är det snarare avsaknaden av ett erkännande av individen som astmatiker som blir det problematiska.

Ett problem med avhandlingen är att den innehåller en väl tydlig normativ dimension och att analyserna av empirin på vissa ställen är väl teoristyrda. Även om det hade varit önskvärdt med fler empiristyrda analyser och en upprensning bland de teoretiska resonemangen, är avhandlingen intressant eftersom den bidrar med såväl nya teoretiska perspektiv som att fördjupa förståelsen av hur människor lever med olika slags sjukdomstillstånd.

Anna Hagborg, Södertörn

Helena Kåks: *Mellan erfarenhet och förväntan. Betydelser av att bli vuxen i ungdomars livsberättelser*. Filosofiska fakulteten, Linköpings universitet 2007. 322 s. English summary. ISBN 978-91-85895-64-9.

Inledningsvis får vi träffa Sofia, 15 år gammal vid mitten av 90-talet. Hon funderar över vilket gymnasieprogram

hon ska välja, om kompisars val, om vilka arbeten som kan finnas efter gymnasiet, om en förestående flyttning till annan ort. Längre fram får vi möta Sofia igen, vid 17, 22 och 25 års ålder, när hon talar om samma och liknande teman och blickar både framåt och bakåt i sitt liv. De flesta av hennes klasskamrater i nian har deltagit i liknande intervjuer som utgör grunden för Helena Kåks avhandling.

Syftet med avhandlingen – som lagts fram inom Tema Kultur och Samhälle inom Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur – formuleras på sidan 22 och lyder: att undersöka hur ett antal unga människor berättar om och reflekterar över sina liv och hur olika betydelser av att bli vuxen konstrueras i deras livsberättelser. Syftet förtydligas genom tre frågeställningar:

På vilka sätt samspekar erfarenhet och förväntan i de intervjuade ungdomarnas livsberättelser? Hur relaterar ungdomarna sina berättelser till dominerande kulturella narrativer? Hur konstrueras betydelser av att bli och vara vuxen i ungdomarnas livsberättelser, och hur förändras dessa konstruktioner över tid?

Det finns alltså ett dubbelt perspektiv i avhandlingen; den handlar om hur det är att bli vuxen i dagens samhälle, och om ungdomars berättelser om detta – och, syntesen av de två frågorna: hur förhåller sig ungdomarna i sina liv och sina berättelser till de ”life-scripts” som samhället erbjuder?

Inledningen är ganska kort, egentligen bara en presentation av avhandlingens tema och uppläggning. I kapitel 2 problematiseras vad det innebär att bli vuxen, dvs. vår kulturella indelning av livet i olika åldrar som också blir ett raster för kategorisering av individer, och vidare den senmodernitetsdiskussion kring ungdom som inspirerar ungdomsforskningen.

Ungdom är att vara på väg att bli vuxen. Till ungdomens särart hör att pröva sig fram, att söka nya uttryck. Ungdom förknippas med hälsa och skönhet, som står för ett positivt värde, men också för underordning. Vad innebär det då att bli vuxen? Ha utbildning, anställning, sammanboende och äktenskap. En tydlig tendens i västvärlden är att det tar allt längre tid för ungdomar att etablera sig på arbetsmarknaden. Efter Biggart och Walther används begreppet Yo-Yo-Transitions för att beteckna en pendelrörelse där frigörelsen från föräldrarna kan ske med flera återkomster: vuxenblivande är inte en övergång utan flera.

Att bli vuxen innebär enligt senmodernitetsteoretiker risker och osäkerhet, kön och klass minskar i förklaringskraft, ökad individualisering, föränderliga iden-

titeter. Självidentitet har blivit ett reflexivt projekt, där individen har ansvaret för att hålla igång livsberättelsen. Mot detta återoppar Kåks kritik av Giddens, Beck och Bauman hos de norska ungdomsforskarna Krange och Öja, som ifrågasätter bilden av ungdomar som starka och självständiga – eller rättare sagt, de påpekar svårigheten att göra empiriska studier när teorin redan postulerat ett visst perspektiv. Deras lösning är då att göra en uppdelning av individualiseringen i tre nivåer: institutionell, kulturell och individuell. Här är då Helena Kåks val att koncentrera sig på den kulturella nivån, dvs. att söka efter kollektiva modeller för att förstå och konfigurera upplevelser och påståenden om relationen mellan samhälle och individ. En motivering är att just denna nivå inte är lika uppmärksam i ungdomsforskningen som de övriga två. Kapitlet avslutas med en diskussion om de vetenskapliga modellernas genomslag på kulturell och individuell nivå, och Helena Kåks väljer att se teoribildningen om den ökade individualiseringen som en ny Stor Berättelse.

I kapitel 3 diskuteras livsberättelser, både som företeelse och som metodiskt verktyg. Kapitlet är en flygig genomgång och diskussion av begreppsapparaten inom aktuell forskning med och om livsberättelser, med ”livsberättelsen som narrativ konstruktion” och ”livsberättelsen som identitetskonstruktion” som två viktiga perspektiv.

I kapitel 4 presenteras avhandlingens empiri och dess tillkomst. Intervjuserierna påbörjades ursprungligen inom projektet *När mänskliga räckhåll förändras* vid Dalarnas forskningsråd under andra halvan av 90-talet. En niondeklass intervjuades med fokus på ”hur nya impulser genom utbildning, resor, massmedia, reklam osv. tillsammans med deras bakgrund formar en livshållning”. Vid 17 år följdes undersökningen upp i en gruppintervju. I ett nytt projekt, när ungdomarna blivit 22 år, gjordes intervjuer om förhållningssätt till plats och rörlighet i en värld av ökande globalisering; dessa intervjuer relaterade till de förra, formulerade som vad hade hänt sedan sist, och hur såg de på framtiden. Slutligen, vid 25 års ålder, gjordes en intervju inom ramen för avhandlingsarbetet med ett uttalat livsberättelseperspektiv. Totalt 21 har varit med hela vägen, men bara 18 vid alla fyra tillfällena.

Det handlar alltså om en niondeklass från Ludvika, en industriort i Bergslagen med en dominerande industri. Under trycket av 90-talets lågkonjunktur och nedläggning av flera arbetsplatser har med tiden de flesta av de intervjuade ungdomarna flyttat från orten.

Ungdomarna, fördelade på 14 tjejer och sju killar, har med något undantag svenska föräldrar. Uppväxtorten är alltså främst relevant som uppväxtmiljö och som grundläggande referensram.

Kapitel 5, Minnesbilder, handlar just om att minnas, att blicka bakåt i livet. Hur startas en livsberättelse? Hur skapas tidiga minnen? Hur konstrueras en vändpunkt? Och vilka är de viktigaste vändpunkterna? Att börja gymnasiet var en viktig vändpunkt – få av 25-åringarna reflekterar över att de valde att börja gymnasiet. Att flytta hemifrån hade störst betydelse som övergång hos dem som flyttade redan under gymnasietiden. För andra var flyttningen en mer utdragen process, flera flyttningar med återvändande, tills man skaffat egen bostad. Utbildning och arbete, anställningar och arbetslöshet är förhållanden som påverkar vuxenblivandet och självständigheten. Ut och resa – flera har det inte bara som en vändpunkt, utan tillskriver det avgörande betydelse. Det kan vara upplevelser och möten som förändrat livet, det kan vara upplevelsen att klara sig utan föräldrar, att vara självständig. Ändringar i familjerelationer är också viktiga vändpunkter. Att mista en förälder, att träffa en partner samt den definitiva övergången: att bli förälder. Sammantaget finns det inte en tydlig övergång till vuxenvärlden utan flera övergångar som kombineras för att uppnå vuxenhetens autonomi.

I Livsvägar presenteras två ungdomars livsberättelser som helhet. Analytiskt är ett mål att urskilja hur olika händelser länkas samman, och om det skapas någon form av utvärderande slutpunkt, eller någon tydlig riktning, och hur framtiden finns med som del av berättelsen. En fråga som kommer upp är: Hur viktig är kronologin? Intervjun med Fredrik har ingen tydlig kronologisk uppläggning, utan växlar mellan olika teman. Det som ger någon slags känsla av tidsperspektiv är att ett övergripande tema är hans väg mot ett liv där han i allt högre grad "passar in", vidare att olika teman polariseras utifrån ett "nu" i förhållande till "då", dvs. tidigare i livet.

Intervjun med Catrin har däremot en tydlig kronologisk uppläggning; huvudtemat är hur hon tagit makten över sitt eget liv från att ha levt i social misär med en missbrukande mamma. Fredriks berättelse illustrerar "den förlängda ungdomstiden"; han har tagit flera olika steg, men har inte etablerat sig definitivt på arbetsmarknaden. Catrins ungdom framstår närmast som antites till den förlängda ungdomstiden; hon blev tvungen att bli vuxen väldigt tidigt.

Kapitel 7 handlar om framtidsperspektiv. Inlednings-

vis för Kåks en diskussion om hur framtid förs in i intervjun, om vilka underförstådda life-scripts som ungdomarna "tänker framtid" med. Ur exemplen framträder två scripts som de förhåller sig till, oavsett om de själva identifierar sig med dem eller inte. Det finns ett normativt, som handlar om att ta vara på sina möjligheter, resa ut i världen, flytta till någon större stad, studera med sikte på ett kreativt och välbetalt yrke samt bilda familj när man är tryggt etablerad på arbetsmarknaden. Men det finns också ett negativt script, som exemplifieras av dem som blir kvar i Ludvika, börjar arbeta direkt efter gymnasiet och bildar familj vid tidig ålder. I kapitel 8, som handlar om att se tillbaka och utvärdera (och främst bygger på 22- och 25-årsintervjuerna), återkommer dessa life-scripts, som kan vara starkt normerande i life-review. Ungdomar "kan vägra acceptera scriptet som ett ideal för egen del, men de tvingas samtidigt leva med en medvetenhet om att normen är starkare än så" (s. 260). Här återkommer frågeställningen om när och hur man blir vuxen, och vad det innebär. Den ekonomiska självständigheten i förhållande till föräldrarna är en viktig faktor, men också en reflexivitet i förhållande till det förflutna och medvetenhet om ständig utveckling.

I kapitel 9 summeras så undersökningen och resultaten diskuteras. Livsberättelsen är alltid situationsbestämd och kulturellt betingad, och utgör en helhet. Bakom frågor och svar ligger starka narrativa script. Livsberättelsen är i ständig förändring, den måste revideras och omtolkas över tid – något som är särskilt tydligt vid jämförelser mellan intervjuer vid 15 respektive 25 års ålder. Det finns två starka life-scripts, där "fria och självständiga" framstår som norm.

En underrubrik lyder "Life-scripts som könkodade och klassbestämda", även om avsnittet också talar om familj, heteronormativitet, plats, och samhälle. Klass och kön är kategoriseringar som sällan uttalas, de märks främst genom individuella redogörelser om familjens socioekonomiska status, och om hanteringen av övergångar i livet. De med större tillgång på olika former av kapital har större möjlighet att "skjuta upp vuxenblivandet" och också formulera poängar med det. Mindre resursstarka ungdomar kan istället hamna i situationen att tvingas skjuta upp vuxenblivandet. Kön är närvarande genom att den traditionella kärnfamiljen framstår som ideal – även om andra erfarenheter finns. Kärnfamiljen är inskriven i båda scripten: i det negativa tar kvinnan huvudansvar för hem och barn och mannen försörjer, i det positiva eftersträvas en mer jämställd ordning. I båda scripten ingår föräldraskap – vad som skiljer är

tidpunkten för att skaffa barn. Men några tar avstånd till synen på barn som en självklarhet. Det är framför allt de som ”inte vill binda sig”, och som i övrigt strävar efter att leva vid sidan av normen, vilket Kåks tolkar som en anslutning till den stora berättelsen om det individualiserade samhället. Scripten innehåller också en bild av plats, polariserad i storstad – mindre ort. Plats, klass och kön är sammanvävda inom respektive script.

Modernitetsteoretikerna Giddens, Beck och Bauman återkommer som synes avhandlingen igenom. Bitvis är det en ganska kritisk hållning gentemot dem, och de karaktäristiska drag de formulerat (individualiseringens viktiga position osv.) ifrågasätts utifrån empirin. Samtidigt konstaterar Helena Kåks att dragen finns närvarande i vad Giddens kallat en ”dubbel hermeneutik”, och avhandlingen avslutas med konstaterandet att ”en ung människa som berättar om sitt liv svårligen kan ställa sig helt vid sidan av Den Stora Berättelsen om det individualiserade samhället som modernitetsteoretikerna formulerar”.

Mitt referat har blivit relativt långt och detaljerat, vilket beror på att det är både en intressant empiri som belyser ett viktigt område – ungdomars vuxenblivande – som redovisas, och en fyllig diskussion av empirins tillkomst och form. Det är alltså en mycket givande läsning som ger viktiga bidrag till både ungdomsforskning och narrativitetsforskning.

Det framstår som det var en etniskt homogen grupp som intervjuades – förklarligt med tanke på materialets tillkomst. Här hade en diskussion varit på sin plats. Likaså kunde alternativa material ha diskuterats, t.ex. mer formaliserade uttryck som personliga klippböcker osv.

Kapitel 6, Livsvägar, handlar främst om Fredrik och Catrin, vilkas livsberättelser kontrasterar mycket mot varandra. Här kan man undra över urvalsprincipen – är alltid polarisering den bästa principen? Samtidigt finns en styrka i att kapitlet låter personer komma fram i helfigur (20 respektive 12 sidor), vilket motverkar reduktion av berättelserna till inneboende modeller.

Vad som också framstår som en begränsning är att det endast är två dominerande life-scripts som framträder tydligt, vilket är förklarligt med tanke på att antalet intervjuade inte är så stort. Men det kunde ha varit på sin plats med en diskussion av alternativa life-scripts och framtidssyner. Här tänker jag på fenomen som religiös eller politisk väckelse, småföretagaranda, eller framtidsbilder utan harmonisk samhällsutveckling – inte vad vi kan kalla dominerande hållningar, men de förekommer i samhället och borde också kunna påverka ungdomars

livsberättelser. Likaså är invandrarungdomars framtidsbilder och life-scripts med hänsyn till skilda erfarenheter och samhällsposition inte självklara.

Diskursbegreppet dyker upp på sidan 205 i ett resonemang om diskurser kring ungdomsperioden, men används inte i övrigt. Här finns ju annars en stor potential. Vidare kunde ett genusperspektiv också ha prövats inte bara på vad som berättades, utan också på vem som berättade – eller vad kan man säga om mäns/kvinnors sätt att berätta?

Dessa påpekanden ska inte skymma att det är en väl genomförd och analytiskt driven undersökning med vetenskaplig tyngd. I avhandlingen får ungdomar födda runt 1980 komma till tals och ge sina bilder av hur de förstår livet, tillvaron och framtiden. Detta sker inom ramen för en problematisering av ålderskategorier, särskilt vuxenhet och vad det innebär att bli vuxen. Förutom att avhandlingen är ett viktigt bidrag till forskningen om ungdomar, om ålder och i viss mån även om hur plats skapas, är den också ett genomtänkt bidrag till livsberättelseanalysens metodik. En styrka är särskilt diskussionerna i kapitlen 5–8 om hur olika teman aktualiseras och skapas inom intervjusituationen. Avslutningsvis ska sägas att det är få avhandlingar som har en så helgjuten karaktär, där teori, metod och empiri utgör aspekter av varandra.

Alf Arvidsson, Umeå

Stina Fallberg Sundmark: *Sjukbesök och dödsberedelse. Sockenbudet i svensk medeltid och reformatorisk tradition*. Bibliotheca Theologiae practicae 84. Artos, Skellefteå 2008. 308 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7580-373-9.

Stina Fallberg Sundmark lämnar i sin doktorsavhandling en ingående monografisk framställning av sockenbudstraditionen i Sverige under medeltid och reformationstid. Hon har valt att steg för steg skildra förloppet från det att prästen kallades att ge sig åstad på sockenbud och tills han återkom till kyrkan eller prästgården. Man får en klar uppfattning om hur det hela gick till. Därpå följer för varje avsnitt en teologisk förklaring till innebörden av agerandet och en sammanfattning.

Genom att sockenbudet skedde för öppen ridå såväl i städer som på landsbygd kom människor i närkontakt med både kyrkans aktörer och instrument. Tack vare avlatsbestämmelser stimulerades lekmännen även att

sluta upp i sockenbudsprocessionerna. Samtidigt fick prästerna genom sockenbuden en ingående kännedom om hur människor av olika stånd, i städer och glesbygd, levde och hade det.

Även om syftet med sockenbudet var att bistå den sjuke och/eller döende, så var det Kristi närvaro i den invigda hostian som gav sockenbudet dess sakrala karaktär. När efter reformationen invigda hostior inte längre medfördes i ciboriet utan konsekrationen skedde först i den sjukas bostad miste sockenbudsprocessionen sin folkliga attraktionskraft och blev endast en transport av bröd och vin.

Fallberg Sundmark tolkar de enskilda sederna utifrån mässliturgin (se t.ex. s.125). Man kan dock ifrågasätta om inte vissa enskilda bruk har äldre ursprung och annan funktion. Det gäller bl.a. ringningen med handklockor vid begravningsprocessioner, som redan är dokumenterad på Bayeux-tapeten (jfr Bringéus, *Klockringnings-seden i Sverige*, 1958, s. 250 f.). Hon tycks inte heller motsätta sig detta (s.110). Ännu i antikvitetsrannsakingarna från Dalby socken i Värmland 1683 uppges att där funnits ”små klockor som de burit för lik och ringt med” (Rannsakingar efter antikviteter II, 1969:196).

Medan den praktiska teologin tidigare var starkt fixerad vid de källor lagstiftningen och de liturgiska böckerna utgör har Fallberg Sundmark baserat sin framställning på ett betydligt bredare källmaterial, som även omfattar exempelsamlingar och bilder som ger viktig tilläggsinformation om rådande praxis. Genom att på gammaldags vis redovisa källmaterialet i fotnoter har hon befriat texten från den tyngande, lärda akribin och gjort den lättläst. Medan man tidigare ägnade stor uppmärksamhet åt den kontinentala bakgrunden till enskilda bruk och deras utveckling ger sig Fallberg Sundmark rakt in i rådande svensk praxis. Eventuella förändringar av denna blottas knappast av källmaterialet, utan inträder först genom reformationen. Den medeltida traditionen var emellertid starkt befäst och förändringarna skedde inte lika snabbt som besluten härom. Ett bra exempel är bruket att sätta ett ljus i den döendes eller dödes händer, en tradition som ännu Hyllén-Cavallius omnämner från 1800-talets Småland (Bringéus, *Den kyrkliga seden*, 2005:151).

Ett avsnitt som i särskilt hög grad förmedlar ny kunskap gäller den sista smörjelsen. Uttrycket används som bekant alltjämt i skiftande sammanhang, men utan att man reflekterar över den faktiska bakgrunden som Fallberg Sundmark ingående beskriver. Det torde vara helt unikt att t.o.m. en kemisk analys av resterna i ett oljekar

får belysa vilken slags olja som kom till användning, liksom under vilken period under 1500-talet som den kommit till användning.

Medan bilder tidigare vanligen endast användes som illustrationer utnyttjas de av Fallberg Sundmark som analysmaterial. Även om bildmaterialet är av begränsad omfattning utvinner hon nästan genom hela avhandlingen kunskap genom bilderna. Dessa är av högsta kvalitet och i färg. De flesta bilderna som visar aktörer vid sockenbudet är dock hämtade från kontinentala källor, vars kontext inte framgår.

Fallberg Sundmark visar en ingående förtrogenhet med sin uppgift både genom detaljanalys och generella resonemang. Där källmaterialet tiger, t.ex. ifråga om sakliga omständigheter, använder hon inte sällan ordet ”rimligen”. Likväl är hon mycket aktsam mot spekulativa resonemang och förankrar i största möjliga utsträckning sin framställning i källmaterialet.

I sin välskrivna och perspektivrika avhandling visar Stina Fallberg Sundmark på ett mycket klagörande sätt hur kyrkans liturgi inte enbart hade sin plats innanför kyrkomurarna utan sträckte sig ut i byarna och in i hemmen till den sjukas och döendes kammare.

Nils-Arvid Bringéus, Lund

Bo Larsson: *De glömda verkstäderna. En studie av två familjeföretag på den uppländska landsbygden ca 1930–2000*. Upplands Fornminnesförenings tidskrift 55, Uppsala 2008. 280 s., ill. English summary. ISBN 978-91-85618-99-6.

Bo Larssons avhandling i ekonomisk historia, *De glömda verkstäderna. En studie av två familjeföretag på den uppländska landsbygden ca 1930–2000*, har sin upprinnelse i en dokumentation som genomfördes av Upplandsmuseet i början 2000-talet. Då kartlades femton verkstadsföretag belägna på landsbygden i Uppsala län. De gemensamma dragen för dessa företag var att de var små, vilket innebar att de hade mellan en och fem personer sysselsatta samt att de hade en likartad produktion, som till stor del var inriktad på jordbruksnäringen. Deras tillverkning kan i stora drag delas in i fyra huvudområden: service och underhåll till traktens jordbrukare, byggnadssmide, rollen av underleverantör åt större industrier samt egen fabrikation av jordbruksredskap och jordbruksmaskiner. De flesta av dessa små verkstäder grundades på 1930- eller 40-talen och lades

ned eller ändrade produktionsinriktning under 70- och 80-talen.

Bo Larsson vill med sin avhandling belysa dessa mindre verkstäder och deras verksamhet, eftersom de hittills intagit en undanskymd plats i forskningen. Sådå tillvida påminner hans ansats om en etnologisk räddningsaktion. Larsson riktar sökarljuset mot två av dessa museidokumenterade verkstäder, *Teda fläkt och smide* och *Vånsjöbro svets och smide*, vars verksamheter han ingående studerar. Syftet är att analysera de två verkstäderna med hänsyn tagen till företagsform, omgivning och drivkraft. Huvudmaterialet består av intervjuer, men också av fotografier, räkenskaper, dagstidningar, församlingsböcker och andra handlingar har kommit till användning.

Avhandlingen består av femton kapitel uppdelade i fem avsnitt: Utgångspunkter, Produktionen, Samspelet verkstad–hushåll, Omgivningen och Avslutande diskussion. De första tre kapitlen utgör avhandlingens inledning och där presenteras bl.a. syfte, avgränsningar, teoretiska utgångspunkter, metod och källmaterial. I det följande tar jag upp några aspekter som är särskilt relevanta för etnologiskt vidkommande.

När det gäller teoretiska utgångspunkter och begrepp visar sig folkloristen Henry Glassies resonemang om kontextsamlande som metod ha varit en viktig inspirationskälla för Larsson. Utgångspunkten i Glassies diskussion är att ett isolerat föremål i sig självt saknar mening och att det krävs ett sammanhang för att locka fram dess betydelse. Därför identifierar Glassie tre överordnade kontextklasser, där föremålet i fråga kan placeras och avlockas betydelse. Kontextklasserna Kreativitet, Kommunikation och Konsumtion avspeglar eller återberättar föremålets livslopp. Vidare används Ferdinand Tönnies begreppspår *Gemeinschaft* och *Gesellschaft*, då främst i Johan Asplunds ”version”, eller utläggning av dem. Ytterligare en inspirationskälla är Miriam Glucksmans begrepp *Total Social Organisation of Labour* (TSOL).

Avsikten med Larssons användning av begreppsparet *Gemeinschaft* och *Gesellschaft* är inte att placera de studerade verkstäderna i någon av dessa idealtypiska livsformer. Han betraktar snarast begreppen som yterpunkter på en skala. Ju längre till vänster på skalan man går, desto mer *gemeinschaft*-liknande är tillståndet, ju längre till höger, desto mer *gesellschaft*-liknande. Det är också en diskussion kring drivkrafter och dynamiska processer som intresserar honom, inte statiska tillstånd. Inte helt överraskande kan han konstatera

att *gemeinschaft*-stillståndet dominerade när det gäller verkstädernas funktionssätt, men att det inte var fråga om en oföränderlig tillhörighet. Inbrytningar i *Gesellschaft* skedde på vissa områden, vilket hängde samman med samhällsutvecklingen och jordbrukets förändrade villkor. Att jordbrukets strukturella förändring under 1900-talets senare hälft påverkade företagen och deras produktion är närmast en självklarhet och Larsson konstaterar att utvecklingen vid någon tidpunkt tycks ”springa om” verkstäderna och deras huvudprodukter. För *Tedas* del var huvudprodukten en spannmålsfläkt (Tedafläkten) och för *Vånsjöbro*s del den s.k. Enasladen, ett jordbruksredskap väl lämpat för Mälardalens tunga jordar.

Det faktum att det ändå fanns en viss rörlighet mellan *Gemeinschaft* och *Gesellschaft* kan, enligt Larsson, tolkas på två sätt. Antingen lyckades inte verkstäderna och de människor som var knutna till dem med en total inbrytning i *gesellschaft*-livsformen, där vinst och ekonomi står i centrum, eller också ville de inte. Idén om vinstmaximering skulle i så fall inte vara applicerbar på småföretag, där andra mål än enbart vinsten är viktiga. Larsson hävdar att mycket talar för att denna andra tolkning är relevant i fallet *Teda fläkt och smide* och *Vånsjöbro svets och smide*. Jag är benägen att instämma. Mycken forskning, inte minst etnologisk, visar att människors livsformer är komplexa och att inte blott och bart ekonomisk vinning, hög konsumtion och stark individcentrering är viktiga faktorer för människor i det senmoderna samhället. Här blir det av yttersta vikt att observera människors livssammanhang och vilka påverkansfaktorer som finns i närmiljön. Då blir det uppenbart att *Gemeinschaft* ännu inte helt har slagits ut av *Gesellschaft*.

Ett sätt att nå denna insikt är att arbeta med kvalitativa metoder och material, vilket Larsson till stor del gör. Han visar sig vara en god och lyhörd fältarbetare, som skapat en god relation till sina informanter genom upprepade besök och många samtal och intervjuer. Men som bekant kan det vara nog så problematiskt att som forskare pendla mellan närhet och distans när det insamlade fältarbetsmaterialet skall bearbetas, analyseras och bli text. När det gäller diskussionen av den kvalitativa metoden skulle jag, som etnolog, ha önskat mig vissa fördjupningar. Visserligen nämns välrenommerade forskare som Steinar Kvale, men det finns även andra forskare som diskuterat kvalitativa metoder och material och som kunde ha förtjänat närmare uppmärksamhet. Så kunde t.ex. resonemangen om minnesmaterial och

fulfilment (tendensen att i minnets backspegel förgylla det förflutna) med fördel ha fördjupats, liksom diskussionen om reflexivitet och den egna forskarrollen.

Alla informanter (med ett undantag) framträder i denna avhandling under sina rätta namn. Jag håller med om att det hade varit näst intill omöjligt att namnge verkstäderna, men att anonymisera informanterna. Genom att anonymisera dem kunde forskaren dessutom i värsta fall ha "fråntagit" dem deras berättelser, vilket han också påpekar. Det är förvisso sant, ändå är det naturligtvis inte oproblemiskt att låta sagesmännen och -kvinnorna framträda "omaskerade".

En viktig fråga gäller huruvida det är en lätt idylliserande bild som målas upp av livet och verksamheten i de två verkstäderna. Maktperspektivet intar knappast någon framskjuten plats i avhandlingen, även om några konflikter kortfattat berörs. Kanske har detta i viss mån att göra med att avhandlingsarbetet tog sitt avstamp i en museidokumentation, där frågor om makt och positioner måhända inte var det mest centrala. Det hade emellertid varit värdefullt om dessa frågor diskuterats mer för att belysa den sociala dynamiken i och kring verkstäderna.

Vidare saknas ett mer profilerat genusperspektiv. Då en stor del av avhandlingen kretsar kring familjens, och då inte minst kvinnornas, betydelse för produktionen och hushållet, hade det varit på sin plats att problematisera genusrelationer och könsroller. Iréne Flygares avhandling från 1999 är det verk som författaren i huvudsak hänvisar till i detta sammanhang, vilket är utmärkt, men det finns också annan relevant litteratur på området, som Liv Emma Thorsens avhandling och Pia Götebo Johannessons. De handlar om kvinnors liv och arbete i agrar miljö och kunde ha varit användbara bollplank för avhandlingsförfattaren.

Illustrationerna, som utgörs av fotografier från olika epoker i verkstädernas historia, spelar en viktig roll i avhandlingen. Larsson har valt att inleda varje större avsnitt med ett antal bilder, som numererats men saknar bildtext. Bildtexterna finner man i en separat bildförteckning långt bak i boken. Tanken tycks vara att bilderna vid ett första möte skall tala för sig själva utan att belastas med tyngande texter. Detta kan man som läsare uppfatta på olika sätt. Själv hade jag gärna sett att de förklarande texterna funnits i anslutning till bilderna, men det visuella genomslaget blir måhända större på detta sätt.

Språket är för övrigt en glädjekälla. Larsson är en god stilist, som uttrycker sig klart och lättfattligt. De

språkliga felen, liksom korrekturfelen, är få. Detta gör att avhandlingen är lättläst och kan läsas av såväl akademiska kolleger som andra intresserade. Man fastnar inte i krångliga formuleringar eller krystade neologismer.

Avslutningsvis skall sägas att Bo Larsson skrivit en intressant och läsvärd avhandling, som lyfter fram en yrkesverksamhet och en livsform som varit föga belysta i forskningssammanhang tidigare. Studien visar att kvalitativa metoder och material med fördel kan användas inom ett ämne som ekonomisk historia och här har avhandlingen också en av sina stora kvaliteter. Genom Larssons lyhördhet som fältarbetare kommer vi nära de människor som verkade inom ramen för verkstäderna och deras syn på arbete och levnadsförhållanden. Även om genusperspektivet kunde varit tydligare, har ändå kvinnornas – och i viss mån barnens – roll i sammanhanget lyfts fram. Att avhandlingen tillkommit i samband med en museidokumentation gör den dubbelt användbar: den tillför både universitets- och museivärlden ett viktigt vetenskapligt bidrag.

Birgitta Meurling, Uppsala

Agneta Thornberg Knutsson: *Byggnadsminnen – principer och praktik. Den offentliga kulturmiljövårdens byggnadsminnesverksamhet. Beskrivning och utvärdering.* Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg 2007. 305 s. ISBN 978-91-7346-592-2.

Bygga och anlagda miljöer utgör materialiserad historia. De är källor till kunskap om en epoks kulturhistoria, och därför är de fiskala system som är avsedda att garantera kulturhistoriska miljöers fortlevnad viktiga att studera och problematisera. De juridiska ramverken som omger kulturhistoriska objekt, och tillämpningen av lagar och förordningar, säger något om ett samhälles syn på sin historia, och därmed på sina medborgare. Den fysiska miljöns utformning och utveckling kan vidare beskrivas som en kulturfråga som alla människor berörs av, oavsett aktivt intresse, eftersom alla rör sig i byggda och anlagda miljöer. En liten del av de omgivande miljöerna har inlemmats i det offentligt utvalda kulturarvet med skydd mot förvanskning genom byggnadsminnesförklaring. Den byggnadsminnesförklarande verksamheten bedrivs vid landets länsstyrelser, med Riksantikvarieämbetet (RAÄ) som aktör i vissa frågor. Byggnadsminnen regleras i Kulturminneslagen, som har sina rötter i 1600-talet och som i sin senaste version tillkom 1989.

Byggnadsminnesinstitutet och den ärendehantering som utgör tillämpningen av lagstiftningen blev hösten 2007 föremål för en avhandling från institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet, skriven av Agneta Thornberg Knutsson som själv har sin bakgrund i den kulturmiljövårdande praktiken och hennes bok är ett exempel på en studie byggd på frågeställningar väckta ur en praktisk erfarenhet. Kulturvård som disciplin definieras i bokens inledning som omfattande ”såväl samhälls- som naturvetenskapliga perspektiv och innebär att villkoren för kulturobjekts fortlevnad utforskas”. Något förbryllande är det förstas att inte humanioras perspektiv inkluderas i ämnet kulturvård.

Avhandlingen är en utvärdering av den byggnadsminnesförklarande verksamheten och förbluffande nog har den ingen föregångare, vare sig från akademiskt håll eller från de offentliga myndigheter och institutioner som arbetar med byggnadsminnesfrågor. Staten har sysslat med att byggnadsminnesförklara objekt och anläggningar sedan 1920-talet, först sina egna fastigheter, och fr.o.m. 1942 också objekt i kommunal och enskild ägo. Lagar och förordningar har ändrats och reviderats flera gånger, åtskilliga SoU med bäring på kulturarvet har genomförts, men faktiskt har det inte presterats några utvärderingar av verksamhetens resultat. Och på samma sätt som utvärdering har lyst med sin frånvaro, har även akademisk forskning om kulturmiljövård i allmänhet och byggnadsminnesverksamhet i synnerhet varit sällsynt. I avhandlingen saknas egentligen det för genren sedvanliga avsnittet om tidigare forskning inom undersökningsområdet. Sådan forskning är det inte heller gott om, men i avsnittet ”Teoretiska perspektiv och metod” i inledningen refereras till ett fåtal akademiska studier och några rapporter från RAÄ. I samma avsnitt konstaterar också Thornberg Knutsson att hon inte delar Jonas Grundbergs (även han avhandlingsförfattare i ämnet Kulturvård) avskiljning av verksamheten Kulturminnesvård från verksamheten Kulturmiljövård. Det hade varit önskvärt här med en grundligare genomgång av begreppen och referenser till flera av de akademiska studier om kulturmiljövård/kulturminnesvård som trots allt har skrivits. Det hade kunnat ge en rikare klangbotten till de genomgångar och slutsatser som sedan presenteras i avhandlingen. Här saknas också en diskussion och problematisering kring några av de begrepp som används flitigt i avhandlingen, t.ex. ett av kulturvårdens allra mest centrala ord, nämligen ”bevarande”, liksom ”kulturarv”, som ju är det som ska bevaras. När Thornberg Knutsson presenterar sina frågeställningar och syften börjar

hon med att konstatera att samhället har en uppsättning redskap till sitt förfogande för att ”bevara kulturarvet”. Men vad betyder det i praktiken i en byggnadsminnesverksamhet, vilken sorts handlingar görs i syfte att bevara något, av vem, med vilka praktiska och fiskala redskap osv.?

Även om en hel del teoretiska ansatser och definitioner av centrala begrepp saknas så är denna avhandling läst som utvärdering dock alldeles utmärkt och den fyller en stor lucka inom området. Studien besannar mycket av det som många yrkesverksamma länge vetat, men saknat tillräckliga kvantitativa belägg för, för att det ska gå att med trovärdighet kunna föra en argumentation kring frågorna. Metodiskt och sakligt går Thornberg Knutsson igenom tre områden av väsentlig betydelse för den byggnadsminnesförklarande verksamheten – urval, dokumentation och information – och en rad generande brister blottläggs i en ganska omhuldad offentlig verksamhet som allmänheten ändå har stor tilltro till. Inte minst bristerna i information och kommunikation från de byggnadsminnesförklarande myndigheterna framstår som synnerligen märklig eftersom medborgardialog och brukarinflytande har blivit honnörsord i en lång rad offentligt finansierade verksamheter. Avhandlingen beskriver hur enkätundersökningar kring kulturarvsfrågor gjordes i början av 2000-talet, och författaren visar att de ambitiösa undersökningarna av attityder till kulturarv och kulturmiljöer inte har haft någon påverkan på hur den offentliga kulturarvsvården bedrivs.

En stor del av avhandlingen ägnas åt att redovisa fakta och redogöra för mönster som blir tydliga vid en sammanställning. Genomgången av det empiriska materialet är helt klanderfritt genomförd, med en logisk och systematisk uppbyggnad. Däremot är det mindre av problematisering, analys och reflektion i studien, kanske en följd av att ämnet kulturvård enligt den inledande definitionen inte omfattar humaniora. Först i det avslutande kapitlet – totalt 12 av 270 sidor – släpper författaren loss något litet mer av sina egna reflektioner, analyser och slutsatser, även om man tidigare i texten här och där kunnat höra hennes röst. Det gäller t.ex. i avsnittet om rätten att väcka fråga om byggnadsminnesförklaring, där Thornberg Knutsson visar att det ofta upprepade påståendet om att länsstyrelsens långa handläggnings-tider i byggnadsminnesärenden skulle bero på att alla medborgare har rätt att väcka fråga faktiskt inte stämmer. Jag hade önskat att Thornberg Knutsson oftare hade låtit alla redovisade fakta åtföljas av egna konklusioner och analys. Nu består större delen av boken av redogörelser

utan egna reflektioner. Avhandlingens fokus ligger på redovisning av empiri mer än på analys och slutsatser, och någon diskussion om orsaken till skillnaden mellan teori och praktik förs egentligen inte.

Thornberg Knutsson har tagit del av en imponerande stor mängd beslut från sju olika länsstyrelser, och flera rapporter och skrivelser från RAÄ. Hon undviker klokt nog att göra poänger av dåligt motiverade och illa formulerade beslut, som det dessvärre finns gott om, vilket alla som antingen sysslat med verksamheten yrkesmässigt eller har varit berörda av i rollen av fastighetsägare vet. De genomgångar hon har gjort av sitt källmaterial utifrån olika parametrar och de slutsatser hon kommer fram till väcker förstås en stor mängd frågor och därmed öppnar hon för vidare utvärderingar och forskning.

Avhandlingen saknar illustrationer, och den har också en påverkan som gör att antalet läsare riskerar att blir alltför få. För den här avhandlingen borde vara obligatorisk läsning både för alla tjänstemän som på någon nivå hanterar byggnadsminnesfrågor, och på de utbildningar där framtidens handläggare utbildas. De beslutsfattande myndigheterna har i Agneta Thornberg Knutssons avhandling fått en mycket vederhäftig utvärdering av den verksamhet man bedriver – nu är det faktiskt bara att sätta igång och förändra praktiken.

Karin Gustavsson, Malmö

Anna Storm: Hope and Rust. Reinterpreting the Industrial Place in the Late 20th Century. Royal Institute of Technology, Stockholm 2008. 214 s., ill. ISBN 978-91-7178-855-9.

Fabriken som fenomen framställs i västerländskt perspektiv alltmer som tillhörig det förflutna, trots att tillverkningsindustrin i bl.a. Sverige har stor ekonomisk och social betydelse. I Sverige arbetar ca 700 000 människor i tillverkningsindustrin. Som näring var den 2006 fortfarande störst i landet, t.o.m. större än den näringsgren som i statistiken kallas hälso- och sjukvård och sociala tjänster. Men det är knappast fabriken vi tänker på när vi söker nyckelsymboler för vår egen tid. I tanken tillhör den historien, i praktiken arbetar ganska många av oss där.

Fabriker som töms på sin ursprungliga tillverkning blir emellertid inte sällan platsen för annan produktion. När industrimiljöer bevaras startas andra produktionslinjer. Historia och kulturarv är två sådana produkter

vid sidan av andra verksamheter som måhända flyttar in i de tömda rummen. Industrihistorikern Anna Storm har sin avhandling undersökt sådana processer där industrimiljöer ges nya betydelser.

Storm beskriver väl hur Järnverket i Avesta blev kulturarv. När kommunen tog över Norra verken på 1980-talet stod många av lokalerna tomma, medan andra befolkades av föreningar och småföretag. Någon större hyresgäst gick inte att få tag i. Storm menar att några kulturella evenemang och inte minst utställningen Avesta Art 1995 blev en vattendelare. Vid samma tid bildades ett kommunalt fastighetsbolag som arbetade med att ställa om området för andra funktioner. Kommunen utlyste en namntävling för industriområdet Norra verken. Koppardalen blev det vinnande förslaget. Storm menar att Koppardalen visserligen pekade mot en del av industrins historia, men framförallt avsåg förnyelse och framtid.

Anna Storm identifierar istället en grupp om tio personer, såväl inom som utom den kommunala administrationen, som drev omdaning av Norra verken. De flesta hade inte haft någon anknytning till järn- och stålindustrin och hade därför heller ingen erfarenhet av området förrän det var övergivet. Med en liten och aktiv kommunal arbetsgrupp nåddes framgångarna lättare. I den mån det uppstod delade meningar och konflikter ansågs lösningen finnas i upplysning.

Konstruktionen av Koppardalens unika egenskaper, skriver Storm, skapades av platsens förmodade identitet och förflutna, men också genom jämförelser med andra platser. Det som framförallt fördes fram som värdefullt var det gamla järnverkets byggnader och två bevarade masugnar.

När Storm ställer frågor om hur betydelsen har förändrats i bevarade fabriksmiljöer kan jag bli litet besvärad av att hon inte är mer specifik i sitt frågande. För vem förändras betydelseerna? Och på vilket sätt kommer olika betydelser till uttryck för olika sociala grupper? Hade jag fått välja hade jag gärna sett sådana frågor besvaras istället för det förhållandevis omfattande utrymme som ägnas Avestas historia.

Storm har besökt och undersökt ytterligare två fabrikskomplex, som ett slags jämförelse- och referensobjekt till Koppardalen. Ironbridge Gorge Museum formerades under 1960- och 70-talen. Men redan 1779, när Ironbridge stod klar som världens första järnbro, var den en turistattraktion. Museet öppnade 1973 med ambitionen att skapa en hel arbetarmiljö. Även här var lokalbefolkningen frånvarande i projektet. Ironbridge

framstår som ett kulturturistiskt pionjärprojekt.

Det följande kapitlet handlar om hur järnverket Meidericher Hütte blev Landschaftspark Duisburg-Nord. Hur hanterades det industriellas mörka och ljusa sidor? De mörka aspekterna var inte bara knutna till fabriken utan också till föroreningar, arbetslöshet, konflikter kring invandring och skuggor från andra världskriget och Tredje riket. Hyttan slog igen 1985. 1989 öppnade landskapsparken Duisburg-Nord. Redan tidigt lades fokus på natur och landskap. Naturen tycks ha använts för att återerövra den svårt förorenade platsen från industrialismen. Inte heller här var lokalbefolkningen engagerad i någon högre grad. Några menade att hela regionen höll på att rekonstrueras för att passa en ännu inte existerande medelklass.

Storm ser tre rörelser som signifikanta för en ny attityd till fabriken som kulturarv. 1955 etablerades begreppet Industrial Archaeology i Storbritannien. I början av 1970-talet formades det som skulle komma att kallas ekomuseer i Frankrike, ett slags museum uppbyggt av ett territorium, arv, minnen och människor snarare än traditionella museibygnader, föremål och berättelser. I Sverige skulle Gräv-där-du-står-rörelsen få stor betydelse för uppmärksamheten av det industriella arvet.

Ekomusei- respektive Gräv-där-du-står-rörelserna lämnar dock Storm därhän i den fortsatta avhandlingen. Det är litet synd. Eller är det kanske så att den del av kulturarvsfältet som fokuserar fabriker inte präglas av amatörerna, lokalhistorikerna och de som grävde där de stod? Inget av hennes tre exempel förefaller ha drivits som kulturarvsprojekt av människor med egna minnen och erfarenheter av fabrikslivet. Istället är det inflyttade eldsjälur från medelklassen och intresserade tjänstemän som fick saker att hända. Storm pekar trots allt på en grupp pensionärer som ägnade sig åt lokalhistoria och som ingick i nätverk av arbetslivsmuseer. Varför dessa inte kunde vara delaktiga i bevarandet av Koppardalen framgår dock inte.

Ändå beskrivs de tre rörelserna som till väsentliga delar vara just rörelse- och amatördrivna. Eventuellt beror denna skillnad på något som skulle kunna kallas tidsanda. Under 1980- och 90-talen blev fabriken en vedertagen kulturmiljö och inlemrades i det gängse kulturarvsfältet. Det är under dessa år – om vi bortser från pionjärprojekt som Ironbridge – som fabriksmiljöer också blev föremål för omfattande och resursdrivande bevarandeinsatser. Amatörernas plats i sådana processer var långt ifrån givna och samtidigt avradikalisades åtminstone gräv-rörelsen successivt. I exemplet Avesta

nämner Storm en repressiv bruksanda som en möjlig anledning till att arbetare och allmänhet inte har tagit någon avgörande del i omdaning och omtolkningen av Koppardalen.

Storm noterar, som flera andra, hur kulturarv och industri inte alltid har haft en bekymmerslös relation. Industri och kultur har i många sammanhang betraktats som varandras motsatser. Men återanvända industriella platser genomgår processer, menar hon, där de görs harmlösa och ofarliga. En vara, skriver hon, kan skapas utifrån fascinationen för misär och farlighet men den har inte råd med att vara otrevlig. Att återanvända industriella platser innebär ett slags försoning med det förflutna. Samtidigt har rosten blivit ett slags modevara för över- och medelklassens bostäder, kontor, kaféer och konstgallerier. Slutet av 1900-talet var också en period av industriell ruinisering. Ruinen är associerad till autenticitet. Men den industriella ruinen är, enligt Tim Edensor (som var opponent på disputationen), också betraktad som ett anti-kulturarv genom sin desorganisering och mångtydighet.

Samtidigt pekar Storm på att de sätt på vilka lokala samhällen förstår sina övergivna fabriker också speglar detta samhälles framtidsvisioner. Ja, kanske det. Det är ett påstående som inte är tillräckligt undersökt. Generellt sett tror jag att Storm skulle ha varit tvungen att gå djupare i förändringsprocesserna för att kunna belysa detta och inte minst vems framtidsvisioner vi pratar om. Jag hade gärna sett att hon hade kommit något närmare processerna, i detalj. Nu framstår detta påstående som högst rimligt, men det är liksom inte kunskapsbärande.

De viktigaste resultaten av Anna Storms undersökning är, som jag ser det, hur dessa platser har förvandlats till attraktioner, en del av upplevelseindustrin, och hur dessa projekt i huvudsak har varit ett medelklassprojekt, dvs. detta är att betrakta som avhandlingens två slutsatser. Hennes beskrivningar av hur dessa processer har gått till är snarare avhandlingens resultat. Det är ett bra bidrag som pekar mot fler frågor. Varför var inte arbetarna och företagen själva delaktiga i kulturarviseringen? Storm föreslår svar som handlar om kris, ett allmänt större intresse i det förflutna och återanvändningen och omtolkningen av miljöerna. Hur dessa delar eventuellt skulle hänga ihop och om de överhuvudtaget skulle vara giltiga återstår att undersöka.

Detta är en ganska väl genomförd avhandling om en central process i våra förhållningssätt till det förflutna. Min kritik riktas i huvudsak mot två förhållanden, dels

den empiriska begränsningen till fabriken, dels hanteringen av teoretiskt laddade begrepp.

Det finns en aspekt i utgångspunkterna som känns litet förutsägbar och som skulle behöva en omtolkning. Anna Storm envisas, liksom de flesta andra industrihistoriker, med att utgå ifrån ett ekonomisk-historiskt perspektiv på industrisamhället. Hon delar då, helt rimligt, in det i tre faser. Vid varje övergång har historia producerats, inte minst nu i den tredje då man kan säga att industrihistoria etablerades och konsoliderades. Det vore intressant om Storm hade kunnat relatera sin industrihistoria till annan jämförbar historia i industrisamhället. Vad står fabriken för jämfört med t.ex. skolan eller sjukhuset? På vilket sätt är de del av samma epok?

Storm gör dock en poäng av att välja ett studieobjekt som representerar en stark stereotyp om industrisamhället. Ty järn- och stålindustrin, menar hon, är särskilt utsatt för omtolkning. Hon menar också, helt korrekt, att fabriken har blivit den mest framträdande symbolen för industrisamhället. I någon mån tycker jag att det är olyckligt att hon arbetar vidare med den förutsättningen istället för att utmana den.

Ibland är det oklart om Storm skriver om kulturarv i allmänhet eller om hon fokuserar industrins kulturarv. Det senare är ju trots allt ett tämligen begränsat fält, även i perspektiv av begreppet och epoken industrisamhället. Gräv-där-du står-rörelsen behandlas t.ex. som begränsad till fabriksarbete, vilket är en onödig gränsdragning eftersom den också sträckte sig till den offentliga sektorns arbetsplatser.

Storskaliga fabriker har många nämnare gemensamt med andra storskaliga miljöer från industrisamhället, t.ex. fortifikationens bebyggelse och många olika slags institutionsmiljöer. Kulturavviseringen av sådana tjänsteproducerande miljöer är inte utforskade men väntar trots allt på en rejälare undersökning, som genom en sådan breddning skulle kunna ha ambitionen att uttala sig om storskaliga anläggningar i industrisamhället och inte bara om fabriker.

Min andra övergripande kritiska synpunkt handlar om den teoretiska apparaten och hur den används. Min bedömning är nämligen att den varken aktualiseras nämnvärt i undersökningen eller påverkar den. Som huvudsakligt teoretiskt anslag etableras den hermeneutiska cirkeln, som beskrivs ungefär som att undersöka detaljnära respektive på avstånd med sammanhangen synliga. Tolkning och omtolkning korresponderar, menar Storm, med denna hermeneutiska dialektik mellan detalj och totalitet. Men hur? Och var?

Generellt används en uppsättning begrepp som är teoretiskt laddade utan att denna laddning kommenteras närmare. Identitet och klass är två framträdande exempel. Materialitet är ytterligare ett som knappast utvecklas utan används litet hur som helst. Förmodligen avses här byggd miljö i allmänhet. Det är alltid förvånande att se begrepp som är genomteoretiserade inom ett forskningsfält användas oreflekterade i ett annat. Men givetvis är det inte säkert att Storm skulle producera mer kunskap genom att fördjupa sig i begreppsfloran, men den borde inte ha fått stå okommenterad i så hög grad som nu är fallet.

Lars-Eric Jönsson, Lund

Mikael Johansson: *Next to Nothing. A Study of Nanoscientists and Their Cosmology at a Swedish Research Laboratory*. Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet, Göteborg 2008. 146 s., ill. ISBN 978-91-628-7395-0.

Kan man tänka sig en "kultur utan kultur"? För en humanist eller samhällsvetare kan frågan förefalla närmast absurd, eftersom kulturskapande ju hör till det fundamentalt mänskliga. Men hur märkligt det än kan låta, finns det mitt i det högteknologiska samhället en vetenskaplig subkultur vars medlemmar faktiskt ser sig själva som "en kultur utan kultur". Om detta har socialantropologen Mikael Johansson skrivit en doktorsavhandling med titeln *Next to Nothing*.

På MC2, Institutionen för mikroteknologi och nanovetenskap vid Chalmers i Göteborg, erbjuds man enligt en affisch "next to nothing". Det man intresserar sig för där är nämligen avstånd som mäts i nanometer. En sådan är en miljondel av en millimeter, alltså näst intill ingenting alls. Nanovetenskapen kallas ibland "atomslöjd" därför att man söker studera och manipulera materien på atomär nivå. De som sysslar med sådant menar ingalunda att det skulle ge "näst intill ingenting", utan att det tvärtom skulle kunna göra det möjligt att få fram allt från slitstarkare bildäck till datorchips att sätta in i människors hjärnor som hjälp vid vissa funktionshinder.

Vad läsarna av avhandlingen får ta del av är emellertid inte långa utläggningar om vad nanovetenskap egentligen är och vad den kan vara bra för. Istället handlar den om nanoforskarna själva och hur de skapar en meningsfull tillvaro inom sitt laboratoriums väggar och

genom att bilda nätverk med forskarkollegor inom andra laboratorier. Det rör sig alltså om socialt liv och dess kulturskapande. Vad förf. vill bidra med är ett utforskande av dessa forskares kosmologi: hur de skapar, vidmakthåller och stärker sina delade uppfattningar om nanovärlden genom vad som i sin tur är uppfattningar om natur och vad det innebär i vardagens praktik att vara forskare.

Antropologiskt och även sociologiskt fältarbete bland forskare i laboratoriemiljö utfördes redan i slutet av 1970-talet och början av 80-talet. Bruno Latour och Steve Woolgar hör till de kända namn som Johansson tar upp i sammanhanget. Bland inspiratörerna finns även Sharon Traweek, som i slutet av 1980-talet karaktäriserade vissa fysikers ideal som en ”*culture of no culture*”. Medan Traweek tog fasta på uppfattningen om *objektivitet*, menar Johansson dock att uppfattningen ifråga framförallt baseras på *individualism*, därför att det är personlig skicklighet som värderas, dvs. experiment ska kunna återupprepas oberoende av vilken kompetent forskare som utför dem. Dels gäller det *individualism*, såtillvida att vederbörande bejaktar sitt fysikintresse och ger sig i kast med en värld som man inte kan se, men bli skicklig på att utforska via apparatur, dels om att reducera det egna subjektet till ett minimum. Därmed anser sig vederbörande kunna uppnå objektivitet. Samtidigt reduceras vederbörandes *individualitet*, de förutsättningar som kommer av genus och kulturell bakgrund, till det som avhandlingens titel syftar på: närmast ingenting. Denna uppfattning har sin grund i den positivistiska tradition där forskning ses som sökandet efter objektiva, kvantifierbara fakta.

Avhandlingen utgår från nanoforskarnas eget påstående om att deras forskarvärld är *en kultur präglad av att där saknas kultur*. Den kunskap de får genom experiment och teoretiska slutsatser utifrån dessa uppfattas av dem som något objektivt och därmed icke-kulturellt. Personlig bakgrund anses betydelselös jämfört med skicklighet på det tekniska och vetenskapliga området. Paradoxalt nog skapas i detta nanoforskarsamhälle en gemenskap, identitet och praktik, kort sagt vad man analytiskt skulle kunna kalla kulturella karaktäristika, genom föreställningen att kultur är både betydelselös och icke-önskvärd i sammanhanget. Samtidigt läggs här grunden för en sorts vägg mellan de som finns innanför, dvs. de initierade nanoforskarna, och de som finns utanför och följlaktligen inte går att kommunicera med på samma sätt.

Den dualism som innebär att nanoforskarna ingår i

vad de ser som ”en kultur utan kultur” och att kulturen finns utanför laborativvärlden, för tankarna till Claude Lévi-Strauss analyser av sydamerikanska indianmyter och den modell av en strukturering av den slutna världen som Jonathan Friedman t.ex. gjort i sitt arbete *Cultural Identity and Global Process* (1994). I centrum finns då det egna samhället, omgivet av allierade grannsamhällen. Ofta uttrycks det så av dem som bor i ”centrum”, att just de har de normala sederna och att det ju längre bort man kommer blir mer och mer av det som analytiskt kan kallas ”natur” i förhållande till ”kultur”. Enligt Lévi-Strauss (*The Raw and the Cooked*, 1970) finns det i det kokta en sorts grogrund för kultur. När Johansson använder uttrycken ”*raw individual*” och ”*raw nature*” avses vad man inom nanovetenskapen uppfattar som en normalitet i form av det icke-kulturella. Detta kan jämföras med den kolonialhistoriska uppfattningen om civiliserade kulturvärdar i centrum och ”ociviliserade vildar” i periferin. Det slående med Johanssons bild är dock att man i centrum, inom nanovetenskapen, inte tycker att man har kultur. Det är något som finns utanför. Samtidigt hålls ”de andra” just utanför på grund av bristande förmåga att förstå vad de där innanför tänker och talar om. Man kan också undra om forskarna på MC2, som en ”*academic tribe*”, känner en närmare släktskap med kollegorna på andra institutioner inom det naturvetenskapliga/teknologiska området än t.ex. med samhällsvetare eller humanister. Det borde ha gått att spegla kosmologin med hjälp av Lévi-Strauss och Friedmans modeller, men dessa förbigås helt i avhandlingen, som därmed förlorar i analytisk vidd till förmån för en empiri som framförallt används för att spegla ett inifrånperspektiv.

Till skillnad från klassiska antropologiska studier utförda i byar, så har vi här att intressera oss för en forskarmiljö i en högskolebyggnad med ett laboratorium. Antalet människor på MC2, ca 200, är emellertid jämförbart med just en by. Precis som byn är ett vardagligt hem för dem som bor där, är MC2 en vardagens livsvärld med ett ”här och nu” av rutiner och upplevd självklarhet. Men i de byar det oftast har handlat om i antropologisk forskning föds man in i gemenskapen, eller så flyttar man in i den på grund av giftermål. Att vara delaktig i en forskargrupp som MC2 är däremot fråga om ett *aktivt val* och kräver expertkunskap. Dessutom är man del av ett samhälle utanför själva forskningsanläggningen. Forskarna drar själva en gräns mellan dessa båda världar och ser sig själva i kontrast till andra grupper. Avhandlingen handlar inte heller om den tillvaro de har utanför

själva forskarmiljön. Forskargruppen är dock translokalt i bemärkelsen att man även ingår i nätverk av forskare utanför de egna väggarna, och en del av forskarna har mer kontakt med kollegor på andra ställen än i det lokala. Här skulle studien ha kunnat berikas med hjälp av den omfattande litteratur som finns om exempelvis social nätverksanalys eller migrationsstudier, som visat att ett samhälle inte nödvändigtvis utgörs enbart av människor som rent fysiskt befinner sig på samma plats.

Hur blir man då en del av detta forskarsamhälle? Viktigt här är för det första en *exkluderingsprocess* av dem som av någon anledning inte kan anpassa sig till det mönster av gemensamma uppfattningar som växt fram genom vardagens erfarenhet. För det andra finns det en *inkluderingsprocess* där det gäller att lära sig att samarbeta, bete sig enligt vissa normer, tänka vetenskapligt osv. Resultatet är, enligt Johansson, en påfallande homogen grupp människor där det gäller att inte skilja sig från mängden, för då kanske det är svårare att etableras i nätverket. Det som behövs för att bli betraktad som en bra forskare är inte bara teknisk skicklighet och vetenskaplig kännedom. Man måste även passa in i gruppen utan att skapa sociala spänningar genom att t.ex. kunna behärska sitt humör.

En typisk forskargrupp består vanligtvis av 15–30 personer, varav hälften är doktorander, och den leds av en professor. Det är då fråga om en mer eller mindre temporär konstellation, för det är vanligt att man flyttar mellan grupper, även ifråga om institutioner. En följd av denna globala aspekt av MC2 är att det ifråga om etniskt ursprung är ett mångkulturellt samhälle, eftersom nära hälften av forskarna där är av icke-svenskt ursprung och representerar 29 nationaliteter.

Vilka är det då som hamnar i denna nanoforskarvärld? En faktor som tycks vara viktig i sammanhanget är att den övervägande delen av forskarna på MC2 har växt upp i medelklass, den klass som klarast sägs kännetecknas av villighet till social mobilitet uppåt eller nedåt beroende på personliga val ifråga om utbildning, och det är alltså viktigt med individualism. Denna medelklass är å andra sidan ingalunda enhetlig när det gäller inställningen till vetenskap. Här finns en gränsdragning mellan en teknologioptimism om att via tekniska lösningar förbättra samhället och en mer humanistisk fokusering syftande till att ändra människors sätt att tänka. Den teknikoptimistiska attityd som kännetecknar nanoforskarna är att logiken ska styra vägval och att känslodrivna människor ses som frustrerande att ha att göra med.

Det kan förefalla som om individualism och universalism här stod i inbördes motsatsförhållande, men båda begreppen har att göra med nanoforskarnas syn på vetenskap som något objektivet och som inte är knutet till kulturella uppfattningar av olika slag. Den natur man studerar är i ett slags "rått" tillstånd, dvs. ett av människan opåverkat och som kan mätas och studeras enligt objektiva kriterier. Forskaren ses också som en "rå" individ såtillvida att kollektiva kulturella kvaliteter saknar betydelse. Det förefaller som om global likhet nanoforskare emellan anses mycket viktigare än kulturella skillnader. Att vissa kulturer har en stark hierarkisk prägel kan ses påverka själva organiserandet av forskning, men forskningen i sig ses som universell och icke-kulturell.

Hur kommer det sig då att bara tio procent av de forskande på MC2 är kvinnor? Det har föreslagits i studier rörande detta att kvinnor får lära sig att vetenskap är något neutralt och att argument om genusskillnader mellan forskarna stör den sociala ordningen i en miljö med konformitet som ideal. Om kvinnorna inte tar till sig den manliga normen om vetenskap som neutral blir de just betraktade som annorlunda och får därmed svårt att bli en del av vad som ses som en privilegierad position att betrakta världen. Både de kvinnor och män vilkas uppfattningar kommer fram i avhandlingen tycks dock anse att genus är något irrelevant för forskningen. Det kan också bero på, resonerar Johansson, att de mer eller mindre omedvetet har skolats in i en mansdominerad miljö redan som studenter.

I samband med att Johansson diskuterar nanoforskarnas uppfattning att genus är irrelevant för forskning hänvisar han till studier rörande detta där det framkommit att naturen ofta förbinds med kvinnor och vetenskapen med män. Här kan man erinra om Sherry Ortners artikel "Is Female to Male as Nature is to Culture?" (i M.Z. Rosaldo och L. Lamphere, red., *Woman, Culture, and Society*, 1972). Män i många samhällen har ju en ställning gentemot kvinnor som avspeglar en androcentrisk syn på vad som är högaktat, ungefär som när man analytiskt kan säga att kulturen tar makten över naturen, vilket inom nanovetenskapen är vad man antas göra oberoende av genus samtidigt som majoriteten av forskarna är män. Diskussionen av den modellen är något som borde ha haft sin plats i avhandlingen, men inte alls berörs.

Vad är det då som betyder någonting för att vara nanoforskare? Av mycket central betydelse är skrivandet av icke-jagbetonade vetenskapliga artiklar. Johansson

menar att professorerna kan ses som ”meritister” genom att ackumulera en sorts överskott i form av meriter från de andra i forskarlaget genom att ha sitt namn med i kollektivt signerade publikationer. Tack vare omfattande nätverk kan en professor ha sitt namn med som författare i hundratals artiklar och därmed accentuera betydelsen av individuella ansträngningar i kombination med ett nätverk av kollegor lokalt och globalt.

Som andra fysiker gör även nanoforskarna logiska slutledningar i form av matematiska formler som för många av dem tycks ha skönhet på grund av sin enkelhet och generella giltighet. Att formeln sedan står för något som kanske inte precis går att förklara för andra beror ju på att matematik bara är något meningsfullt för dem som har den rätta kulturella koden för att förstå den. Här finns alltså en gräns mellan de som kan se skönheten och de som inte kan det, mellan de initierade och de icke-initierade.

Men även om man nu är initierad så är det ingalunda bara att gå in i själva laboratoriet när och hur som helst. Själva hjärtat i anläggningen är ett drygt tusen kvadratmeter stort laboratorium, där man måste vara mycket försiktigt för att inte störa pågående experiment. Anonymiserande skyddsdräkter och ett väl kontrollerat beteende för Johanssons tankar till Michel Foucaults syn på disciplin som något som kan kräva stängda miljöer för att fostra andra till undergivenhet och kontrollerat beteende. I det fallet handlade det om övervakning och straff i fängelser, och det är förstås inte vad man befinner sig i här, men det steriliserbara laboratoriet är inte heller en plats för informella samtal och avkoppling.

Den känsliga teknologi det här handlar om är en mycket väl integrerad del i det s.k. ”*technoscape*” som dessa nanoforskare tar för givet som en del av sitt normala dagliga liv. Det är t.o.m. så, enligt avhandlingen, att man inte helt enkelt kan separera personen som sköter en maskin från själva maskinen, utan de kommer att utgöra en speciell enhet. Viktigt här är att det är just icke-levande enheter, alltså maskiner, som gör själva observationerna åt människan. Därför ses resultaten som objektiva, ungefär som om naturen tittade på sig själv genom ett maskineri. Men maskinerna kan likväl inte sköta sig helt själva, och just därför behövs individuell kompetens. Det behövs personlig skicklighet som bygger på erfarenhet och ”fingertoppskänsla”. Men det finns också en sorts icke-personlig skicklighet i den meningen att den handlar om rutinmässigt handhavande av maskiner, något som kan kvantifieras. Till skillnad från själva forskningsprocessen handlar produktion i

laboratoriet om att få fram människohärmande maskiner som kan återupprepa, bete sig regelbundet, förutsägbart och utan känslor, dvs. uppvisa precis de egenskaper som ses som ideala för den forskare av kött och blod som utgör själva förebilden.

Apropå förebilder, så har denna avhandling skrivits 22 år efter Latours och Woolgars pionjärbete på området, *Laboratory Life* (1986). Med tanke på det är det en anmärkningsvärt tunn bibliografi som Johansson redovisar i sin avhandling. Det finns nämligen åtskilliga arbeten som borde ha varit av intresse rent teoretiskt eller för att få fram komparativt intressant empiri, t.ex. ifråga om fenomenologi och själva kulturbegreppet. Att i en avhandling om ett inifrånperspektiv av ”en kultur utan kultur” i stort sett frånga en diskussion om kulturbegreppet känns onekligen förvånande. Det ligger bl.a. nära till hands att föreslå Marshall Sahlins klassiker *Culture and Practical Reason* (1976), enligt vilken det aldrig finns några rent praktiska motiv, utan att uppfattningar och beteende alltid är rotade i kultur. Avsikten med det skulle naturligtvis inte vara att kritisera nanoforskarnas egen uppfattning, utan att analysera den.

Johansson skriver att han ofta fick artiga och politiskt korrekta svar när han spelade in intervjuer och att han därför övergick till att mest anteckna och även har anonymiserat personerna. Samtidigt försvinner härmed i stort sett bilden av nanoforskarna som personligheter. Nu har de ju uppfattningen att det personliga ska vara ovidkommande, men det kan inte vi som läsare förutsätta speglar verkligheten. Livshistorier och/eller fallstudier skulle ha kunnat berika texten. Anledningen till att vi inte får ta del av sådana tycks hänga ihop med att enskilda personer skulle ha varit svåra att anonymisera och att vissa uttalanden skulle ha kunnat få negativa eller oanade konsekvenser för dem själva eller andra. Socialantropologins stora styrka, att forskaren lär känna sina informanter väl genom en utdragen tid i fält – i detta fall ett laboratorium under mer än ett års tid – kommer härmed inte till sin rätt. Det må vara etiskt föredömligt, men omöjliggör å andra sidan just de inblickar som socialantropologin är särskilt väl i stånd till att ge. Kanske skulle en diskussion med informanterna om detta ha gjort det möjligt att få med åtminstone mer än vad som nu är fallet utan några negativa följder.

Dessa kritiska reflexioner förtar emellertid inte intrycket av avhandlingen som välskriven, intressant och viktig i den allt mer högteknologiska era vi befinner oss i. Dess huvudpoäng, hur och varför den generaliserade nanoforskaren ser sin kultur som icke-kulturell,

är också av stort komparativt intresse. Teknologer kan se människor som ologiska och obestämbara medan maskiner arbetar efter en logisk programmering och är precisa. Och en nanoforskare kan omöjligt klara sig utan maskiner, helt enkelt därför att maskinerna är förbindelselänkar mellan dem och en värld bortom direkta sinneserfarenheter. Hur man än ser det som humanist

eller samhällsvetare, så är det klart att när nanoforskare beskriver sig i stånd att kontrollera sig själva och bete sig objektivt och maskinlikt så avser de härmed inget de upplever som negativt, utan förutsättningen för en från kultur i alla avseenden fri vetenskap och gemenskap.

Thomas Malm, Lund

RECENSIONER

Karl-Olov Arnstberg: *Svenska tabun*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2007. 379 s. ISBN 978-91-7331-046-8.

Som så ofta när etnologen Karl-Olov Arnstberg tar till orda, översköljs man i hans nya bok av en frustande energi, en vidsträckt beläsenhet och en skur av inspirerande och träffsäkra formuleringar. Den här gången är det alltså svenska tabun som är det virke som slöjdats till i den arnstbergiska verkstaden. Man kanske kan få säga att det skett på ett ganska ohyvlat sätt; här handlar det inte om att tålmodigt fila fram de finare innebördena i begreppet tabu. Tvärtom; utan omsvep förklarar Arnstberg att ”för min egen del, när jag skriver om svenska tabun, är denna definitionsfråga inte avgörande”.

Det innebär väl inte att den läsare, som undrar om den – definitionsfrågan alltså – trots allt inte är det – avgörande alltså – lämnas helt ensam. Med hjälp av klassisk antropologi – ett av många områden som Arnstberg rör sig otvunget inom – görs vissa bestämningar. I det antropologiska materialet är ordet tabu reserverat för det som är både förbjudet och heligt och därför svår- för att inte säga otillgängligt för handling, ord och tanke. Sedan finns det ju andra fenomen och företeelser som har svårt att vinna allmänt gillande och acceptans – att svära i kyrkan, börja dagen med en nubbe, att som man vandra gatan fram iförd kvinnokläder (en akt som jag ibland får anledning att begrunda då vår lokale transvestit passerar fönstret till mitt arbetsrum), för att ta några av bokens exempel – men som av definitionsmässiga skäl inte kan räknas som tabun: heliga är de ju inte och knappast heller förbjudna. Men svårhanterliga och kanske anstötliga och därmed, för ett modernt medvetande, dubbelt svårhanterliga. Arnstberg berör skillnaden mellan sådant det bara rynkas på ögonbryn och näsa åt och regelrätta tabun, men man kan knappast säga att han går till botten med saken.

Lite otillfredsställande är nog ändå detta, för det försvagar det som är den stora poängen med boken. Den framträder tydligast vid en samtidshistorisk tillbakablick på etnologiframvägen. Det fanns en tid – sent

70-tal, tidigt 80-tal – när etnologin på ett vitaliserande sätt hämtade inspiration och teoretiska angreppssätt från antropologin. Den senare uppehöll sig då företrädesvis i vad som ibland kallas traditionella samhällen och kulturer. När etnologer flyttade över lärdomarna därifrån till ett moderniserat Sverige, där heligheter och i alla fall vissa typer av kulturella förbud är sällsynta, uppstod vissa luckor och obesvarade frågor. En sådan är just vilken tillämplighet ett begrepp som tabu har i en modern och traditionsavvisande kontext. Som jag minns det hade den tidens etnologer inte något bra och empiriskt prövat svar på frågan.

Nu genomför Arnstberg ett brett anlagt försök att diskutera tabun i det moderna. Det är en välgärning och det visar på den potential som perspektivet har. Det finns ämnen och företeelser som moderna människor av mystiska skäl, eller i alla fall skäl som inte direkt kan härledas till rationella bedömningar, undviker att beröra. Men samtidigt: är ett tabu, som varken pekar ut det förbjudna eller det heliga, verkligen ett tabu? Arnstberg cirklar runt frågan, men i slutändan får läsaren ändå grubbla vidare på egen hand. Och kanske är det, när allt kommer omkring, på sitt sätt bra.

Nej, begreppsligt finsnickeri är det inte fråga om den här gången. I stället fogar Arnstberg samman en scen stor nog att tillåta utrymmeskrävande rörelser mellan mycket av det som ordet tabu kan föra tankarna till. Stora och många ämnesområden resoneras igenom, dessa nämligen: rituell renhet, censur, barn och barnuppfostran, tabu och storstadsliv, andra kulturer, det sexuella (jag skriver nu alltså av bokens innehållsförteckning), mattabun, döden, jordens befolkning. Tabubegreppet tänjs ut så mycket det tål för att kunna omsluta allt detta.

Uppstår därvid sprickor och bristningar? Somliga skulle kanske tycka det. Men jag är inte riktigt säker på om de i så fall läst boken på det mest fruktbara sättet. Arnstberg är förvisso etnolog, men han är också annat. Inte sällan presenteras han som ”samhällsdebattör” och liknande. Jag kommer nog fram till att det framför allt är denne Arnstberg som här är i farten. Han vill lämna

sitt bidrag till publika diskussioner av hög aktualitetsgrad som engagerar honom. Ett uttänjt tabubegrepp ger honom tillträde till flera sådana; mer än ett objekt för petig sonderdelning är det en kompositionsmässigt sammanhållande ram för den som vill tala om mycket.

Som samhällsdebattör kräver han sitt svängrum. Hans resonemang är långa och inträngande. Han vet att ta till vara och bruka den stora mängd läsefrukter som han samlat på sig. De har inte alla plockats i den vetenskapliga litteraturen. Mycket hämtas från reportage och mera eftertänksamma skrivelser i pressen och från internetsidor (någon gång, också enligt författaren, sådana som man inte helt kan lita på: ”den mätade sammanfattningen är hämtad från en inte alldeles tillförlitlig webbplats”). Inget märkligt i det: så går en samhällsdebattör tillväga.

Det ska nog inskjutas att en del också, i mer eller mindre oavkortad form, hämtas från det som Arnstberg själv publicerat i andra sammanhang. Ett exempel är berättelsen om den seminarieuppgift – att bege sig ut på stan för att bryta mot underförstådda regler och därefter skriftligt redogöra för effekterna av detta – som författaren tilldelade studenter i etnologi på 1970- och 80-talen. Jag är osäker på om det är andra eller tredje gången jag läser om detta. Men å andra sidan har jag hört att själve Gunnar Ekelöf inte drog sig för att publicera samma dikt i olika tidningar. Och då måste det väl vara i sin ordning.

Metoden leder till resonemang av en till synes vindlande karaktär. Men nästan alltid samlar Arnstberg ihop sina trådar och visar att de spatiösa rörelserna var nödvändiga för den ståndpunkt som skulle underbyggas. Nästan alltid. Det finns tillfällen när det avslutande ställningstagandet förbyllar och det finns tillfällen när de resonerande rörelserna främst tycks styras av slump och infall. Man överser, möjligen felaktigt, med detta, för schwungen, humorn och infallsrikedomen i framställningen gör upptagenheten vid sådant till något småaktigt.

Inte sällan förs resonemangen i polemik mot ett slags favoritmotståndare. Ibland namnges denne, ibland är hans framträdelseform mera skugglik – han anas bland motsatserna till de argument som författaren presenterar. Det som främst kännetecknar favoritmotståndaren är en romantisk fallenhet att tro utsatta och/eller gentemot majoriteten avvikande och/eller oppositionella grupper om alltför mycket gott. Påfallande ofta står han politiskt till ”vänster”. Det bör vara denna politiska förankring som förorsakar en form av partiell blindhet som av allt

att döma måste vara ideologiskt betingad. Mot denna hållning utvecklar Arnstberg hårdkokt realistiska resonemangskedjor som inbegriper sanningar som kan framstå som cyniska och hjärtlösa. Manifesta ideologiska ställningstaganden är oförenliga med detta.

Strategin fungerar ofta väl. När Arnstberg vänder och vrider på frågeställningarna med hjälp av sina omfattande kunskaper, och inte lämnar något åt slumpen för att ge sina argument stadga, händer väsentliga ting: de snabbproducerade och högljutt torgförda kunskaperna kläs av och nya, mångbotnade problem träder i dagen. Man kommer på sig själv med att ibland ha tänkt alldeles för enkelt och känslöstyr.

Men ibland fungerar den mindre väl. Det är främst i de fall då ”tabu” tenderar att bli en synonym för det som den politiska korrektheten vill svartlista. Då är inte ideologin så avlägsen som hårdkoktheten vill signalera. Den genren har sina fallgropar. Nej för resten, genren som sådan är en fallgrop. En gång hade den sin spänst, men numera är den snarast att likna vid den förbittrades sista tillgängliga tjuvnyp. Jag säger alltså inte att Arnstberg trillar ner i denna fallgrop; det vore djupt orättvist. Däremot rör han sig stundom oroväckande nära dess kant. Man hoppas att han därvidlag vet vad han gör och vilka risker han utsätter sig för.

Det är en tjock och innehållsrik bok, detta. Det finns väldigt mycket i den som skulle vara intressant att närmare diskutera. Om utrymme för detta fanns gissar jag att min summering av boken skulle bli kluven, framför allt när det rör argumentationsteknik, ställningstaganden och legitimeringen av dessa. Men det kan mycket väl vara en av författarens avsikter. Här handlar det inte om att stryka medhårs, utan om att problematisera och tvinga fram andra tankar än de slentrianmässiga. Det är gott så. Gott är också det sinnestillstånd som infinner sig när man slutligen slår igen boken: det som följer av att ha fått ta del av en stor mängd kunskap som tidigare var en obekant.

Magnus Berg, Norrköping

Henrik Karlsson: *Det fruktade märket. Wilhelm Peterson-Berger, antisemitismen och antinazismen*. Sekel Bokförlag, Malmö 2005. 205 s. ISBN 91-975222-5-2.

Efter nazisternas maktövertagande i Tyskland skrev den svenske tonsättaren Wilhelm Peterson-Berger (1867–1942), med anledning av firandet av Brahms

100-årsminne, den 7 maj 1933 i *Dagens Nyheter*:

En egendomligt rättvis, grym och spefull slump låter Tyskland fira de två stora musikaliska minnesdagar [Richard Wagner och Johannes Brahms] just det år då det plötsligt störtat ned i ett otroligt och ofattbart barbari.

I samma artikel med titeln ”Johannes Brahms och det nya Tyskland. Tankar till 100-årsdagen” beskriver Peterson-Berger (i fortsättningen förkortad med P-B) händelserna i Tyskland som ett resultat av ett inre förfall, en sterilitet, en kulturell bankrott som har skett genom en sinnessjuk politiks omänskliga ingrepp. I andra recensioner några år tidigare kunde samma tonsättare och musikkritiker dock ondgöra sig över alla ”Jaschor, Sascher, Toschor och Mischor som nu duggar jämt över oss i ett flertal år” och beklaga sig över personer med östeuropeisk och judisk bakgrund som hade flyttat till Sverige. I februari 1929 blev P-B känd över hela Sverige när han hade fått en rak höger av den svensk-judiske tonsättaren Moses Pergament (1893–1977) i protest mot att han hade kallat Pergaments verk *Ganymed* för ”plagiat” och tonsättaren för en ”utländsk parasit” (se bl.a. Henrik Rosengren: *Judarnas Wagner. Moses Pergament och den kulturella identifikationens dilemma omkring 1920–1950*, 2007, s. 13). Antisemitiska uttalanden förekom i ganska många av P-B:s recensioner. Ur dagens perspektiv verkar det som en intressant motsättning: Hur kan en antisemitisk åskådning och en antinazistisk övertygelse gå ihop? Idag kopplas dessa vanligtvis samman. Så borde en antinazist egentligen inte vara antisemit, men en antisemit kan också vara nazist. Karlsson ifrågasätter dessa etablerade kategoriseringar på ett intressant sätt i sin bok *Det fruktade märket. Wilhelm Peterson-Berger, antisemitismen och antinazismen*. Han visar att en och samma person mycket väl kunde inta positioner som idag kan upplevas som motsägelsefulla.

P-B är känd som tonsättare och musikkritiker. Han komponerade operor, symfonier, körmusik, sånger och pianoverk och räknas till en av Sveriges främsta nationalromantiker, trots att han själv inte var förtjust i denna beteckning. Av P-B:s fem operor har enligt förf. endast *Arnljot* överlevt och spelas på sommaren på P-B:s sommarställe på Frösön.

Bokens titel *Det fruktade märket* härrör från P-B:s insats som musikkritiker på *Dagens Nyheter*, där han i 35 år var en inflytelserik skribent. Från år 1900 övergick P-B till att just använda signaturen P-B, som i efterhand

kallades ”det fruktade märket”, eftersom P-B blev känd för sin ofta negativa och dräpande kritik. Vehement försvarade P-B i sina artiklar en personlig musikestetik. Han var även mycket intresserad av filosofi, som spelade en betydelsefull roll i hans uppfattning av judiskhet och nazismen. Han var bl.a. intresserad av Friedrich Nietzsches skrifter och översatte *Also sprach Zarathustra* till svenska och tonsatte den. Andra favoritförfattare, som han själv nämnde i en enkät 1934, var Xenofon, Johann Wolfgang von Goethe, Henrik Ibsen och Heinrich Heine.

Karlssons undersökning är ett bidrag till projektet *Fruktan, fascination, frändskap. Det svenska kulturlivets och vetenskapssamhällets relation till nazism och fascism 1920–1950* vid Lunds universitet. Projektet pågick 2002–2006 och har resulterat i ett antal publikationer. Detta forskningssammanhang har låtit förf. välja ett perspektiv där han koncentrerar sin undersökning på P-B:s ställningstaganden mot nazismen och antisemitismen.

Boken är indelad i fem kapitel. Efter inledningskapitlet undersöker Karlsson vilka lärare som har influerat P-B. Han konstaterar att P-B var djupt influerad av föreställningar om den västerländska kulturens och den nordiska rasens överlägsenhet över andra kulturer och raser och en av ”lärarna” verkar ha varit H. S. Chamberlain och dennes skrift *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*. Boken blev även en grundläggande skrift för nazisternas raslära. Skriftens huvudtanke var att den ”ariska rasen” var hotad av undergång på grund av att den hade blandats med andra ”lägre stående raser”, framför allt den ”judiska rasen”. Därför måste enligt Chamberlain den ”ariska rasen” återigen ”förädlas”. Anammandet av Chamberlains raslära framkommer enligt Karlsson tydligt i P-B:s enda monografi med titeln *Richard Wagner som kulturföreteelse (Wagner als Kulturerscheinung, 1917)*. I denna bok utvecklar P-B en klimatlära med nära koppling till Chamberlain. Läran utgår ifrån att allt organiskt liv på jorden först uppstått på norra halvklotet och därifrån spritt sig söderut mot ekvatorn. Enligt denna teori skulle den ”ljusa” och ”vita mänskorasens kraftöverskott” vara motorn till kulturell utveckling (s. 37). Förf. menar att läsaren av denna bok kan upptäcka att den inte bara handlar om Wagner, utan även om P-B:s föreställning om en hjältegestalt, som den han skapade i sin opera *Arnljot* (texten tryckt 1906, premiär i Stockholm 1910). Så finns det många likheter mellan Wagners *Parsifal* och P-B:s *Arnljot*.

Intressant är de självklara kopplingar som P-B och

många andra anhängare till denna klimat- och raslära såg mellan klimat, ras och konstnärlig skaparkraft. P-B kopplade detta dessutom till region och hemkänsla, han beskrev norra Sverige och Lappland som framtidslandet och samerna som ett energidrivande naturfolk. Denna uppfattning syns även i hans musikaliska skapande, bl.a. i symfonin *Same Ätnam*. Karlsson kopplar dessa idéer mycket riktigt till en hembygds- och rotkänsla som många svenskar vid denna tid strävade efter. I en tid då industrialiseringen och moderniseringen av samhället började ta fart, såg många människor en regional och nationell identitet som en trygghet i tillvaron.

I det tredje kapitlet undersöker förf. P-B:s antisemitism. Han konstaterar att P-B, som många andra under denna period, betraktade judarna som en ras och kopplade dem samman med rotlöshet, modernism och kapitalism. P-B fällde antisemitiska yttranden i ganska många recensioner. De blev mer frekventa under 1920-talet när modernismen fick allt starkare fäste. Modernismen uppfattade P-B som ett ”judiskt, degenererat” fenomen (s. 59). Karlssons undersökning av P-B:s recensioner visar tydligt hur musikestetiska uppfattningar kopplas samman med rasföreställningar. När de musikaliska framförandena inte motsvarade P-B:s musikestetiska ideal, förklarades detta med tonsättarens eller musikerns ”rastillhörighet”, när denne hade judisk bakgrund. Detta tillsammans med en ofta förödande kritik ledde till att P-B av många uppfattades som antisemit. Att tillgripa antisemitiska eller rasistiska uttalanden när musik inte motsvarade de egna estetiska idealen, var ganska vanligt förekommande i 1920- och 30-talens Sverige. Judiskhet och modernism kopplades samman och blev ett hatobjekt för många konservativt inställda tonsättare. P-B är dock ett exempel på en tonsättare som å ena sidan kunde vara kritisk mot judiska tonsättare och musiker, men å andra sidan gärna använde sig av judiska författares verk. Så tonsatte han t.ex. dikter av Oscar Levantin och Heinrich Heine. Som många av hans kollegor umgicks han även privat med judiska kulturpersonligheter. På så sätt visar P-B:s agerande på ett ganska pragmatiskt förhållningssätt gentemot det judiska: när judiska kollegor främjade de egna musikestetiska idealen, var deras judiskhet inte aktuell, men när de producerade ”fel” musik eller yttrade sig negativt om den musik som P-B föredrog, kategoriserades de på ett nedlåtande sätt som judar. Karlsson kallar detta för en form av ”salongsantisemitism”, en beteckning som kan upplevas som bagatelliserande med tanke på P-B:s ibland ganska grova antisemitiska och rasistiska

uttalanden. Men han poängterar att han i enlighet med historikerna Lars M. Andersson och C. Röhl ser denna form för antisemitism som en grund för grövre antisemitiska uttrycksformer med judeförföljelserna och Förintelsen som yttersta konsekvens.

Efter nazisternas maktövertagande 1933 blev P-B:s utfall mot judiska tonsättare alltmer sällsynta. Karlsson tolkar det som att P-B började inse vilka konsekvenser antisemitisk politik kunde få, när han upplevde hur judiska musiker behandlades i Nazityskland. Förf. visar i det fjärde kapitlet hur P-B tydligt avvisade denna politik. Här var P-B förmodligen den första bland de svenska tonsättarna att offentligt ta avstånd från nazitysk raspolitik. I flera artiklar i *Dagens Nyheter* vände han sig mot nazisternas utrensningar, som han beskrev som barbari och som Tysklands nedgång. Intressant är här Karlssons iakttagelse att P-B:s reaktioner mot nazismen uppenbarligen inte i första hand väcktes av den politiska förföljelsen av individer, utan att han framför allt vände sig mot nazisternas ”annekering och förvanskning av det tyska kulturarvet” (s. 105). Så handlar de omnämnda artiklarna också i stor utsträckning om nazisternas feltolkning och missbruk av Wagner, Brahms och Nietzsche.

Det hade varit intressant om Karlsson tydligare hade analyserat de olika uppfattningarna om konstnärskap som fanns vid den tiden, eftersom P-B:s förhållningssätt gentemot judiskhet och nazism så tydligt påverkades av strider kring det ”goda” konstnärskapet. P-B ger uttryck för en idealistisk konstnärssyn. En ”äkta” konstnär i P-B:s mening skulle stå upphöjd över all politik, över det jordiska och vara mer än en vanlig människa. Det visar även P-B:s strävan att höja musiklivets kvalitet, vilket var – som förf. mycket riktigt konstaterar – en kamp för ideal som i verkligheten aldrig kunde uppnås. Karlsson menar att P-B ofta saknade en nutidsförankring, särskilt i sin kritikerroll, trots dennes engagemang i aktuella musikfrågor. Här hade det varit givande om han mer konkret beskrivit vilka föreställningar P-B vände sig emot förutom modernismen, atonalitet etc. Ett exempel på P-B:s motpolar är den svenske tonsättaren Kurt Atterberg (1887–1974) som hade ett ganska pragmatiskt förhållningssätt till konstnärskap och såg konstnären snarare som en slags egenföretagare som skulle kunna leva på sin musik. Det visar även Atterbergs engagemang i tonsättarnas rättigheter. Både P-B och Atterberg påverkades av de snabba förändringarna i musiklivet under 1900-talets första hälft, som t.ex. nya musikstilar och nya spridningstekniker för musik, men de hanterade

dessa på helt olika sätt. Medan P-B ansåg att musik aldrig kunde mätas i pengar och var kritisk mot STIM, strävade Atterberg efter att hitta ersättningsmöjligheter för tonsättare, så att tonsättaren skulle kunna leva på sin konst. Dessa olika åsikter ledde även till olika tolkningar av nazismen. Medan Atterberg tolkade naziregimens musikpolitik som en som skulle ge ”alla” tonsättare stöd oberoende av klasstillhörighet eller härkomst (han verkade dock inte ha noterat att judiska konstnärer och ”oönskade konstnärliga uttryck” uteslöts), fördömde P-B nazisternas musikpolitik eftersom judiska konstnärer avskedades enbart pga. sin ”rastillhörighet” – och ”ras” på så sätt överordnades musikestetiska ideal.

Både P-B och Atterberg ansåg dock att ”god musik” var en sådan som motsvarade tonsättarens nationella ursprung. Här delade de synen på judiska konstnärer, som saknade ett sådant nationellt ursprung, och deras farhågor var att den nationellt producerade konsten kunde översköljas av ”främmande” internationella inflytanden. Ur detta perspektiv kunde nazismens agerande mot modernismen och mot ”främmande” inflytande ses som någonting positivt, eftersom det kunde betraktas som ett skydd av den ”egna” nationella musiken. Så menade P-B t.ex. att någonting ”gott” med nazismen var åtminstone att den ”oskadliggjorde atonalismen och dess koryféer” (s. 124).

Denna koppling mellan konstnärskap och nationell identitet skilde sig från ytterligare en uppfattning, nämligen att ”god” musik inte nödvändigtvis behövde uttrycka nationell tillhörighet, utan att musik och konst egentligen var universella värden och inte beroende av en nationell tillhörighet. Denna åsikt var vanlig bl.a. hos många judiska konstnärer. En känd representant är den tidigare nämnde tonsättaren Moses Pergament (1893–1977). Henrik Rosengren konstaterar i sin avhandling, att Pergament visserligen var influerad av dåtida nationalistiska rasföreställningar och såg konstnärskapet i viss mån som en produkt av nationell påverkan och ”rastillhörighet”, men han betraktade dessa kategorier som en miljöprodukt och inte som ett biologiskt arv. På så sätt var kategorierna föränderliga och inte förutbestämda.

Det är intressant att observera att den filosofiskt intresserade och beläste P-B, som dessutom hade anammat mycket av det dåtida rastänkandet, var kritisk mot nazistisk musikpolitik, medan den mer pragmatiska och filosofiskt ganska ointresserade Atterberg, som sällan talade om ras i sina texter, stödde naziregimens musikpolitik. Jag menar att det även var deras olika syn på

konstnärskap som ledde till deras ageranden.

Karlssons genomarbetade och mycket intressanta studie dekonstruerar på ett utmärkt sätt de inledningsvis beskrivna motsättningarna mellan etablerade kategoriseringar, som ”nazist”, ”antisemit” och ”antinazist”, genom att illustrera inom vilka kontexter dessa kategorier uppstod. Han visar hur höga konstnärliga ideal både kan leda till antisemitism och antinazism.

Den svenska musikforskningen har varit ganska sent ute med att granska det svenska musiklivet och olika aktörers förhållningssätt mot antisemitismen och nazismen. Henrik Karlssons bok ger en utmärkt inblick i denna problematik och är ett viktigt bidrag till denna forskning.

Petra Garberding, Södertörn

Orienten i Sverige. Samtida möten och gränssnitt. Simon Ekström och Lena Gerholm (red.). Studentlitteratur, Lund 2006. 329 s. ISBN 978-91-4401-612-2.

Den forskning som idag bedrivs i Sverige om personer med ursprung i Mellanöstern präglas av en neo-orientalism som är värre än den orientalism som Edward Said en gång beskrev. Antropologen Annika Rabo funderade över detta vid en konferens i Göteborg om *IMER forskningens villkor, brytpunkter och framtid* 2006. Hon exemplifierade genom att resonera kring en lång rad av etnologiska arbeten som sedan 1990-talet har handlat om ”orienten” och om personer från ”Mellanöstern”. Med i hennes genomgång finns allt från Magnus Bergs avhandling *Seldas andra bröllop* till det vid etnologiska institutionen i Stockholm pågående projektet *Orienten i Sverige* (undertecknad nämndes också). Rabo menar att dåtidens orientalisterna studerade språk, kultur, religiösa seder och reste runt i länderna de beskrev. Neo-orientalisten intresserar sig enbart för vad som sker med ”orientalen” när den väl kommit inom Sveriges gränser. Forskningen bär därmed en nationell kapp som är för snäv.

Med denna kritik i minnet började jag läsa antologin *Orienten i Sverige. Samtida möten och gränssnitt* som har Simon Ekström och Lena Gerholm som redaktörer.

Postkoloniala teoretiker som Edward Said, Homi Bhabha, Stuart Hall, Uma Narayan och Gayatri Spivak har lärt oss att se med misstänksamhet på alla försök att fånga in verkligheten med hjälp av före-

ställningar om annorlundahet eller kulturellt avstånd. Snarare än att ställa upp förenklade utsagor om oss och de andra borde vi röra oss bort från de enkla dikotomierna. Mot en sådan bakgrund skulle titeln på den här boken, *Orienten i Sverige*, kunna läsas som ett nymornat påstående om att en avlägsen och annorlunda Orient kommit till Sverige. Det skulle alltså kunna förstås som ett oblygt, naivt eller bara missriktat försök att befästa den typ av skillnads-skapande som Said och andra så länge velat fästa uppmärksamhet på. Detta har inte varit vår föresats (Ekström 2006:14).

Så var det sagt. Boken har inte som syfte att beskriva och analysera Orienten och orientalens liv i Sverige. Utgångspunkten är istället att de föreställningar som finns om ett enhetligt, avgränsat och definierbart Sverige och ett lika enhetligt Orienten utgör villkor som olika personer måste förhålla sig till. Föreställningar om Sverige och det svenska liksom om Orienten och det orientalska *gör* således något med människor. Människor kan inte bara avfärda detta faktum, utan tvingas gång på gång att förhålla sig till andras föreställningar om dem och vice versa. I möten mellan personer med olika bakgrund kommer allt från Tusen och en natts sagolika beskrivningar till medias grovt huggna beskrivningar av islam och muslimer upp till ytan och problematiseras. Likaledes utgör stereotypa föreställningar om blonda svenska flickor, frigjord sexualitet, fördomar och stark tilltro till mediala och av vetenskapen fastställda synsätt och förklaringar om skillnader mellan olika kulturer och religioner minst sagt genomslagskraftiga ingredienser i människors vardag. Antologins syfte är att göra oss medvetna om detta och samtidigt tillhandahålla redskap och beredskap för att genomskåda och rucka på det förgivettagna och förstå att ett vi och ett de aldrig är på förhand givna.

Skribenterna menar att antologin vänder sig till personer som ännu inte givit sig i kast med att kritiskt fundera över vare sig Orienten eller orientalismen (Ekström 2006:16). Introduktionen blir därmed en genomgång av vad orientalism står för, men också postkoloniala perspektiv och Sveriges del i en rasistisk och kolonial historia. Introduktionen är inte lätt att ta sig igenom och den var säkert inte lätt att skriva heller. Som skribent och forskare måste man vrida sig som en mask för att inte trampa i redan kända fällor, som orientalism, reproduktion av stereotyper, bekräftande av maktordningar och dikotomier.

Efter att ha krånglat sig igenom introduktionen får läsaren sedan ta del av kritiska analyser av hur människor förhåller sig till och hanterar makt i samspel och möten med varandra. Kapitelförfattarna är i allra högsta grad delaktiga i detta och levandegör sina egna föreställningar, möjliga positioner och eventuella maktrelationer i förhållande till dem som studeras. Kapitlen präglas av självreflexivitet och tydliggör det faktum att ingen står fri från de kulturella, sociala, ekonomiska, sexuella, religiösa villkor som boken behandlar. Jenny Ask skriver t.ex. i sitt kapitel om muslimska kvinnors berättelser om moderskap, dotterskap och sexualitet.

Kanske blir det extra viktigt att presentera sig så som Ayse gör inför en infödd "svensk" kvinna och forskare? Flera gånger har jag frågat mig vad jag representerade för Ayse under vårt möte. Antog hon att jag betraktade henne som en mamma som förtrycker sin dotter. Antog hon att jag var, eller såg på mig själv som, en svensk, frigjord och jämställd kvinna långt borta från alla former av patriarkala ordningar (Ask 2006:203).

Citatet är ett exempel på hur antologins författare, liksom kapitlens olika personer i form av gymnasietjejer, iranska män, moskéguider, lärare, magdanserskor och mediadebattörer, tvingas vrida och vända sig i glappet mellan den egna uppfattningen och omgivningens. Det är intressant, och efter att ha läst nästan hela antologin slås jag av att det främst är *en* blick och ett tolkningsföreträde som dominerar och som jag lär känna och det är hur postkolonialt och kulturvetenskapligt skolade forskare tolkar och förstår världen.

Men, och det är etnologins styrka, författarna låter inte teorier styra och dominera texterna utan empirin får utrymme och en rolig, fascinerande och även sorglig verklighet beskrivs där alla kan känna sig hemma och bli berörda. Författarna för läsaren in i en rad olika miljöer och möten som känns levande och relevanta. I David Gunnarssons kapitel om guidade turer i moskén på Södermalm i Stockholm får läsaren stifta bekantskap med en skarpsinnig analys av det som sker men också med kunniga guider och vetgiriga besökare. Gunnarsson visar t.ex. hur svår balansgången är för guiderna, mellan att svara politiskt korrekt, spontant, rationellt eller fördomsfullt. Han återger hur en av de välartikulerade och pålästa guiderna på en förfrågan angav två förklaringar till varför inte kvinnor kan bli statsöverhuvuden. Den ena är att kvinnor har PMS (premenstruella besvär),

och det andra handlade om kvinnors förmåga att bryta ihop (Gunnarsson 2006:164). Guiden har säkert läst på om denna förklaring som ju knappast är unik. Men som läsare hajar man till inför påståendet på grund av att guiderna i andra sammanhang tycks anstränga sig för att hitta för publiken passande och icke-stötande förklaringar.

Likaledes blir man välbehövligt påmind om föreställningars komplexitet (och vår aningslöshet) i Maria Bäckmans kapitel *Blond. Omförortens andra*. En av kapitlets huvudrollsinnehavare, gymnasieeleven Tiina som bor i Stockholmsförorten Bergby, kan efter ett besök hos en vänklass i Djursholm chockat konstatera att en kille där inte visste vad en fyrrummare var. Killens egen berättelse om villa med biljardrum och bibliotek fyllde henne och hennes kompisar med visshet om att barn och unga i Djursholm lever mer skyddat och utan erfarenhet av vanliga människors liv än de någonsin föreställt sig. Bäckman analyserar Tiinas och de andras erfarenheter av att leva som (blond) minoritet i en förort och hamnar i en diskussion om hur etnicitet, klass och kön utgör villkor som hon inte riktigt föreställt sig. Lojalitet med förortens klasskamrater bryts mot det faktum att dessa tjejer är stigmatiserade på grund av sin blonda svenskhet med allt vad det innebär och att de har allehanda strategier för att dölja och kamouflera sig. Den status som annars tillskrivs personer från majoritetssamhället tillfaller alltså inte dessa tjejer.

Trots titel och introduktion så handlar antologin faktiskt väldigt lite om Orienten, utan snarare om människors strategier och taktiker i ett samhälle präglad av mångfald. De olika kapitlen gör läsaren medveten om maktrelationer, föreställningar och möjliga positioner som skär både vertikalt och horisontellt genom familjer, släkter, vänner, samhällen, arbetsplatser, religiösa rum och som vida överskrider en orientalistisk diskurs. Frågor om kön, klass, etnicitet, religion och sexualitet behandlas och analyseras och det är egentligen endast i ett par bidrag som det blir relevant att tala om orientalism. Det är i Karin Högströms kapitel om orientalisk dans och i Shahrām Khosravīs kapitel om manlighet i exil.

Högström är den enda som i viss mån avviker från det post- (koloniala)strukturalistiska teoretiska ramverket när hon analyserar orientalisk dans och kvinnors utövande av det utifrån Goffmans begrepp *frontstage* och *backstage*. Hon hamnar då i en diskussion om möjliga sätt att hantera omgivningens blickar och förväntningar genom att aktivt skilja på olika situationer och miljöer. Magdansösen Ylva sätter t.ex. en gräns mellan sig själv

som person och den i omgivningens ögon förföriska dans hon utför: ”... jag bjuder bara ut min dans, inte mig själv”, säger hon i en intervju.

Antropologen Sharam Khosravīs kapitel ligger närmare ett stereotypiserande och generaliserande språk än de andra i antologin. Samtidigt som Khosravi gör upp med och medvetandegör läsaren om stereotypa föreställningar och rasifierande, sexualiserande blickar framstår de som förhåller sig till detta som tämligen stereotypa när Khosravi lite anspråkslöst skriver om ”iranska mäns” erfarenheter. Vilka dessa iranska män är, vad de har för erfarenheter och bakgrund eller när han talat med dem är höljt i dunkel.

Ann Runfors diskussion om vad som sker i mötet mellan lärare, föräldrar och elever inom ramen för skolan handlar snarare om occidentalism. Runfors beskriver liksom de andra blickar, föreställningar och villkor, men utgår från normen, majoriteten, den överordnade, den som betraktar, i sin diskussion om skolans grundläggande värde, frihet. Idealet om frihet och att skolan ska bidra till att elever utvecklas till ”oförhindrade jag” måste ses som en del i ett sammanhang. Frihet och tron på att individer kan stå över och utifrån betrakta kultur, religion, normer och så vidare är i sig tvingande eller förhindrande synsätt. I etnologisk anda handlar det om att se och erkänna att också det som man själv står för och bär upp i form av normer och värderingar skulle kunna beskrivas i termer av kultur.

Problemet, som egentligen samtliga kapitel berör, är att vissa ideal och praktiker framstår som transparenta, självklara och överordnade. De bärs upp av dominerande grupper i samhället och framstår som allmängiltiga. I kontrast finns det sedan andra ideal och praktiker som avviker från det allmängiltiga och normgivande och det måste på ett eller annat sätt hanteras. Ofta leder hanteringen till stigmatisering, underordning, utstötning osv. I mer konkreta ordalag skulle det kunna betyda att elever i skolan som inte ses som fria eller oförhindrade enligt normen, utan som bundna av kulturella och religiösa föreställningar, på olika sätt särbehandlas, upplevs som sämre, misslyckade, bristfälliga och som personer som måste kompenseras. Bristen på erkännande av kulturell och religiös bakgrund är på så sätt länkat till sociala och ekonomiska faktorer. Genom att erkänna att även normen, det som tycks allmängiltigt är bundet av kulturella, ideologiska och religiösa föreställningar (och annat) blir det möjligt att också ifrågasätta normens existensberättigande och framför allt dess dominans över andra sätt att se på livet. På så vis kan man undvika att naturalisera

över- och underordningar. Till det arbetet bidrar denna antologi med många konkreta exempel.

Avslutningsvis, är Rabos farhågor och kritik befogad? Visst är det en brist i förståelsen att inte ta del av intervjupersonernas bakgrunder, språk, kulturer och religioner på ett mer gediget sätt. Frågor om uppfostran, moderskap och vad de intervjuade personerna ”verkligt” tycker skulle hamna i ett annat ljus om vi kände till mer om deras kulturella bakgrunder. Vi får i boken veta mycket om föreställningar och positionering och lite om vad som ligger bakom alla våra föreställningar och antaganden om verklighetens beskaffenhet. Varför är det så? Bryr vi oss inte längre om betydelsen av kultur, språk och religion? Vågar vi inte längre ställa oss frågan varifrån olika personer kommer, vad de bär på i form av språk, kulturella vanor, praktiker och religiösa övertygelser?

Svaret finns i Simon Ekströms avslutande kapitel där han benar upp olika dimensioner av förhållningssätt till kultur genom att studera debatten kring mordet på Fadime Sahindal. Än en gång får vi ta del av alla problem begreppet kultur för med sig i form av hävdande av skillnad, essentialisering och rangordning och den ständigt överhängande risken att erkännande av kulturella skillnader leder till rasism och diskriminering.

Nu tillhör jag dem som tror på kulturella skillnader och på att det av den anledningen är viktigt att dekonstruera hur begreppet kultur används i olika sammanhang för att inte hamna i rasist/diskrimineringsträsket utan istället kunna göra något konstruktivt. Vidare tror jag på bokens idé och den famnas kanske bäst av just Runfors tanke om att genomskåda uttryck för kulturell dominans och hur det skapas och etableras i processer som trycker ned vissa och lyfter upp andra. Vill vi förändra och sträva efter jämlika/jämställda villkor är det viktigt att såsom antologins författare rucka på väl etablerade och dominerande föreställningar om Orienten, orientalen, Sverige, svensken, men också om kön, klass, etnicitet, religion och sexualitet i en vidare bemärkelse.

Kristina Gustafsson, Halmstad

Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (red.). Gidlunds bokförlag, Hedemora 2006. 284 s., ill. ISBN 91-7844-376-8.

En ny antologi om män och manligheter; vad spännande! Tänkte jag, inte. Tyvärr. Antologier är, vilket många

anser, en problematisk bokgenre. Det blir allt för ofta lite krystade försök att knyta samman mer eller mindre disparata artiklar. Ett enkelt sätt att bli publicerad, har jag hört mer än en gång. Och om ämnet män och manligheter (i Norden) finns det redan en hel radda med antologier. Behövs det verkligen en till? Ja, som läsaren märker var det med blandade känslor och inte så lite skepsis jag tog mig an uppdraget att recensera nämnda bok.

Det övergripande syftet med antologin, står det på baksidan, ”är att förstå de processer, som har format de nordiska ländernas manligheter vid övergången till det moderna”. Författarnas utgångspunkt är att ”moderniteten medförde grundläggande förändringar i förståelsen av det manliga, och detta är nära kopplat till grundläggande samhällsförändringar som industrialisering, urbanisering och rationalisering. Nya tolkningar av manlighet skapades, samtidigt som äldre ideal stöptes om. Nya manlighetsideal bidrog till att forma de nordiska länderna, så för att förstå ’det nordiska’ krävs en förståelse av manligheten”. Inte heller dessa formuleringar ökade min entusiasm. Är det verkligen klokt att tillskriva manligheten en sådan betydelse? Min första tanke var att författarna lite väl mycket hade sneplat på Michael Kimmels bok (som är långt ifrån den enda med samma tema) *Manhood in America* och att man nu ville göra samma sak i en nordisk kontext, dvs. sätta likhetstecken mellan historien om manlighet och samhället. När man i inledningen dessutom skriver att ambitionen med boken är att presentera en ny modell för förståelsen av manlighet och för detta ändamål även lanserar ett nytt begrepp för att förstå män i Norden – omanlighet, som ett alternativ till den australiensiska mansforskaren R. W. Connells begrepp hegemonisk maskulinitet, då måste jag erkänna att mitt motstånd mot boken ökade än mer. Vad är detta? Vill författarna på fullt allvar använda genusforskningen för att mäta sin akademiska potens i en (maskulin) kamp om vem som har den bästa teorin?

Inledningen motsäger inte det första intrycket jag fick. Men bilden nyanseras ändå något för här förs en gedigen diskussion där antologins författare på ett förtjänstfullt sätt placerar in sig själva och förhåller sig till det nu mer väletablerade fältet mansforskning. Här får man sig till livs en väl balanserad diskussion kring förtjänster och problem med just mansforskningen, både den internationella och den nordiska. Fokus i diskussionen ligger på argumenteringen för behovet av en ny teori som passar bättre för de manligheter som vuxit fram i just Norden. Med hänvisning till slagordet ”det person-

liga är politiskt” och efter en diskussion kring vikten av att uppmärksamma synen på karaktär för att förstå manlighet lanseras så begreppet omanlighet. Författarna menar att det är en bra metod för att knyta samman personliga upplevelser med strukturella dimensioner. Och det är något jag måste hålla med om låter som ett vällovligt syfte. Men jag känner mig ännu inte riktigt övertygad, för diskussionen förs i princip uteslutande kring män och manlighet. Kön uppstår i relationer, men inte uteslutande i relationer mellan män, utan alltid inom ramen för en kontext där såväl män som kvinnor agerar. Detta faktum underkommuniceras i inledningen. Men det kanske är en oberättigad kritik, tänker jag. Det är ju trots allt en bok om män och manligheter. Syftet är ju också uttalat att lansera en ny teori om just manlighet. Kritiken, beslutar jag mig för, sätts därför på undantag tills dess tillämpning har granskats.

Boken är uppdelad i sammanlagt åtta kapitel. I de tre kapitel som följer på inledningen behandlas tre av undersökningsperiodens manliga huvudgrupper: den borgerliga mannen, bonden och arbetaren. I resterande fyra kapitel undersöks hur former av manlighet och omanlighet har förhållit sig till faderskap, sexualitet, våld och jämställdhet. Samtliga kapitel handlar om maskulinitet vid det modernas genombrott i Norden, under åren 1840 till 1940.

Förste man till ”rakning” är Borgaren. Denna manlighet sammanfattas med hjälp av själva dess fundament, karaktären. Karaktärsbegreppet, menar författaren, är så pass luddigt att det under hela undersökningsperioden, även om innehållet i begreppet skiftade över tid, fungerade som själva den formel vilken inneslöt de goda borgerliga männen i ”broderskapet av Riktiga Män”. Och genom hela kapitlet är verkligen broderskapet det som synas i sömmarna. För liksom de borgerliga männen gjorde runt förra sekelskiftet så utesluts även här kvinnorna. Min inledande skepsis bubblar därför upp igen, och när jag läst följande rader: ”många borgerliga män såg verkligen hemmet som en central plats för förverkligandet av sin manlighet”, som andas hopp om att en diskussion kring relationen mellan könen ska följa, men omgående inser att denna möjlighet ignoreras, då är jag övertygad om att min recension kommer att bestå i en brutal sågning. För jag hävdar bestämt att världen inte är betjänt av fler studier av uteslutande män. Ska vi uppnå jämställdhet måste *relationer* mellan könen uppmärksammas. Mansforskning var det ämne jag disputerade i och dess ambition handlade inledningsvis om att uppmärksamma att även män är könsvarer. Det

var naturligtvis viktigt då att fokusera män. Men när den poängen väl förts fram och de tankarna etablerats, då måste det viktiga arbetet ta vid. Och det handlar, enligt mig, om att undersöka hur man kan arbeta för jämställdhet och alltid om att koncentrera sig på relationer mellan män och kvinnor. Så *om* antologin hade avslutats efter diskussionen om borgerligheten, då hade jag inte varit nådig. Jag har sysslat med annat sedan min disputation och har inte hållit mig speciellt uppdaterad på fältet mansforskning. Därför är jag glad att jag inte slutade läsa, även om jag trodde att mina värsta farhågor skulle besannas. För antologin som helhet, måste jag tillstå, kan betraktas som både en upprättelse av genren antologi och som en indikation på att mansforskningen kan vara såväl viktig som jämställdhetsbefrämjande.

Boken består inte alls av disparata och ihopafsade artiklar i avsaknad av röd tråd, tvärtom. *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940* är en genomarbetad och gediget sammanhållen diskussion, en helhet. Möjligen kan man resa invändningar mot blandningen av språk (tre av artiklarna är skrivna på norska), men vid närmare eftertanke vill jag istället hävda att detta är en styrka, ett led i arbetet med att öka den kritiska massan inom den nordiska akademien. I en tid när engelskan nästan håller på att ta över är det viktigt att värna om våra nordiska språk och att som den självklaraste sak i världen blanda texter på svenska och norska i en antologi är därför lovvärt. Hänvisningarna som inte görs på ett konsekvent sätt ser jag som en randanmärkning och tas upp här mest eftersom antologin i övrigt är så pass genomarbetad.

Antologins jämställdhetsbefrämjande aspekter, dess bråkande med den manliga hegemonin är ett tema som sakta kryper sig på läsaren, vilket är något jag även har försökt spegla i recensionen genom att låta resenemanget följa mina tankar om boken så som de föll sig under läsningen. I artikeln som följer på borgerligheten behandlas bonden och i det kapitlet är det inte alls någon könssegregerad miljö som analyseras, här visas tvärtom tydligt vilken roll kvinnorna hade i skapandet av denna manlighet. Här framträder bilden av en manlighet som skapas i relation till såväl andra manligheter som kvinnor. Ålder, klass och arbetsuppgifter används här som analytiska ingångar för att visa att manlighet inte är något i sig själv utan alltid skapas i relationer. Samma sak gäller även nästa kapitel som ägnas åt arbetare, vilka beskrivs med hjälp av en intressant kritisk läsning av tidigare forskning. Könsaspekten som sällan har behandlats i denna forskning utnyttjas här på ett förtjänstfullt sätt.

Kommen så här långt i läsningen av boken hade min inställning till dess innehåll förändrats betydligt, i positiv riktning. Min enda kvarvarande tveksamhet var att detta intryck möjligen kunde bero på att författarna till dessa två kapitel var kvinnor, vilket i så fall (hemska tanke) kunde indikera att det krävs en kvinnlig blick för att se manlighet som något kontextuellt skapat. Men denna sista kvarvarande tveksamhet förbyttes strax till entusiasm när jag läste nästa kapitel, om fäder. Det är skrivet av en man. Och här lanseras, via en litteraturstudie av skildringar av män som just fäder, en helt annan bild än den gängse. Här beskrivs en manlig närvaro i hemmet. Manlighet beskrivs till och med som något helt avhängigt av familjen, och det gäller även människens funktion i offentligheten som författaren menar inte går att skilja från familjen. Den kanske mest häpnadsväckande och utifrån jämställdhetssynpunkt mest glädjande diskussionen som förs i antologin är diskussionen i detta kapitel om hemmafödslar. Författaren lyfter här fram ett viktigt material som visar att män i Norden under den period boken behandlar i hög grad var närvarande vid födslarna. Jag hade t.ex. ingen aning om att det var ett så pass utbrett fenomen att kvinnor i Norden födde barn sittande på sina mäns lår! Möjligen kan detta bero på att just faderskapets historia under tiden mellan 1840 och 1940, enligt författaren, fram till nu varit ”fullständigt understuderad”. Och det gör naturligtvis antologin än mer läsvärd.

Resterande tre kapitel, om sexualitet, våld och avslutningsvis jämställdhet, bekräftar ytterligare det positiva intrycket. Antologin som helhet är således väl genomarbetad, intressant och framförallt viktig.

Även om jag är skeptisk till alla former av akademiska strider om vem som har det bästa analytiska redskapet, och därför fortfarande förhåller mig kritisk till den emfas som i inledningen läggs på argumenteringen mot andra sätt att forska om män och manlighet i allmänhet och mot Connells hegemoniska manlighet i synnerhet, så måste jag ge författarna en eloge för deras konsekventa användning av begreppet omanlighet. För det är ju det som alltid är det viktiga, hur man *använder* sina vetenskapliga redskap, och det hoppas jag framgår av resonemanget ovan att antologiförfattarna gör på ett högst förtjänstfullt sätt. Antologin är därför angelägen och pekar dessutom framåt. Författarna visar att mansforskningen har viktiga insikter att förmedla och bekräftar även att man lyckats ta ämnet ett steg vidare. Jag ser fram emot att följa den fortsatta utvecklingen, och kän-

ner även att det finns en plats för mig inom fältet mansforskning. Kul!

Eddy Nehls, Vänersborg/Stenkullen

Martin Dribe: *Liv och rörelse. Familj och flyttningar i 1800-talets svenska bondesamhälle*. Gidlunds, Hedemora 2003. 188 s., ill. ISBN 91-7844-641-4.

Det förindustriella samhället, inte bara det svenska, har länge betraktats som oföränderligt och stabilt, ett samhälle där människor föddes och dog på samma plats. Geografisk omflyttning kom först med industrialiseringen och urbaniseringen under andra hälften av 1800-talet. De senaste decenniernas forskning kring västerländska förindustriella samhällen har emellertid visat att det fanns en stor geografisk rörlighet bland befolkningen. Sverige är inget undantag härvidlag. Ekonomihistorikern Martin Dribes bok *Liv och rörelse. Familj och flyttningar i 1800-talets svenska bondesamhälle* ger ytterligare belägg för en relativt omfattande lokal migration i det förindustriella samhället, belägg som han hoppas skall avliva myten om detta samhälles stabilitet, oföränderlighet och orörlighet. Han har analyserat flyttningsmönster i fyra landsbygdsförsamlingar i västra Skåne vid mitten av 1800-talet: Hög, Kävlinge, Halmstad och Sireköpinge belägna mellan Lund och Helsingborg. Materialet är huvudsakligen hämtat från Skånes Demografiska Databas och består av familjerekonstruktioner, som länkats till mantalslängder. De fyra församlingarna skilde sig åt vad gäller ägandestrukturen. Hög och Kävlinge dominerades av skatte- och kronojord, Halmstad och Sireköpinge av frälsejord. Den sociala strukturen förändrades endast marginellt under perioden 1830–1860, men den fortgående hemmansklyvningen och en ökande andel småbönder lämnade tydliga spår efterhand.

Dribe konstaterar att teorier om migration länge var fokuserade på själva beslutet att flytta. Senare tids teorier har dock tagit upp orörligheten, varför människor stannar kvar, trots att det finns ekonomiska fördelar med att flytta. Detta förhållande anses hänga samman med att man har investerat i olika färdigheter och tillgångar som är specifika för den plats där man befinner sig. Detta utgör vad man skulle kunna kalla plats-specifika tillgångar. Sådana är svåra att ta med sig när man flyttar. Detta tycks ha haft betydelse för den lokala migrationen. Även tillgången på eller avsaknaden av sociala nätverk har betydelse för beslutet att flytta eller inte.

Förklaringarna till flyttningar måste därför i första hand sökas i lokalsamhället, inte i skillnader mellan regioner eller sektorer i löner, sysselsättningsmöjligheter, befolkningstillväxt eller liknande. Här bör påpekas att de teorier som Dribe presenterar saknar genusperspektiv. De fokuserar på den manliga arbetskraften, vilket dock inte diskuteras närmare av honom.

Dribe menar att man kan söka två huvudsakliga förklaringar bakom det lokala flyttningsmönstret i det förindustriella samhället. För det första kunde en flyttning ske som en följd av att man ville förbättra sin situation genom att förvärva en egen gård eller att gå från att vara frälsebonde till att bli skattebonde, från daglönare till torpare. Här handlade det alltså om en önskan att avancera socialt och/eller ekonomiskt. För det andra kunde en flyttning orsakas av vad förf. kallar ekonomisk stress såsom arbetslöshet, förlust av gård, gatehus eller torp. Även demografisk stress, t.ex. om familjeförsörjaren dog, kunde orsaka flyttningar. Här talar förf. om stress och stresshantering, ordval som ter sig aningen anakronistiska, även om poängen blir tydlig.

När det gäller flyttningar på den svenska landsbygden måste man komma ihåg att det alltsedan medeltiden fanns ett regelverk som påverkade människors möjligheter att flytta. Rätten att vägra inflyttning avskaffades först 1847. Det fanns således relativt stora formella möjligheter att hindra vissa grupper av människor att flytta in i en socken. De människor som saknade laga försvar, ”de försvarslösa”, var personer som varken var besuttna eller hade någon godkänd sysselsättning.

Det institutionella ramverket (regler som kontrollerade tiggeri och lösdriveri samt senare försvarslöshets-systemet) kunde tvinga personer, som inte hade en trygg försörjning, att ta tjänst. Dessa regler begränsade antalet barn som bönder hade rätt att ha hemma, vilket syftade till att öka utbudet av arbetskraft. Fattigvårdsförordningen utgjorde dock en flyttningsbegränsning. Godsherrar kunde också genom kontrakt påverka både in- och utflyttningar till socknen. Flyttningsattester utfärdades av prästen och innehöll många uppgifter som gjorde att den inflyttade kunde kontrolleras av sockenstämman och ansökan avslås om personen var mindre bemedlad. Det är svårt att säga hur flyttningarna påverkades i praktiken av dessa restriktioner.

Det flyttningsmönster som framträder kan sägas vara typiskt för det nordeuropeiska förindustriella jordbruks-samhället, som dominerades av små hushåll. Barnen flyttade hemifrån innan de gifte sig och tillbringade en tid som dräng eller piga i ett främmande hushåll. De

besuttnas barn var oftare tjänstefolk under en kortare tid än de obesuttnas. Att vara tjänstefolk var en fas i livet snarare än en socialgruppstillhörighet. Efter giftermålet återvände man till sin tidigare socialgrupp. Senare under 1800-talet förändrades detta mönster och man kunde bli tvungen att stanna som piga eller dräng hela livet. Omflyttningen bland tjänstefolket var omfattande och man flyttade varje år. Även människor som var gifta kunde flytta, men inte lika ofta.

Barns flyttningar hemifrån utgjorde en betydande del av flyttningarna i det förindustriella samhället, vilket är intressant att studera i sig. Ytterligare ett skäl, som Dribe anger, för att studera barnens flyttningar närmare, är att de utgjorde en betydelsefull del av hushållets arbetskraft. Deras flyttningar var därför kopplade till hushållets funktion som produktionsenhet. Socioekonomiska, geografiska, institutionella och kulturella faktorer tycks i hög grad ha varit avgörande för flyttningarna. Här finns tydliga skillnader mellan städer och landsbygd. Barn i städerna stannade hemma tills de gifte sig, men arbetade utanför hemmet. Detta var det normala mönstret i Nordvästeuropa.

Barnen på landsbygden flyttade i de övre tonåren till en miljö som var mycket lik den de kom från och de arbetade som tjänstefolk fram till dess att de gifte sig i trettioårsåldern. Pojkar flyttade hemifrån något tidigare än flickor, annars syns relativt små skillnader mellan könen i flyttningsmönstren. Här ställer man sig frågan om de skillnaderna som fanns hade med arbetsdelningen att göra, om det t.ex. berodde på att flickor fick ta hand om småbarnen i hushållet, vilket pojkar inte gjorde. Denna fråga diskuterar förf. emellertid inte. Han konstaterar att det fanns vissa skillnader mellan olika sociala grupper. Barn till besuttna bönder stannade oftare hemma tills de gifte sig än barn till obesuttna, vilket förmodligen speglar den högre efterfrågan på arbetskraft i de besuttna hushållen. Dock var kvinnor i gruppen obesuttna mera benägna att stanna hemma tills de gifte sig. Möjligen berodde det på att de skötte hushållet sedan modern dött. Dribe gör här ett antagande, men tycks inte ha gått på djupet i källmaterialet för att försöka finna svaren. Av materialet bör annars framgå om t.ex. modern i en familj dött.

Dribe menar att de generella teorierna i stort sett är tillämpbara när det gäller barns flyttningar hemifrån. Emellertid påpekar han att det finns speciella faktorer att ta hänsyn till i ”det här specifika fallet” (s.74), som han uttrycker det, såsom synen på barndomen och barndomen som begrepp, något som dock ligger utan-

för hans studie. Detta påpekande ter sig lite märkligt. Först framhåller han att det finns särskilda faktorer att ta hänsyn till, sedan avfärdar han dem med att de ligger utanför ramen för hans framställning. Kanske rör det sig om en olycklig formulering. Oklart är påpekanget under alla förhållanden.

Dribe för resonemanget vidare genom att hänvisa till traditionell neoklassisk migrationsteori, där beslutet att flytta ses som resultatet av en strikt individuell nytto-maximering. Primärt är det inte en fråga om man skall flytta utan när. Till fördelarna att bo hemma hör t.ex. värdet av mat och husrum, eventuell inkomst, utbildning och sysselsättningsmöjligheter. På kostnadssidan ligger de eventuella intäkter man går miste om genom att inte flytta. Den aktuella teoribildningen har vidareutvecklats på olika sätt, bl.a. genom att fästa ökad uppmärksamhet vid familjens inflytande på beslutet. Här hävdas att i de fall individens och familjens intressen skiljer sig åt, får individen underordna sig familjen. Sådana var förhållandena sannolikt också i det förindustriella samhället, menar Dribe. Individen fick underordna sig kollektivet. När man skall förklara beslut om flyttning hemifrån, måste således såväl individens som familjens roll och intressen beaktas.

Under 1800-talet förändrades familjens roll gradvis, vilket påverkade barns flyttningsmönster. Nya institutioner gjorde det lättare att hantera osäkra situationer även utanför familjen, t.ex. genom offentliga välfärdsinstitutioner som pensionssystem, arbetslöshets- och sjukkasor samt den förbättrade kapital- och försäkringsmarknaden. Familjens roll minskade, skriver Dribe. Här smyger sig ännu en gång ett anakronistiskt språkbruk in och det utan att Dribe visar att han är medveten om det.

Dribe konstaterar att familjers flyttningsmönster liknar det som gäller för andra grupper i samhället. Rörligheten var omfattande, men det var fråga om korta avstånd och endast undantagsvis lämnade man jordbrukssektorn. Effekterna av flyttingarna var därför begränsade vad gäller befolkningsfördelning och utbyte av arbetskraft. Äldre familjer var generellt sett mindre rörliga än yngre, besuttna bönder och småbönder mindre rörliga än obesuttna. Ett socialt nätverk i församlingen innebar att man var benägen att stanna kvar i högre grad än annars. Inhysesfamiljer var vidare rörligare än andra familjer, äldre ensamma kvinnor undantagna. Analysen understryker betydelsen av den specifika familjesituationen för beslutet att flytta. Flyttning var en naturlig del av livet även för familjer, inte bara för unga, i det förindustriella samhället.

I det näst sista kapitlet diskuterar Dribe flyttning som ett sätt att hantera det han kallar ekonomisk och demografisk stress (se ovan). Han konstaterar att familjer som saknade jord var mest utsatta för sådan stress. Flyttingar till höglöneområden ökar i antal först efter det att skillnaderna i levnadsstandard börjat utplånas. Detta förklaras av förf. med att man inte hade råd att flytta tidigare.

Förutom barns och familjers rörlighet, diskuterar Dribe tjänstefolkets flyttingar. En dräng eller piga i åldersgruppen 15–30 år flyttade cirka åtta gånger. Förklaringarna är andra än de gängse och den grundläggande förklaringen ligger i den lokala ekonomins funktionssätt. Den långt drivna arbetsfördelningen (och här är det inte könsarbetsdelningen som åsyftas) på de större gårdarna samt skillnader i lön och status gjorde att en flyttning till en annan arbetsgivare kunde förbättra ens situation. Dribe menar att det också fanns en vilja från ungdomars sida att träffa nya människor för att underlätta sökandet efter en giftermålspartner. Konflikter med husbondefolk, dåligt kosthåll och liknande kunde också vara bidragande orsaker till att man flyttade. Alla dessa förklaringar är plausibla, men Dribe kunde gärna ha försett läsaren med fler belägg för att stärka sitt resonemang.

I bokens avslutande kapitel konstaterar Dribe att flyttningsmönstren i de undersökta byarna i västra Skåne vid mitten av 1800-talet är ganska typiska för det nordeuropeiska förindustriella jordbrukarsamhället, där kärnfamiljssystemet och tjänstefolkssystemet var två grundläggande institutioner. Kombinationen av dessa skapade ett flyttningsmönster där barn i alla sociala grupper flyttade hemifrån innan de gifte sig. Efter giftermålet återvände man till den socialgrupp man kom från. Senare under 1800-talet blev, som nämnts, anställningarna som piga eller dräng i högre grad förknippade med social rörlighet neråt.

Har då Dribe med sin studie lyckats avliva myten om det förindustriella samhällets stabilitet och orörlighet? Ja, det har han, även om han inte är den förste som har gett sig i kast med den uppgiften. Att studera människors flyttningsbenägenhet i såväl det förflutna som i samtiden är en viktig forskningsuppgift och Martin Dribe har bidragit med en värdefull pusselbit i detta sammanhang. Dock finns det vissa ”översättningsproblem” som uppstår när Dribe använder ekonomiska teorier, vilka utvecklats för att huvudsakligen förklara samtida flyttningsmönster och applicerar dem på ett samhälle i förfluten tid. Denna översättningsproblematik borde ha diskuterats mer ut-

förligt och gärna med ett reflexivt anslag.

I studien saknas vidare en mer övertygande koppling mellan mikro- och makronivå. Människor i äldre tid hade sannolikt en delvis annan rationalitet och andra bevekelsegrunder än vi, t.ex. när det gällde besluten att flytta. Hur vi kommer åt dessa bevekelsegrunder och resonemang är en intressant fråga. Förmodligen är forskningsuppgiften som sådan om inte omöjlig så åtminstone svår att lösa. Men en diskussion om denna problematik hade gett studien ytterligare en dimension. Den historiskt inriktade forskaren brottas som bekant alltid med vad som i forskningshänseende är önskvärt och vad som är möjligt.

Det skulle ha lättat upp läsningen om boken försetts med några illustrationer. Nu finns det visserligen diagram, tabeller och en karta samt en avfotograferad flyttningsattest att liva upp läsaren med, men några bilder av t.ex. samtida konstnärer hade gjort boken lite mindre kompakt.

Inger Lövkrona, Lund
Birgitta Meurling, Uppsala

Musikinstrument berättar. Instrumentforskning idag. Stefan Bohman, Dan Lundberg & Gunnar Ternhag (red.). Gidlunds förlag, Hedemora 2007. 217 s., ill. ISBN 978-91-7844-734-3.

Varför forskar vi om musikinstrument? Besvarar inte musikerna själva de frågor som är mest intressanta kring ämnet, dvs. hur instrumenten låter när de används? Vördnadsfulla museiföremål i all ära, men har inte historien tagit ut sin rätt gällande gästna musikinstrument och deras värde som fysiska objekt. Svaret blir naturligtvis att en objektiverad instrumentforskning alltid kommer att vara aktuell. Detta har sin naturliga förklaring i att så länge historien fylls på med faktiska instrument, traditionella som nyutvecklade, kommer det att finnas plats för forskning om dem. Ovanstående resonemang hindrar inte att fältet fortsätter att utvecklas på ett sätt som ger plats för ett brett spektrum av inriktningar.

Gunnar Ternhag tangerar ovan nämnda tankegångar i den första artikeln av *Musikinstrument berättar*, en bok som innehåller tio artiklar om instrumentforskning. Ternhag menar att detta övergripande forskningsfält, *organologi*, under en tid varit i dalande. Inte förrän under senare år har intresset för ämnet vaknat på nytt och han ser med tillförsikt på forskningsområdets framtid.

Numera är inte forskningen lika ofta som förr begränsad till att studera ett musikinstrumentens konstruktion och ljudande egenskap, idag ställer forskarna fler frågor kring vad fenomenen kan berätta om människor. Ternhag talar med andra ord om ett ökat kulturanalytiskt perspektiv, en ämnesinriktning som har sin givna plats för många av dagens forskare inom ämnen som etnologi och antropologi.

I bokens andra artikel diskuterar Ternhag begreppet organologi i termer av *systematik*, *morfologi* och *kulturanalys*. Han börjar med att konstatera att det övergripande forskningsfältet knappast existerar idag. Precis som andra sammanhållna discipliner tenderar att styckas upp i allt mindre specialområden, har organologin gått samma väg. Ternhag går först in på musikinstrumentens systematik och menar att ibland likställs detta begrepp felaktigt med organologi. Han redogör vidare för instrumentsystematikens historia, tar upp forskningens främsta pionjärer och sätter begreppet i ett utvecklingsperspektiv. I kapitlet om morfologi går Ternhag in på forskningen kring instrumentens material och uppbyggnad och resonerar kring instrumentens kontextuella placering, dvs. vem och vad är instrumenten till för. I kapitlet om kulturanalys behandlar han problemet med att kombinera denna samhällsinriktade forskningsinriktning med den traditionella organologin. Författaren menar att det är naturligt att det finns en koppling mellan systematik och morfologi, beroende på frågor kring objektens material och konstruktion, medan kulturanalysen inte lika självklart låter sig inrättas i en dylik inriktning. Ternhag framhåller dock att det numera är vedertaget att det kan bedrivas kulturanalytisk forskning under organologins överhängande regelverk.

Den norska *hardingfelan*, ibland kallad Norges nationalinstrument, är ämnet för Bjørn Aksdal, som börjar med att beskriva läget för den norska instrumentforskningen ur ett historiskt perspektiv. Forskningsfältet som sådant är ungt i landet och de arbeten som gjorts har till stor del varit knutna till Sverige och svenska forskare. Någon viktig specifikt norsk instrumentmonografi har förvisso publicerats, exempelvis Jon Faulkstads *Ein-ramderen i norsk folkemusikk*, vilken behandlar det enradiga dragspelet. Aksdal menar att de flesta norrmän har något förhållande till hardingfelan; instrumentet har emellertid en odokumenterad äldre historia och det saknas än så länge något större verk om detta. Norges äldsta kända hardingfela är den s.k. *Jaastad-felan*, vilken dateras till 1651. Aksdal menar att denna fela är speciell i det avseendet att den är försedd med två understrängar.

Ställt i ett europeiskt utvecklingsperspektiv, med historiska hänvisningar till att felans konstruktion kan ha varit under påverkan av barockinstrumentet ”viola d’amore”, är detta en utrustningsdetalj som skall ha varit före sin tid. På grundval av dylika teorier kritiserades först Jaastad-felans datering. Idag är det vedertaget att dateringen sannolikt motsvarar felans ålder och Aksdal pekar på teorier om att felans konstruktion kan vara påverkad av äldre nordiska fiddlor och gigor snarare än av kontinentala förlagor. Längre fram i artikeln går Aksdal in på att i detalj beskriva *Hardingfeleprojektet*, vilket etablerades 1993. Bland projektets viktigare syften nämns att få en bredare kunskap om hardingfelans äldsta historia samt att sätta in instrumentet i en europeisk organologisk kontext.

Leif Jonsson skriver om ett intressant ämne, *musikikonografi*. Han börjar med att diskutera det ikonografiska kriteriet, vilket är ställt utifrån att bilden, skulpturen, fotografiet etc. tolkas efter dess signifikans utöver den primära funktionen. Ett avfotograferat instrument i en katalog faller med andra ord utanför det ikonografiska kriteriet, även om ett sådant fotografi ändå kan ha ett vetenskapligt värde. Jonsson antyder att forskningsfältet som sådant är omstritt och en anledning är att bilder av instrument generellt har svårt att slå igenom i vetenskapliga diskurser. Han menar att musikikonografiska studier traditionellt mest har varit förknippade med medeltidsforskning och efterlyser en vidare syn på bildliga jämförelser, s.k. *allegorier*. Jonsson påstår att det idag råder brist på illustrationer i avhandlingar. När bilder ändå förekommer används de alltför sällan i syfte att stärka den vetenskapliga analysen utan mer för att ge en allmänt mustigare framställning av publikationen. Jonsson visar också exempel på hur bilder kan tolkas och menar att en avbildning av ett instrument endast är en symbolisk avbildning som dessutom kan vara något ytterst abstrakt, enbart utifrån bilden kan det vara svårt att göra en meningsfull tolkning. Det är först i kombination med en förståelse för kontexten och vid samtidiga studier av relaterade textkällor som bildkonst blir en verklig tillgång i en analys. I artikeln visas några exempel på romantiska illustrationer föreställande trubadurer som spelar på gitarr och lyra och författaren ger förklaringar till hur detta fenomen har gestaltats på lite olika sätt genom historien.

I Sverker Jullanders artikel Om orgelns egenart – reflektioner från ett spelarperspektiv diskuteras inledningsvis orgelns historiska ställning. Orgeln har ibland behandlats som kungen bland instrument. Detta objekt

som delvis är ett slag av instrument men samtidigt kan tolkas vara kontentan av hela begreppet *organon*, dvs. det grekiska ordet för ett verktyg eller instrument i allmänhet. Jullander utvecklar ämnet genom att se orgeln som ett konstruktionsfenomen och samtidigt betrakta orgelns kontextuella funktion. Han betonar också spelaraspekten, inte minst uttryckt i det rent fysiska spelsättet. Orgeln skiljer sig jämfört med andra instrument genom att alstra en ”teknisk” ton som är svårare att organiskt styra över. Ljudet från en trumpet eller gitarr kan böjas av musikerns mun eller fingrar, men motsvarande gäller inte lika självklart för en orgelspelare. En orgelton kan å andra sidan sägas ha en potentialitet att vara i det närmaste obegränsat varaktig, vilket kan jämföras med dylika egenskaper hos elektroniska instrument. Jullander ser orgeln som *de stora möjligheternas instrument*, då organisten i sin hand har ett instrument med enorma resurser och variationsmöjligheter.

Helen Lindström skriver om läns museernas insamling av musikinstrument 1856–1997. Artikeln är i själva verket en uppsats, vilken sammanställer en undersökning om insamlandets tillvägagångssätt, syften och mål. Lindströms metod är i grunden kvantitativ, men utförs i kombination med ett underliggande kvalitativt betraktelsesätt. Hon har studerat sammanlagt 1 500 instrument på läns museerna runt om i Sverige och gör en sammanställning av vilka olika *instrumentkategorier* som är representerade. Samtidigt presenterar hon en statistisk redovisning för hur museerna införlivat instrumenten i samlingarna. Det kan här röra sig t.ex. om inköp och gåvor, där den senare kategorin varit den största källan till museernas förvärvande av instrument. Lindström gör sedan en kvalitativ bedömning om vad som kan ligga bakom de faktorer som bestämmer museernas urval och prioriteringar. I en sammanfattning gör hon den bedömningen att sociala och politiska faktorer varit mer avgörande för läns museernas insamlingar än de rent stil- och idéhistoriska strömningarna. Hon menar att detta är direkt jämförbart med de faktorer som generellt styr musikhistoriens övriga aspekter.

Dan Lundberg beskriver ingående arbetet med att göra en kopia av en *spaltflöjt*, insamlad i byn Laxviken i västra Jämtland. Instrumentet har släktskap med flöjter insamlade exempelvis i Härjedalen, men har ändå sin egen prägel. Konstruktionsmässigt liknar den närmast en renässansblockflöjt, vilket är i linje med de flesta insamlade folkliga flöjter i Norden. Till utseendet har den emellertid vissa likheter med flöjter från barocken. Flöjten som kallas ”Bjårkspipa”, efter trädslaget björk,

har en materialskala som närmast motsvarar en ekvidistant skala. Lundberg menar att denna grundstämning eventuellt sammanfaller med ett äldre svenskt/norskt tonspråk. Flöjten var vid insamlandet sprucken, i det närmaste ospelbar, och därför konstruerades en kopia som efter en del justeringar blev fullt spelbar. Lundberg kommer fram till att originalflöjten troligen var ett mindre lyckat exemplar, bl.a. med hänvisning till en historia som berättade att konstruktören inte hade varit riktigt nöjd med sin skapelse. Mot bakgrund av detta beskrivs också själva tillverkningsprocessen i en jämförelse mellan då och nu. I artikeln diskuterar Lundberg även teorier om förhållningssätt till "revivalprocessen", dvs. själva återskapandet av det historiska objektet. Han ser bl.a. denna process som ett växelspel mellan tre aktörer inom området: *Göraren*, *Vetaren* och *Makaren*, vilka förvisso inte alltid entydigt skiljer sig från varandra.

Vad kan dragspelet säga oss? Den frågan ställer Stefan Bohman. I introduktionen diskuterar han ett intressant ämne, nämligen spänningen mellan det *materiella* och *immateriella* kulturarvet. Medan faktiska musikinstrument tillhör det förra begreppet blir de ljudande avtrycken en representant för det senare. Bohman betonar att de flesta museer idag är förvånansvärt "tysta"; musikens kulturarv blir med andra ord gärna utställt som ett stumt konstföremål och mer sällan som ett klingande exempel. Han saknar även samhällsperspektivet, dvs. vad musikinstrumenten kan säga oss utöver deras fysiska aspekter. Han definierar sekelskiftets dragspel dels som ett *dansinstrument*, dels som ett *hemmainstrument* med betydelse för musikaliteten uttryckt av arbetare, drängar, och torpare. I artikeln diskuterar han vidare "drängspelet" som symbol gällande utarmningen av den "goda" folkmusiken – med andra ord den spänning som skapades mellan en kulturelits estetiska åsikter å ena sidan och den faktiska musikutövningens betydelse å den andra.

Bokens nionde artikel behandlar ett ämne som känns uppfriskande i ett sammanhang av mer traditionell instrumentforskning. Krister Malm och Gunnar Ternhag beskriver i Hur skivspelaren blev ett musikinstrument senare tiders elektroniska instrument ur ett lite annorlunda perspektiv. Oftast tänker vi oss de elektroniska instrumenten som datorstödda i form av synthesizers etc., men författarna vill med artikeln visa på en annan aspekt av dessa fenomen. Malm och Ternhag exemplifierar afro-amerikansk rap och dess utvecklingskällor, bl.a. jamaicansk toast-reggae, som en musik där rytm och klangfärg i viss mån är viktigare ingredienser än t.ex.

fixerad tonhöjd och harmonik. Malm och Ternhag menar att denna musik i kombination med dess funktionella sammanhang, dansen, passar utmärkt för att utvecklas och spelas i ett "soundsystem", dvs. en utvecklad musikspelare med möjlighet att redigera musiken genom pålägg av effekter, överlappande av musikspår samt med möjlighet att pratsjunga genom tillkopplad mikrofon. "Soundsystemet" – hela det elektroniska arrangementet i kombination med den musikaliska funktionen – tolkas i detta fall bli likställt med ett slags komplext musikinstrument.

HansErik Svensson avslutar en läsvärd och ämnesvarierad bok med sin artikel En död cembalo berättar, vilken kan sägas ha sin utgångspunkt i den klassiska organologin. Artikeln försöker att utgå från de gamla *instrumentbyggarnas perspektiv*. Svensson menar att den kunskap som dessa hantverkare hade sällan ses i dokument, vilket dels beror på den muntliga traditionen inom instrumentbyggarskrået, dels troligen även på en rådande konkurrenssituation vilken gjorde att uppgifter gärna hemlighölls. För att förstå varför äldre musikinstrument är konstruerade på ett visst sätt behövs noggranna mätningar av de föremål som finns bevarade. I artikeln beskriver Svensson ett exempel vilket avser en bevarad cembalo som konstruerades i Stockholm år 1748 av Philipp Jacob Specken. Instrumentet är numera i dåligt skick och saknar reell spelbarhet. Instrumentet har därför mätts upp noggrant i syfte att återskapa en fullt spelbar kopia. För att få en djupare förståelse för hur originalet kan ha klingat, i jämförelse med mer moderna klangideal, gjordes ingående studier på originalets "dockor", dvs. där taggen som knäpper till strängen är fastsatt. Det visade sig att originalinstrumentets dockor var i gott skick och vidare gjordes den bedömningen att deras inställning motsvarade dåtidens klangideal. Med stor sannolikhet härstammade dockornas inställning från tiden för instrumentets byggande.

Patrik Sandgren, Lund

Maria Sundkvist: *Klassens klasser. Gymnasieföreningar i läroverk och gymnasieskolor 1846–1996*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2006. 187s., ill. ISBN 91-7203-734-2.

"Vad händer när en skolform förändras från att vara ett exklusivt system, till att vara öppet för i stort sett alla i en viss ålder?" frågar skolhistorikern Maria Sundkvist. Enligt det utbildningssociologiska paradigmet hon följer

är det ungdomarna själva som formar skolans vardagliga liv och gestaltar symboliska värden. Hon kan konstatera att i 1990-talets sammanhållna gymnasieskola har den skolpolitiska jämlikhetsideologin undanskymts av särart och klasshierarkier. Svar på den inledande frågan måste sökas i historiskt perspektiv med tradition och förnyelse i skolsystemet och i ungdomstidens förändring. Sundkvist beskriver hur 1800-talets läroverk, en skola för borgerskapets söner, under 1900-talets första del gav tillträde för kvinnliga elever och breddades socialt. Hon hävdar dock att detta sker med fast förankring i manliga normer och borgerlig maktstruktur. Därmed betecknar hon hela gymnasieepoken som ett exklusivt system och hon använder "elit" för att särskilt avgränsa den grupp som "framgångsrikt reproducerat sig generation efter generation". Hennes syfte är att belysa detta fenomen genom frivilliga gymnasieföreningar där "identitet, socialt kapital och sociala skillnader skapas, befästs, fördjupas och reproduceras".

Hennes studie gäller medlemskap i två aktiva föreningar i en viss stad. Den ena, med kodnamnet Harpan, instiftades 1864 och den andra, Fanan, 1939. Protokollsböcker och andra skriftliga dokument ger ingen översiktlig kronologi, men genom närläsning har författaren hämtat information och tolkat de samtidsbilder som medlemmar velat föra vidare till framtiden. Fasta regler förbjöd medlemmarna att berätta för utomstående om vad som hände i föreningen. Samtidigt framträdde föreningarna påtagligt i det offentliga rummet, vilket befäste ett gott anseende. Med stöd av skriftliga källor och senare intervjuer presenterar Sundkvist "Ting och kläder som använts som symboler i föreningar 1870–1995". Därmed markerades officiellt vilka elever som hade position som föreningsmedlemmar. I den inre samvaron skapades gemenskap med högborgerliga mäns umgängeskultur som modell. Under den hundra år långa läroverkstiden ger Harpans stadgar värdighet åt medlemskapet och avgränsar det gentemot andra. Särskilt tydligt framträder användningen av kön som uteslutande kategori. Medlemmarna reproducerade den rådande ordningen ännu vid mitten av 1900-talet. Under denna tid sökte sig vidgade grupper ur medelklassen till läroverken, där kunskaper och färdigheter inpräntades med tanke på framtida utbildning (se Frykman, *Ljusnande framtid*, 1998). Vi får emellertid inga notiser om karriärmedvetna föreningsmedlemmars hållningssätt till vardagsrutinerna i skolan. Intog de elitposition även då de var elever i klassrummet?

Föreningskulturen under gymnasieskolans första

decennier framgår i intervjuer med medlemmar på 1990-talet (Tema Barn, Linköpings universitet). Traditioner och värderingar gör sig gällande i modern utformning. Invalsprocedurer har sin nedärvda dramaturgi. De som blivit utvalda genom föreningens rådslag har att genomgå en hemlig, skrämmande och ofta skändande "rite de passage" som nyskapar deras personlighet till delaktighet.

Kvinnliga gymnasister – som var uteslutna – bildade en egen förening. Informanterna antyder ett öppnare hållningssätt vid inval samtidigt som de kan beskriva tester av privat och offentlig karaktär, både fysiskt och psykiskt utmanande. Vita skjortor och prickiga slipsar samt kåpor var symboler som skilde de utvalda från icke-medlemmar. I sin framställning förbigår Sundkvist kvinnoföreningen och därmed den kvinnliga synvinkeln. Det är den hegemoniska maskuliniteten som behärskar dramaturgin. Under början av 1900-talet gällde det dock för de unga männen att lära sig artighet och belevnhet i samvaron mellan könen. Kärlek som romantisk dyrkan på avstånd frammanas genom skönlitteratur och i egna lyriska försök. Vid mitten av 1900-talet har helt andra inslag trängt in i föreningslivet. Medlemmar ägnar sig åt berättande kring sexuella orgier, skändning av kvinnor och undanskymda onaniakter. Sundkvist menar att denna genre befäste dold maskulinitet som motvikt till medlemmarnas gentlemannamässiga beteende i offentligheten. Enligt protokoll förekom också fiktiva rättgångar om påstådda sexuella våldshandlingar och annat vidrigt beteende. Sundkvists kommentar är att dessa protokoll om uppdiktad abnormitet haft till syfte att inskräpa vad som var heterosexuell normalitet. Hennes slutsatser kunde ha underbyggts med analys av fiktionsberättandet.

I föreningsdramaturgin har kön, kropp och sexualitet laddats med betydelse, som borde ha satts in i en vidgad kulturell kontext. Som exempel vill jag nämna två etnologiska avhandlingar som finns med i referenslistan men inte inspirerat på det analytiska planet. Anna Sofia Lundgren visar med könsteoretiska resonemang hur identitetsarbete skapas i en spänningsfylld empiri (*Tre år i G. Perspektiv på kropp och kön i skolan*, 2000). Maria Bäckman har genomlyst gymnasisters tankar kring samliv och individualitet i könsteoretiskt perspektiv (*Kön och känsla: samlevnadsundervisning och ungdomars tankar om sexualitet*, 2003).

En antiförening bildades med syftet att agera som motbild till de etablerade föreningarna. Medlemmarna företrädde olika ungdomsstilar och den som skulle väljas

in måste vara kompis med hela föreningen. Till avtalade intervjuer kom de i samlad grupp utan tanke på uppgjord tid, konstaterar Sundkvist och beskriver deras klädsel, hårfärg, frisyrier och smycken som en utmaning mot de etablerade föreningarnas korrekta klädstil. Liknande antibild finner hon i deras språkbruk. Föreningsnamnet "Ekströms", hämtat från ett chokladpuddingsmärke, associerar till något vardagligt och barnsligt i kontrast till de etablerades normer och val av namn som anknyt till musik. I intervjuerna presenterar medlemmarna sig som uppstickare, "så anti som möjligt", för att förringa de etablerade föreningarnas värdesystem. Detta hållnings-sätt ledde dock inte till att antiföreningen närmade sig elever på yrkesinriktade program. Tvärtom vädrar de tarvliga fördomar om arbetarungdomar och utestänger därmed dessa elever från kontakter trots att de finns inom samma skolbyggnad. Antiföreningen är alltså ännu mer avvisande då det gäller gymnasieskolans enhet.

Läroverkskultur och borgerlighet är begrepp som leder genom hela framställningen utan att preciseras genom skolans praktiker. Författaren inledde boken med målsättningen att se hur ungdomar "formar en skolas vardagliga liv". Det är därför förvånande att omformningen till gymnasieskolan inte tycks ha fått något genomslag i föreningsmedlemmarnas hållnings-sätt. Sundkvist poängterar att de studieförberedande programmen har sin historia i läroverket. Inom dessa har dock mycket hänt i kursinnehåll och arbetssätt. I skolans praktiker har sociala dialoger och samarbete fått stor betydelse. Sådana aspekter berörs inte i intervjuerna, där en enstaka kommentar gäller individuell satsning på skolarbetet. Alla ser till sin egen framtid på ett mer eller mindre allvarligt sätt, försäkrar informanten. Den stora frågan i författarens resonemang berör inte relationer inom programmen utan det faktum att gymnasieskolan som helhet är fast i traditionella klass- och könsmonster. Det står alltså klart att skolan misslyckats med att ge eleverna reella förutsättningar att välja mellan olika utbildningsvägar.

Fokuseringen på föreningslivets kulturella koder förklarar vad som förenar medlemmarna till ett "vi" och hur de skapar en bild av "de andra". Sundkvist har hämtat en bred empiri ur föreningsprotokoll och andra skriftliga källor och hon har använt intervjuer för att tematisera föreningslivet under gymnasieskolans epok. Genom föreningskulturen vill hon problematisera skolkulturens maktordning. Begrepp som exklusivt system, hierarkier, elit, borgerlighet m.fl. är beskrivande i ett ideologiskt perspektiv, men för att nå fram till värderingar, föreställ-

ningar och handlingsmönster krävs analytiska ingångar. Kulturanalys innefattar skiftande arbetssätt som skapar mening och sammanhang. Infallsvinklar och analysmetoder har närmast kultur- och samhällsvetenskap till varandra (se Ehn & Löfgren *Kulturanalys*, 2001).

Titeln *Klassens klasser* svarar inte riktigt till uppläggen. Klassdistinktioner är ett centralt tema då det gäller elevkategorier som möts i samma skolbyggnad men aldrig ingår i gemensam undervisning. Inom den grupp som eleverna kallar "min klass" kan skiktning tydligt märkas i elevernas studieprestationer. I enlighet med Bourdieus analys av den franska studentrevolten 1968 anser Sundkvist att värdet av studentexamen och gymnasiebetyg minskat. Det stämmer inte med akademiskt antagningssystem grundat på betygsmeriter, vilket är en tydlig gradering som påverkar hela gymnasietiden. Medan kön varit distinktion under tidigt 1900-tal blev flickors prestationer alltmer uppmärksammade under seklets senare del. Ideologiska nyckelord som jämlikhet och jämställdhet ändrar alltså innebörder i relationer mellan linjer och program också inom undervisningsgrupper. Föreningslivet kan här belysa vissa aspekter.

Förändringar i medlemmars attityder till vuxenkultur och ungdomskultur kan avläsas både i föreningsliv och skolarbete. Att lärares attityder till elever förändrats från auktoritet och disciplin till dialog och samverkan berörs inte i framställningen. Sambandet mellan föreningsliv och skola är en central fråga i Sundkvists resonemang. Med facit i hand kan vi begrunda den inledande frågan om vad som utkristalliserats i dikotomin mellan urval och öppenhet. Maria Sundkvist presenterar gymnasieskolan som ideologisk konstruktion. Vi befinner oss nu vid den tidpunkt då praktiker och resultat utkristalliserats.

Ingrid Nordström, Lund

Gudrun Nyberg: *Doktor Carlanders Göteborg. Folkliv, sjukdom och död 1793–1814*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2007. 428 s., ill., cd. ISBN 978-91-7331-1106.

Christoffer Carlander var prästson från Västergötland, född 1759, utbildad till läkare i Uppsala, och kom efter år som fattigläkare och skeppsläkare till Göteborg 1793. Han stannade i staden som stadsläkare och familjeläkare i drygt två decennier, innan han flyttade till Stockholm där karriären gick vidare. Han blev assessor i Sundhetskollegium och inkallades som expert vid särskilt svåra

sjukdomsfall i Stockholm, vilket i folkmun gav honom namnet "död-doktorn". I Claes Lundins och August Strindbergs *Gamla Stockholm* porträtteras han bland "gatans ryktbarheter": "Assessor Christoffer Carlander var inför världen en besynnerlig människa med alla de yttre egenheter som kunde ådraga honom en allmän, om ock inte vinnande uppmärksamhet. I sjelfva verket var han en ovanlig personlighet, ty han besatt en stor människokärlek, älskade dygd och hatade flärd, egde ofantliga kunskaper och ett genomträngande förstånd som ofta leddes af en obestriddig genialitet." August Blanche ger i *Hyrkusens berättelser* ett mer visuellt porträtt av Carlander: "En liten mager gubbe med stråft, nästan jernhårdt ansigte, svart frack, stöfvelkragarna uppdragna öfver pantalongerna samt en guldkrycka i handen." Detta är dock den åldrade mannen; i Göteborg verkade han i sin medelålder.

Carlander förde under sina tjugo Göteborgsår journaler över alla sina patienter, något som vid denna tid varken var vanligt eller formellt föreskrivet. De finns bevarade i Svenska läkaresällskapets arkiv på Riksarkivet och omfattar tusentals sidor. Carlander tycks ha haft större delen av Göteborgs befolkning som sina patienter och gjorde ett osannolikt stort antal sjukbesök i hemmen varje dag. Han förefaller av Nybergs bok att döma ständigt ha varit på rörlig fot i staden. Hur ofta han satt på en mottagning och tog emot besökare framgår i och för sig inte, men det verkar i varje fall inte ha varit det vanliga. Sjuka vårdades vanligen i sina hem med anhöriga som dagliga övervakare. Det hör väl till bilden att han var ogift och såg sitt yrke som ett kall. Som läkare är det frestande att jämföra Carlander med den ett sekel senare verksamme Enköpingsdoktorn Ernst Westerlund, som också hade en ständig ström av patienter, vilka däremot snällt väntade på hans mottagning. Westerlunds ryktbarhet var större, han mottog som bekant mängder av patienter från hela landet och även från utlandet. Men båda förefaller ha varit vid-synta och utrustade med skarp psykologisk blick, lika mycket observanta människokännare som medicinskt allmäknunniga, och båda tycks i rikt mått ha fått sina patienters förtroende.

Läkaren Gudrun Nyberg har läst igenom Carlanders journaler med syftet att se vad de har att berätta om människors levnadsvillkor i Göteborg kring sekelskiftet 1800. Det har blivit en djupt originell bok med stort kulturhistoriskt värde. Materialet är tematiskt uppdelat. Nyberg diskuterar en lång rad sakområden, av vilka t.ex. "bostäder", "tvätt och hygien", "barnafödande", "äk-

teskap" och "fosterbarn" bara är några. Poängen med materialet är att Carlander i sina journaler gör personliga utvecklingar och kommentarer för snart sagt varje patient och att dessa kan användas till att ge en bild av honom själv men framför allt av staden och dess människor vid denna tid. Carlander tycks finna ett nöje i att lämna till synes ganska ovidkommande upplysningar, vilka dock i efterhand har sitt kulturhistoriska värde. Kommentarer om patienter som han besöker i hemmen kan lyda så här: "går uppe barfotad och äter", "rask i stövlar", "sämre igen i pelisse", "uppe och städar i sin Bureau", "slaktfläng hela veckan", "går an i korvmakeriet". Nybergs roll är att kommentera och tolka dessa, ofta i expressiv stenstil formulerade notiser. Carlander kommenterar som synes ibland hur hans patienter är klädda. Maträtter anges när Carlander har anledning att misstänka samband mellan vad man ätit och hur man mår. Kolik kan t.ex. ha orsakats av "feta dolmor med lök och ostkaka". Carlander ordinerar emellanåt matvaror som kålblad, potatis och morötter för utvärtes bruk mot sjukdomar.

Slående är den sociala spännvidden i patientmyllret. Här finns stadens ledande handelsmän och ämbetsmän och deras familjer, men här finns också de många hantverkarna och inte minst de fattiga, pigor (det finns enligt Nyberg omkring 500 pigor i journalerna), drängar och arbetskarlar och deras barn. Här finns judar och ostindiefarare (den som deltagit i en långresa till Kina fick tydligen behålla titeln resten av livet), fiskare och herrnhutare, lättfotade skådespelerskor och förfallna prostituerade ("slynor"). Carlander besökte dem alla och gav dem råd och stöd. Nästan alla är i dag anonyma namn bland tusentals andra. Med några få undantag: Gelbgjutaren Fogelbergs son Bengt Erland, som 1797 omnämns som "11 år snart; klen och blek", blev så småningom en riksbekant skulptör, skapare av offentliga kungastatyer som Gustav II Adolf i Göteborg och Karl XIV Johan i Stockholm. Som så många andra hantverkare fick han sin första utbildning i faderns verkstad. Några, ganska få, framträder om inte i helfigur så dock i halvfigur. Det gäller den vackra och begåvade skådespelerskan Eva Fundin, som dör redan vid 22 års ålder och efter att ha fött tre barn med okända fäder. Det gäller också den egenartade majoren Johan Henrik Rosenschütz, som lever ett oroligt liv på gården Marieberg utanför Kungälv, håller sig med "negerbetjänt" och har spektakulära kvinnohistorier, ett liv som möjliggörs av en ärvd förmögenhet från Ostindiska kompaniet.

Trots att de kulturhistoriska detaljerna i materialet står i undersökningens fokus, är det ändå sjukdomen och

döden som dominerar texten. Dramatiken och olyckorna kring barnfödandet är en plågsam läsning. Överhuvudtaget verkar Carlander ofta inte kunna göra så mycket mer än att stödja och uppmuntra sjuka människor, döden tog dem ändå ganska tidigt i livet, diagnoserna på sjukdomar blev i regel svävande. Amningen är en fråga som mycket sysselsatte doktorn. I en tid utan någon egentlig ersättning för bröstmjölk måste man ha tillgång till ammor, om moderns egen amning inte fungerade. Ibland skyftar Carlanders icke legitimerade konkurrenter i journaltexterna: fältskärer och kloka gummor, ja, när det gäller de mest hopplösa fallen även nattmannen. Carlander förhåller sig överraskande neutral till dem. Göteborgs vid denna tid relativt nya judiska befolkning tycks ha hållit sig med egna "sjukvårdare", som ger råd och hjälp till sjuka som så behöver. Antisemitiska reflexer kan Nyberg inte spåra hos doktorn, däremot kanske en nedsättande ton när det gäller "katolska" seder och bruk. Det är karakteristiskt att uttrycket "påven" flitigt används som beteckning för utedasset. Den som lider av förstoppning får rådet att "söka påven".

Gudrun Nyberg kompletterar sina läkarjournaler med material från t.ex. kyrkoarkiv och taxeringslängder för att få ett säkrare grepp om sina människor och kunna bestämma deras släktskap och sociala relationer bättre, t.ex. för att kunna bedöma faderskap, en fråga som i en tid före preventivmedlen alltid var dunkel och grannliga. Även kulturhistorisk facklitteratur kommer till viss användning, dock tyvärr utan tillräckligt noggranna källhänvisningar. Notapparat saknas. Man måste beundra Gudrun Nybergs professionella handlag med detta kulturhistoriska material, eftersom hennes egen bakgrund är läkarens. Texten är välskriven. Boken är påfallande vackert illustrerad, med ett mycket stort antal färgbilder, dels från miljöer i Göteborg som återstår från tiden, dels av föremål som spelar en roll i berättelserna eller ägts av personer i journalerna. Bildtexterna är litet väl knapphändiga, men färgfotografierna höjer onekligen bokens värde ytterligare. Kanske kunde kartmaterialet ha varit mer pedagogiskt och tydligt. Det är inte helt lätt att följa med på doktors sjukvandringar genom den då lilla staden enbart med hjälp av planritningen från 1802 med sina svårlästa gatunamn. Förargligt nog har rubriksättningen på sidorna 170–173 blivit felaktig.

Doktor Carlanders Göteborg är en alldeles unik bok genom att läsaren kommer nära hundratals, kanske tusentals okända människor i deras slitsamma vardag och i deras kamp för att överleva, även i bokstavlig mening. Men detta sociologiska myller gör också boken en smu-

la tungläst. Exemplifieringen kan kännas bedövande. Knappt har man mött en människa så försvinner hon åter i stadens massa. Detta är knappast en bok lämplig för sträckläsning. Men den är onekligen en guldgruva med sina många talande ögonblicksbilder från en svunnen tid, ett verk av stort bestående värde.

Mats Hellspong, Stockholm

Diagnosens makt. Om kunskap, pengar och lidande. Gunilla Hallerstedt (red.). Bokförlaget Daidalos, Göteborg 2006. 128 s. ISBN 978-91-7173-238-5.

I ett samhälle som fokuserar på enskilda individers ansvar för sin hälsa, kan det tänkas att också forskningen om sjukdom och ohälsa förändras. Istället för att fokusera på människan som en social varelse, sätter forskningen fokus på människan som en biologisk varelse, där sjukdom och ohälsa kommer inifrån människans kropp och härifrån ställs frågan: Vilken skuld har du, eller dina föräldrar, till ditt öde? En sådan förändring poängterar psykologen Gunilla Hallerstedt i förordet till antologin *Diagnosens makt*. Det handlar om hur sociala och psykologiska problem har kommit att få en neuropsykologisk förklaring. Vi känner igen denna förändring i diagnoser som DAMP, ADHD och Asperger, där orsaken till problemen främst har kommit att sökas i biologiska förklaringsstermer. Hallerstedt menar att denna förändring har sin förklaring på många plan i dagens samhälle, själv lyfter hon fram tre: nätverksamhällets framväxt, den ekonomiska krisen i Sverige i början av 1990-talet och en förändrad människosyn.

I Introduktion – Lidandets uttryck och namn fördjupar Hallerstedt synen på denna problematik samt placerar in bokens övriga kapitel i antologins syfte att "ge en kritisk reflektion kring det dominerande biomedicinska paradigmet kunskapsanspråk samt att antyda alternativa sätt att förstå den skenande ohälsan hos såväl barn som vuxna" (s. 21). Till en början är Hallerstedt konfunderad och undrar varför samhällliga faktorer inte har kommit att få ett större förklaringsvärde. Hon lyfter fram barnpsykiatriutredningarna som exempel och pekar på att man under 70-talet främst sökte barnens problem i "samhällets fel" och på 80-talet vände man sig emot föräldrarna (läs modern), men på 90-talet blir hjärnskadorna den rådande förklaringsorsaken. Varför har detta biomedicinska paradigm fått ta ett så stort kunskapsanspråk? Den medicinska psykiatrin har expan-

derat succéartat och därigenom skapat möjligheter med nya diagnoser och behandlingar. Samtidigt har det skett en förändring av människosynen från ett kollektivistiskt till ett individualistiskt synsätt. Hallerstedt argumenterar för att denna förskjutning gett samhället en möjlighet, i tider av ekonomisk ansträngning, att lägga ansvaret på enskilda individer istället för att betrakta problemen som samhälleliga.

Karin Johannisson frågar sig följande: Hur skapas en diagnos? Utgångspunkten i detta Nietzsche-inspirerade kapitel är vilken betydelse namngivningen av en sjukdom har. "Utan namn är sjukdomen hemlös" (s. 29) skriver hon och visar på detta sätt vilken roll den diagnostiska processen har när vi uppfattar, bekräftar och namnger sjukdomar. Det är också i benämningen som diagnosen får en egen makt, som innebär att den t.ex. kan uppmärksamma vissa fenomen och dölja andra eller skapa ekonomiska resurser till vissa grupper men inte till andra. Johannisson för in termen *kulturdiagnoser* för att peka på att diagnoser inte bara uppstår, utan också varierar med tid, rum och värderingar samt gör karriär (och så småningom dör). Diagnosen kan därmed betraktas som en nödvändighet för enskilda individers sjukdomsupplevelser där den dels förändrar upplevelsen av sjukdomen, dels bekräftar sjukdomen och, möjligtvis, gör den accepterad att bära vid en viss historisk tidpunkt.

I kapitel 3 ställs följande fråga: Vad styr behandlingsutbudet vid psykiskt lidande? För att få svar på frågan studerar Sigmund Soback till en början vilket behov, vilken efterfrågan och vilka resurser det finns för behandlingsutbudet till psykiska sjukdomar. Han konstaterar att behovet av vård är enormt och efterfrågan svår att definiera. Därmed styr resurserna, som blir den begränsande faktorn för behandlingsutbudet. Men vad styr resurserna? Frågan är komplicerad, men Soback presenterar en givande diskussion kring de förändringar som skett inom hälso- och sjukvården under 90-talet med bl.a. fler aktörer på sjukvårdsmarknaden, ett marknadsekonomiskt tänkande, en större administration osv. De två stora förändringarna är dock förmodligen den systemförändring där sjukvården kom att bli producenter av vård och politikerna beställare samt att kommunerna tagit över ansvaret för de patienter som bedömts vara medicinskt färdigbehandlade inom psykiatri. När patienten är medicinskt färdigbehandlad kan denne avföras från psykiatri och hamnar istället under kommunens ansvar; där finns idag inte de resurser som krävs för att ta hand om denna grupp. Kan det vara så att politikerna inte beställt tillräckligt med vård?

Eva Kärfve fokuserar i sitt kapitel *Den mänskliga mångfalden* på den medicinska psykiatriens ökade kunskapsanspråk. Hon menar att vi nu står på tröskeln till att lämna den psykiatri som betraktade psyket som en förmedlande länk mellan hjärnan och miljön, för att istället fokusera på att bevisa relationen mellan medfödda hjärnstrukturer och enskilda individers yttre beteende. Förändringen påverkar vår grundläggande människoupfattning och Kärfve pekar på de paralleller som finns mellan den dåtida eugeniken och det diagnostiska system som nu växer fram. Kopplingen söker hon i socialdarwinismen. Vad det framför allt handlar om är hur psykiatri med vetenskapligt stöd pekar på kopplingar mellan ärftlighet och mänsklig handling. Styrkan i Kärfves kapitel är hennes diskussion som visar på den grumlighet som finns i just denna koppling, vilken inte tar hänsyn till social eller kulturell påverkan – det handlar t.ex. om sjukdomskategoriernas vaga konturer och frånvaron av biologiska kriterier. Avslutningsvis diskuteras vilka följder, både positiva och negativa, detta diagnostiska system får för samhälle och individer. En konsekvens av att patologisera barn på detta sätt är t.ex. att politiker och föräldrar inte behöver ta ansvar för sjukdomens tillkomst, utan kvar blir diagnosen inne i kroppen som en möjlighet för läkemedelsföretagen att profitera.

I kapitlet *Den nya psykiatri: exemplet ADHD*, tar Thomas Brante utgångspunkten i den förändring som är tydlig i manualen *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM)* som utges av American Psychiatric Association. I den tredje utgåvan från år 1980 lämnas den dynamiska psykiatri, som grundades på Freuds teorier, och istället utgår man från en diagnostisk psykiatri som utgår ifrån att mentala störningar är distinkta enheter. Vad som nu sker är att det dels uppstår skarpa gränser mellan normalt och onormalt, dels ökar mentala störningar – i senaste utgåvan från år 2000 finns närmare 400 diagnoser. Brante utgår från ADHD-diagnosens innehåll och tillväxt för att studera vilka kontroverser som uppstått kring de sociopolitiska konsekvenser som diagnosen skapat. I kapitlet presenteras ett antal faktorer som kan förklara ADHD-diagnosens tillväxt, som att de biologiska förklaringarna idag har en ökande popularitet, biomedicinen har fått en allt högre status, familj och skola befrias från ansvar och kan få ekonomiskt stöd, läkemedelsföretagen kan göra profit på nya diagnoser osv. Med hjälp av dessa faktorer kan det uteslutas att utvidgningen av ADHD-begreppet i DSM enbart beror på vetenskapliga genombrott. Brante söker istället svar för utvidgningen i bl.a. den marknad där

läkemedelsföretagen i högre grad tillåts marknadsföra sina läkemedel och där universitetsforskningen är avhängig extern finansiering. Brante diskuterar också hur ADHD-begreppet kommit att väcka en strid genom att man t.ex. vill förklara psykisk störning och nervsystem som kausalt enkelriktade. Förklaringen till denna utveckling av ADHD-diagnosen bör sökas, menar Brante, i det nätverk bestående av DSM, neuropsykiatri och läkemedelsindustrin.

Antologin avslutas med Aant Elzingas kapitel Samproduktion av begrepp och sociala ordningar i ett forskningspolitiskt perspektiv. Han gör en läsning av de andra kapitlen utifrån fältet vetenskaps- och teknikstudier. Till en början med konstaterar han att de begrepp som använts inom t.ex. naturvetenskaperna aldrig helt bestäms av det experimentella sammanhanget, utan menar att kognitiva och sociala dimensioner är intimt sammanflätade. Så speglar ofta de begrepp som införs i en vetenskap det ordningssystem som är rådande i samhället. Elzinga konstaterar också att när begrepp intervenerar i ett sammanhang får det samtidigt praktiska konsekvenser. En poäng i resonemanget är kopplingen mellan kunskap och pengar. Elzinga skriver: "En kunskaps sociologisk analys visar också hur kopplingen mellan kunskap och pengar rör sig om ett kretslopp där mellanledet utgörs av forskarens renommé eller ett symboliskt kapital som ger anseende" (s. 121). Ur ett sådant perspektiv blir det centralt att fråga sig hur det kretslopp verkar som i allt högre grad poängterar de biologiska förklaringarna framför den sociala och kulturella förståelsen.

Trots att antologins författare behandlar den roll diskurser kring den nya ekonomin har kommit att spela för forskningen kring de nya diagnoserna, möter läsaren aldrig en fördjupning i frågan. En invändning mot detta är så klart att antologin i första hand problematiserar diagnosen och dess makt. Hur ser den ekonomiska logik ut som sägs ha påverkat synen på människan i så hög grad att en diagnos som ADHD kan slå ut andra möjliga perspektiv på de problem man vill lösa? Några av författarna blir i sammanhanget dessutom något raljerande, som när Soback skriver: "Först och främst måste man fatta att man inte kan applicera ett näringslivsperspektiv på offentlig sektor" (s. 56). Detta kan man förstå tycka, men det hjälper oss knappast att förstå på vilket sätt ett sådant perspektiv har påverkat forskningen och hälso- och sjukvården när de nya diagnoserna introducerats.

En andra invändning mot antologin är frånvaron av röster från de människor som faktiskt får dessa diagnoser. I förbigående nämner Eva Kärfve t.ex. att det

bland dömda brottslingar finns de som ser en vinst i att få en ADHD-diagnos, då de genom diagnosen kan få sitt beteende biologiserat och därmed delvis fråntas sitt ansvar för tidigare handlingar (dock får de ett ansvar att i framtiden följa sin behandling). Genom att lyfta fram dessa människor i antologin skulle man i högre grad kunna visa på den tvetydighet som ofta finns i dessa kulturdiagnoser: hur det för en grupp individer kan skapas möjligheter till nya utvägar i livet medan det för andra grupper blir en fastlåsnings. Hur påverkas t.ex. ett barn av att få en ADHD-diagnos? Vilka erfarenheter tar det med sig senare i livet?

I sammanhanget är dock min kritik försumbar. Antologin *Diagnosens makt* är en högaktuell bok om ett mycket viktigt ämne.

Kristofer Hansson, Stockholm

Pengar – människan och hennes betalningsmedel. Tobias Linné & Marcus Persson (red.). Studentlitteratur, Lund 2006. 299 s. ISBN 91-44-01968-8.

Detta är en antologi som består av tio olika i huvudsak sociologiska perspektiv på pengar. Den är resultatet av en seminarierie, "Handel, pengar och konsumtion", vid sociologiska institutionen, Lunds universitet. Syftet med boken är större än vad den gängse ekonomiska analysen anses förmå, och att närma sig ämnet underifrån, dvs. "utifrån hur människor hanterar och värderar pengar på olika sätt i sin vardag". Författarna är med endast ett par undantag rekryterade från Lund. Alla är sociologer vid sidan av en etnolog och en företagsekonom.

I sitt inledande avsnitt presenterar de båda redaktörerna de teoretiska utgångspunkterna kring pengars kvalitativa värde, och de finner grunder hos både Max Weber, Karl Marx och Georg Simmel. Det är kanske naturligt, fortfarande, för sociologerna. Läsaren kan möjligen undra var flera decennier med den ekonomiska antropologin, eller för den delen, av kulturhistorisk teoretisk utveckling inom t.ex. etnologin, har blivit av. Det ännu dagsaktuella, förhärskande ekonomisk-historiska angreppssättet, där ett begrepp som *transaktionskostnad* är centralt, lyser även det med sin frånvaro. En tänkbar orsak till denna "avlövning" är eventuellt att författarna önskat undvika ett politiskt ekonomiskt perspektiv. För mig är det dock främmande att tänka sig ett studium av pengar som inte ser politiken, åtminstone den politik som försiggår på mikronivå mellan människor, öga mot

öga i vardagslivets olika möten. Vad nu poängen med detta undvikande skulle vara redovisas inte i boken. Utan politik, heller inga strategier.

Hur som helst har intresset för ”nya” perspektiv på pengar och människor nog fått vad som skulle kunna betraktas som en sorts pånyttfödelse, även om det fortfarande är en smula osäkert om barnet överlever. Men det är uppenbarligen inom andra akademiska discipliner som den teoretiska nydannelsen inom detta fält kan påräknas. Bl.a. öppnar ju den med svenska pengar prisbelönte Douglass C. North i sin senaste bok *Understanding the process of economic change* (2005) (*Att förstå ekonomi i förändring*, 2006) för ett inhämtande av nya teoretiska influenser från det antropologiska fältet. Nu betonar North starkare, i en intressant vidareutveckling av sina tidigare teorier där borta i den sällsynt dynamiska akademikermiljön vid Princeton, betydelsen av människors egna trossystem (*belief systems*), förmodligen väl medveten om vilka möjligheter till fördjupade kunskaper detta kommer att leda till.

Med sådana mer tydliga och uttalade kulturhistoriska perspektiv, som utgår ifrån människan som kulturvarsel, gäller det att förstå varför människor inte handlar enbart utifrån vad som är ekonomiskt rationellt, utan i lika hög grad utifrån de kulturella villkor de lever med. Den självklara poängen är att människor i sin syn på pengar, och i sina förhållningssätt till dem, hela tiden omvandlar pengarna till något helt annat än enbart det strikt pekuniära värdet. Hundra kronor som kanske varit en gåva av mormor utgörs inte enbart av köpvärdet etthundra kronor, utan de är måhända avsedda för något specifikt syfte, t.ex. att utgöra bidrag till en cykel och gåvan utgörs då egentligen inte alls av pengarna, som istället bidrar till att synliggöra den mellanmännsliga relationen med barnbarnet. Barnbarnet ifråga skulle därför knappast komma på tanken att använda just denna hundrakronorssedel till något annat ändamål. Just denna sedel har en kulturell adressetikett.

Det är förmodligen oerhört sällsynt att människor betraktar pengar enbart som pengar. Pengarna symboliserar hela tiden andra värden i livet, som det råkar vara möjligt att värdera eller uttrycka med hjälp av pengar; de utgör istället enbart ett medium i ett så oändligt mycket större flöde av uttryck för mellanmännsliga relationer och de situationer som dessa ständigt ger upphov till. I själva verket är det alla dessa situationer som utgör det intressanta objektet för forskning. Dessa situationer som har en rituell karaktär konstruerar, vidmakthåller och förändrar nämligen strukturer i människornas vardagsliv.

Kulturhistorikerna som önskar finna de genealogiska brotten i historien, dvs. ändarna på nya trådar, när någon ny företeelse eller något nytt beteende uppträder, utan att nödvändigtvis ha kravet på sig att söka finna några renodlade kausala förklaringar till det ena eller andra förhållandet, kommer därför att ha svårt att finna något nytt i den här antologin. Det kunde mycket väl vara tänkbart att avsnitt som behandlar digitala pengar, konsulter specialkunskaper, turism, gemenskap, spel, numismatik, konkurser, skandaler eller de obligatoriska kvinnliga respektive manliga förhållningssätten till just pengar, skulle kunnat ha den ambitionen, att peka på just några sådana genealogiska brott i den långa historien om människorna och pengarna. Dessa förändrande tekniker synes inte ha givit upphov till några sådana banbrytande brott, i varje fall inga jag finner att författarna lyckats övertyga mig om. En enkel orsak till detta är att mellanmännsliga relationer till stor del samtidigt även inrymmer en så hög grad av kontinuitet, en annan, möjlig, frånvaron av politiken.

Ändå utgör antologin ett försök att vända på de traditionella sociologiska sätten att betrakta världen och att ställa frågor på, som innebär ett slags närmande till vad bl.a. kulturhistorikerna sysslat med under en längre tid. Det är människorna som står i fokus, framför den strukturella fonden. Det är i det vardagliga och nära som forskaren med sina frågor söker efter sina svar. Man söker efter det stora i det lilla, som det brukar heta.

Boken är också en motreaktion mot de nationalekonomiska vetenskapernas torra och alltför obottnande kunskap om människorna och grunderna för människornas beteenden. I detta ligger det något sympatiskt, och förhoppningsvis väcker det intresset för flera studier i det *kulturella* i ekonomin, den som i så hög grad dominerar vår världsbild idag. För pengarna utgör, genom de olika former av spår de alltid lämnar efter sig i de historiska källorna, en högst central möjlighet att komma åt det som verkligen intresserar oss: de mellanmännsliga relationerna.

Kanske hade volymen därför förtjänat att utkomma i en mer lockande och tilltalande form än den som den trista och alltför seglivade kompendieproducenten Studentlitteratur kan erbjuda; en tråkig form, limmad utan tråd på billigt papper, med alltför många kvardröjande korrekturdefekter, en kompromisslös avsaknad av illustrationer och fullständigt meningslösa kolumnrubriker. Denna form gör att till och med streckkoden på bokens baksida kan uppfattas som vacker.

Anders Perlinge, Stockholm

NOTISER

Elisabeth Högdahl: *På andra sidan Trädgårdsgatan. Om Norr och Söder i förändringens Helsingborg*. Helsingborgs stad och Lunds universitet, Campus Helsingborg 2007. 122 s., ill. ISBN 91-85838-71-3.

Etnologen Elisabeth Högdahl, verksam vid institutionen för Service Management vid Campus Helsingborg, har på uppdrag av Helsingborgs kommun skrivit en bok som analyserar det historiska förhållandet att centrala Helsingborg är delat i ett Norr och ett Söder. I boken lämnas också ett antal ganska konkreta förslag på hur man inom den kommunala samhällsplaneringen ska förhålla sig till stadens rådande segregation och vilka befintliga strukturer som är värda att arbeta vidare med. På så sätt är boken både en klassisk etnologisk studie, som bygger på skriftliga och muntliga källor, och en diskuterande analys av vad *då* kan betyda för *nu* och *sen*.

Uppdelningen av Helsingborg i ett "finare" Norr och ett "sämre" och rörigare Söder har varit föremål för ändlösa utredningar under många år, och gemensamt för så gott som samtliga är att de södra stadsdelarna definieras som ett problem, genom fokusering på statisk över inkomster, utbildningsnivå, sjuklighet, begångna brott osv. Sällan eller aldrig har den solida homogeniteten i de norra stadsdelarna, bebodda av en välmående svensk medel- och överklass beskrivits som problematisk. Högdahl ringar in den segregerade stadens problematik genom att gå i ganska vida cirklar, både bokstavligt och begreppsmässigt, när hon analyserar orsakerna bakom de rådande klyftorna i dagens Helsingborg. Trädgårdsgatan i centrala staden är den barriär som symboliserar den delade staden, och är den fysiska plats som hennes studie utgår från. Sedan studerar hon både det välmående Tågaborg norr om stadskärnan, stadens östra delar med sina miljonprogramsområden och så de södra stadsdelarna. Högdahl menar att fokuseringen på uppdelningen Norr-Söder har gjort att Helsingborg saknar en klassisk stadskärna och ett av hennes förslag är att man ska sluta använda begreppen Norrcity och Södercity och istället benämna centrala staden Centrum rätt och slätt.

I klassikern *Svensk stad*, som publicerades 1952, gjorde en arbetsgrupp med konstvetare, etnologer och kulturgeografer under ledning av konsthistorikern Gregor Paulsson ett pionjärbete när man på mångvetenskaplig bas tecknade den sammansatta bilden av den svenska urbanitetens framväxt. Ingen har sedan vågat sig på en uppföljning eller ett likartat projekt. Bokverket hade Helsingborg som ett av sina åskådningsexempel och vad som framfördes i *Svensk stad* har starkt påverkat bilden av orsak och verkan i Helsingborgs stadsutveckling. I princip alla som efter 1952 har skrivit något om Helsingborgs moderna utveckling har ganska okritiskt citerat detta litterära monument. Konstvetaren Henrik Widmark vågade sig i sin avhandling 2007 på att i en intressant analys problematisera vad *Svensk stad* ledde till för Helsingborg. Elisabeth Högdahl har valt att helt utelämna *Svensk stad* bland sina referenser. Vid min läsning av hennes bok såg jag det först som en brist, nästan ett etiketsbrott. Men ett utelämnande av ett så betydelsefullt verk kan faktiskt leda till att nya synsätt på stadsutvecklingen kan etableras, eftersom ett användande av *Svensk stad* på ett sätt som inte bara är sedvanligt citerande kräver mycket utrymme och därmed tankemöda. Författaren har valt att via ett sammanfattande historiskt avsnitt gå rakt på dagens situation för att därefter reflektera över de storvulna stadsbyggnadsprojekt som skisseras för Södra hamnen väster om det nuvarande Söder. Här finns kommunala ambitionen att skapa en modern, vattennära stadsdel som ska locka nya invånare och på så sätt "lyfta" det befintliga Söder. I boken talar Högdahl direkt till samhällsplanerarna i Helsingborgs stad när hon framhåller vikten av att bibehålla och utveckla redan existerande småföretagande i äldre industriområden, som enligt henne skulle vara värdefulla inslag även efter en förädling med nya hus.

Högdahls text är genomgående optimistisk i tonen och präglas av en mängd idéer och förslag, riktade i första hand till Helsingborgs kommun, men mycket läsvärda för alla som hanterar samhällsplanering, oavsett ort. Idérikedomen och initiativkraften i texten är ett gott exempel på en etnolog som inte nöjer sig med

att betrakta och analysera befintliga förhållanden, utan även vill påverka och göra skillnad. Det gör läsningen av boken mycket nöjsam och ger mersmak.

Boken innehåller foton tagna av författaren. De illustrerar och framhäver textens budskap. Bilderna kompletteras med tydliga kartor, vilket underlättar läsningen både för den som är välbekant med Helsingborgs geografi och för den som inte känner staden.

På andra sidan *Trädgårdsgatan* är den andra boken som ges ut i samarbete mellan Helsingborgs kommun och Campus Helsingborg, som är en filial till Lunds universitet. Denna form av samverkan mellan kommunen och akademien framstår som föredömlig och fler böcker lär vara i antågande. Förhoppningsvis utnyttjar fler nyblivna högskoleorter sin närhet till forskning på samma sätt som man har gjort i Helsingborg.

Karin Gustavsson, Malmö

Tomas Anagrius: *Keramik från Kvidinge*.
Tomas Anagrius, Kvidinge 2007. 193 s., ill.
ISBN 978-91-633-0078-3.

På landet serverar vi någon gång varje sommar skånsk äggkakaka med bacon och lingon. Från stekpannan glider rätten ner på ett kantstött gammalt keramikfat. Först nu har fatet hittat sitt ursprung. Märkningen på baksidan är: ”Hallsten, V:a Sönnarslöv, 1942”. Om Hallsten och ett 40-tal andra krukmakare berättar Tomas Anagrius i sin grundliga bok med titeln *Keramik från Kvidinge*.

Tomas Anagrius är Stockholmsfödd, men Kvidingebo sedan 40 år tillbaka och det egna konstnärskapet i keramik har följt flera linjer genom åren, men en går i den traditionella fåran för Kvidingebygdens tillverkning av lerkärl och -fat.

Kärleken till hantverket och dess lokala särart och intresset för bygdens ”keramikare” ligger till grund för den bok han skrivit efter inventering av tillgängligt bild- och arkivmaterial från två sekler. Hans känsla för produkterna, även de trasiga men sinnrikt lagade, möter läsaren i ord och bild på varje sida.

Anagrius beskriver inledningsvis förutsättningarna för krukmakeriets start i Kvidinge omkring 1800. De första krukmakarna kom från Ängelholm, som var den främsta krukmakeristaden i Skåne. I Kvidinge liksom i Ängelholm fanns det vid Rönne å den speciella lera som behövs för att dreja lerkärl. Att skrålagarna mjukades upp

vid denna tid möjliggjorde hantverk utanför städerna.

Han lotsar därefter läsaren igenom hela proceduren med lerkärlstillverkningen och beskriver först glaciallerans och blålerans fysikaliska egenskaper, berättar därefter om lertäkterna och det styva arbetet med att få upp leran, sedan om de olika slags alster som blev typiska för Kvidingetrakten: drejade lerkärl, -fat och prydnadsföremål samt maskintillverkade blomkrukor. Bara en initierad författare som Anagrius kan ge den fulla bilden av tillverkningsprocessen: lerberedning, drejning, dekorerings, glaserings och bränning. Läsaren får vänja sig vid specialtermer som engobe, hornmålning etc. På hela 90 sidor får man därefter stifta bekantskap med personerna bakom alstren, krukmakarna. För varje verkstad, inalles 18, beskrivs de där verksamma krukmakarna i kronologisk ordning. Läsningen är upprepande och inte alltid njutbar, men materialet kompletteras och lyfts upp av citat från rådsturätt, bouppteckningar samt enstaka intervjuer och uppteckningar. Personbeskrivningen levandegörs av bilder på hantverkaren och hans familj samt av foton från verkstäder och på produkter signerade eller tillskrivna hantverkaren. Endast i undantagsfall drevs verkstäder av kvinnor, ofta änkor, och då tillsammans med en gesäll.

Författaren lyckas få fram människorna bakom alstren och spegla deras ekonomiska framgångar, men också sviktande hälsa, oro för misslyckade bränningar och slutligen den konjunktursvacka omkring sekelskiftet 1900, som krävde nya tag och ledde till en mekanisering av tillverkningen av blomkrukor. Den blev en tid Kvidingebygdens stordrift i lerkärlsproduktion fram till plastblomkrukans tid.

Sista kapitlet handlar om de tre nutida keramikere som arbetar i Kvidinge och deras konst. Författaren är en av dem. Bildmaterialet i detta avsnitt är betagande.

Som bilagor följer: Otryckta källor, litteraturförteckning, lista över krukmakarna och deras produktionstid vid olika verkstäder, stämplars och signaturer samt enstaka dokument i avskrift.

Boken *Keramik från Kvidinge* är ett välkommet tillskott till floran av litteratur om nordvästskånsk keramik. Det var hög tid att berätta om tillverkningen av de typiska hornmålningsdekorerade bruksföremålen från denna trakt och spegla en 200-årig krukmartradition mot dagens levande lokala keramikkonst. Allt är inte Högånskeramik!

Birgitta Castor, Lund